

ՄԻՈՒՆ

ՅՈՒՆԻՍԿՈ

ՕԳՈՍՏՈՍ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ԹԻՒՆ 7 - 8 - 9

1993

ՄԻՌ

ԱՄԱԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

ԿԵ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1993

ՅՈՒԼԻՍ - ՕԳՈՍՏՈՍ - ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ԹԻՒ 7 - 8 - 9

1993

July - August - September

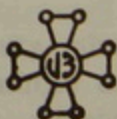
No. 7 - 8 - 9

S I O N

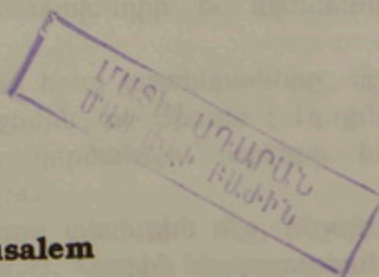
VOL. 65

A MONTHLY OF RELIGION LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor : His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՏԵՍԻԼՔԻՆ ՓՈՐՉԱՌՈՒԹԻՒՆԸ

Յիսուսի այլակերպության պատմությունը յատկանշական տեսիլքի մը պատմությունն է:

Նախ տեղի ունեցած է լերան մը կատարին, անմարդաբնակ, կարծես ամայի տեղ մը:

Եւ այդ տեսիլքին փորձառութիւնը ունեցողները, երեք հոգի են միայն:

Յիսուսի կողմէ իսկ ընտրուած տասներկու աշակերտները, բոլորը չունեցան այդ տեսիլքին փորձառութիւնը:

Անոնց մէջ Յուդա Իսկարիոփտացին ալ կար: Անիկա երբեք պիտի չկարենար այդ փորձառութիւնը ունենալ: Անոր աշխարհը ուրիշ աշխարհ էր: Անիկա՝ "արծաթսիրութեամբն մոլեալ (մոլի) Յուդան" էր:

Այդպիսիներ տարբեր նպատակներ կը հետապնդէն: Բայց տեսիլք չեն կրնար ունենալ:

Մինչեւ իսկ այսօր, քիչեր կը փափաքին քալելով Թաբոր լերան գագաթը մագլցիլ: Շատեր ստորոտը կանգնած, միայն դիտելով կը բաւականանան: Ամայութիւնը, առանձնութիւնը անիմաստ է իրենց համար:

Յիսուսի աշակերտներն ալ, գուցէ, այդպիսի զգացումներ արտայայտեցին, եւ Յիսուս իրենց ըսաւ, "դուք այստեղ մնացէք, ես կատարին պիտի բարձրանամ:" Եւ իրեն հետ առաւ միայն երեքը, Պետրոսը եւ Ջեբեդեան երկու եղբայրները՝ Յակոբոսը եւ Յովհաննէսը, որոնք ցոյց տուած էին յատկութիւններ՝ նախանձայոյզ ըլլալու, ձգտումներ՝ աւելին իմանալու, նուիրուելու, մինչեւ իսկ վիճելու Յիսուսի հետ, չըմբռնելով դեռ Յիսուսի խօսքերը, երբ կ'ըսէր թէ՝ "Որդի Մարդոյն պիտի մատնուէր, չարչարուէր, խաչուէր, եւ յարութիւն պիտի առնէր:"

Պետրոս պիտի վիճէր եւ ըսէր. "Այդ պիտի չըպատահի քեզի: Ես պիտի մեռնիմ, քեզի պաշտպանելու համար:"

Անշուշտ որ չէր գիտեր թէ ինչ կը խօսէր:

Եւ Յիսուս Թաբոր լերան կատարին, անոնց յայտնեց իր աստուածային եւ մարդկային իսկական բնութիւնը:

Խօսած եւ վիճած էին Քրիստոսի եւ ակնկալուած Մեսիայի առաքելութեան մասին: Խօսած եւ վիճած էին Մովսէսի օրէնքներուն մասին: Յիշած էին որ Եդիան իբրեւ մարգարէ պիտի գար, եւ եկած էր արդէն, իբրեւ Եհովայի օրէնքներուն գործադրութեան նախանձախնդիր եւ ախոյեան մարգարէն:

Եւ Թաբոր լերան տեսիլքին մէջ, ընտրուած երեք աշակերտները, կը տեսնէին յստակ կերպով, եւ կ'ըմբռնէին ամբողջովին, թէ Յիսուս է Որդին Աստուծոյ, որ եկած էր ո՛չ թէ անտեսելու, կործանելու՝ օրէնքը եւ մարգարէութիւնները, այլ զանոնք ամբողջացնելու:

Եւ այս համոզումը կը հաստատուէր, երբ այս տեսիլքին մէջ, ինչպէս Յորդանան գետի մէջ Յիսուսի մկրտութեան պահուն, Ս. Հոգիին ներկայութեան խորհրդանիշ՝ լուսաշող ամպերուն մէջէն, նոյն ձայնը կը յայտարարէր. "Դա է Որդին իմ Սիրելի, անոր մտիկ ըրէք":

Պետրոս Առաքել, իր հիացմունքին մեջ շփոթած, "Այստեղ լաւ է. այստեղ մնանք", ըսաւ: Պատրաստ էր մինչեւ անգամ տաղաւարներ շինելու, Մովսէսին եւ Եղիային համար:

Այս տեսիլքն էր որ ուղեցոյց եղաւ երեք աշակերտներուն (Պետրոսին, Յակոբոսին եւ Յովհաննէսին), որոնք մէկ կողմէ տարածիչը եղան Բրիստոսի պատգամներուն, եւ չը վարանեցան նահատակութեան պսակը ընդունելու, եւ միւս կողմէ իրենց այս փորձառութիւնը պատմեցին բազմութիւններու, զանոնք հաստատելու համար իրենց հաւատքին մէջ, վկայելով որ իրենց քարոզած Բրիստոսը արդարեւ չարչարուեցաւ, խաչուեցաւ, թաղուեցաւ . . . բայց յարութիւն առաւ, եւ հաւատարիմ է իր խոստումին, որ իրեն հաւատացողը երբեք լքուած եւ առանձին պիտի չը մնայ: Իր հրաշագործ ձեռքերով պիտի հպի, պիտի բարձրացնէ մեզ: Կեանքը եւ ապրիլը իմաստ պիտի ունենան: Իրեն հաւատացողը տեսիլքի մարդ միայն կրնայ դառնալ:

Անհատներ եւ ազգեր, տեսիլք եթէ ունենան, այսինքն եթէ կարենան տեսնել իրենց իսկական բնութիւնը, աստուածային եւ մարդկային բոլոր ձգտումներուն ներդաշնակ միախառնումը, չեն կրնար կործանարար ուժերու ձեռքը գործիք դառնալ:

Կործանարար չարին դիմակաւոր ուժերը մեր շուրջը կան եւ միշտ պիտի գտնուին: Անոնք ամէն տեսակի կեղծ դիմակներու ետեւ պահուլտած, իրենց չարիքի թոյնը պիտի թափեն, եւ իրենց դժոխքի կրակով պիտի հրդեհեն, ինչ որ մարդկութեան հանճարեղ զաւակները եւ ազգերը, տեսլապաշտ հիացմունքով, կառուցել են եւ ստեղծագործել:

Աշխարհ այսօր դժոխքի մէջ է:

Մեզմէ ամէն մէկը իր Թաբոր լեռան ստորոտն է կանգնած: Ով որ կարողանայ բարձրանալ իր Թաբոր լեռան կատարին, նա անպայման պիտի ունենայ տեսիլքը եւ փորձառութիւնը, որոնցմով զօրացած, լեռնէն վար իջան Յիսուսի երեք աշակերտները:

Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց վանքը եւ Միաբանութիւնը հոգեւոր պարտաւորութեան ներքեւ կը գտնուին, տեսիլք ունեցող զաւակներ դաստիարակելու եւ անդամներ պատրաստելու:

Ինչ օրհնութիւն կը բաշխուի Սուրբ Աթոռոյս երախտաւոր հոգիներուն, եւ Հայաստանեայց Եկեղեցոյ եւ Ազգիս զաւակներուն առ հասարակ, երբ մեր ժառանգաւորաց վարժարանի շրջանաւարտ դասարանէն աշակերտները առանձնաբար զգան թէ քայլ առ քայլ առաջնորդուած են դէպի կատարը իրենց Թաբոր լեռան, եւ պատրաստ են յայտարարելու թէ՛ ես իմ ազատ կամքով եւ գիտակցաբար որոշած եմ իմ կեանքս նուիրել Աստուծոյ ծառայութեան, դառնալով ծառայ Բրիստոսի եւ անդամ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան:

Այս տեսիլքը ունենալէ եւ այս նպատակը որդեգրելէ յետոյ, իրեն համար դժուար պիտի չըլլայ ուխտել՝ "հաւատարիմ մնալ իմ կոչումիս, հնազանդելով Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան Ուխտի եւ Կանոնադրութեան օրէնքներուն, կատարելով Պատրիարք Սրբազան Հօր եւ վանական իշխանութեան հրահանգները եւ որոշումները, կատարելով իմ պարտակա-

նութիւնները Տնօրինական Սուրբ Տեղեաց եւ ամենօրեայ պաշտամունքներուն մէջ. հետամուտ լինելով կրթութեան, մշակելով հոգեւորականէն ակնկալուած եւ հոգեւոր ու բարոյական դաստիարակութեամբ սնած անձի մը նկարագիրը, բարի օրինակ դառնալով այլոց, եւ Քրիստոսի Աւետարանը քարոզելով՝ բանիւ եւ գործով, որպէս զի արժանի լինիմ Տիրոջմէ վարձատրուելու իբրեւ "մշակ առանց ամօթոյ": Տէրը թող օգնէ ինձ իմ ուխտիս կատարման մէջ:"

Այդպիսի տեսիլքի մը շնորհով գօտեպինդ հոգի մը, պիտի նմանի բարեբեր այն հողին, որուն մէջ ցանուած հունտը անպայման պտուղներ պիտի տայ մէկի տեղ վաթսուն եւ մէկի տեղ հարիւր:

Եւ այս՝ կարելի է: Միտքը, հոգին եւ կամքը զօրացնելով եւ մշակելով: Թոյլ չտալով որ հունտը փճանայ՝ "ի չար խորհրդոց, ի բանից եւ ի գործոց": Ինքզինքդ եւ կեանքիդ տեսիլքին կոչումը եւ փորձառութիւնը ճանչնալէն, ընտրելէն յետոյ, ընտրելով այն բարեկամները որոնք նոյն հոգին եւ ծառայութեան նոյն մտահոգութիւնները ունին: Որոնք կ'ըմբռնեն Աստուծոյ պատուիրաններուն իմաստը, անոնց խստութեան քաղցրութիւնը, եւ անոնց անխարդախ առաջնորդութիւնը, անհրաժեշտութիւնը:

Որոնք Նարեկացիին հոգիով կրնան աղերսել. "մի՛ շիջցին առ ի մէնջ՝ լուսոյդ շնորհաց փայլմունք ի տեսականացս աչաց իմաստից. վասն զի զքեզ ուսաք միանալ ի մեզ, ի ձեռն աղօթից, եւ ընտիր վարուց խնկելոց . . .":

Աղօթենք որ մեր Ազգին համար օրհնութիւններ բաշխելու կոչումը եւ տեսիլքը ունեցող այս հաստատութիւնը, այս Ս. Աթոռը, բարգաւաճի այնպիսի շնորհընկալ զաւակներով որոնք նոյն տեսիլքին հաւատարիմ սպասաւորները մնան իրենց կեանքին օրինակովը: Այն ատեն իսկապէս Աստուծոյ անունը կը փառաւորուի: Այն ատեն իսկապէս մեր Ազգը օրհնուած ազգի մը շնորհքները պիտի ստանայ:

Այն ատեն մեզմէ ամէն մէկը, պտղատու ծառի մը նման, մեր անձնական, ընտանեկան, ընկերային կեանքին մէջ, մեր կազմակերպական, ազգային կեանքին մէջ պիտի կատարենք այնպիսի արդիւնաշատ եւ բարեբաստ գործեր, որոնց համար Աստուծոյ Աջը հովանի եւ Անոր Չայնը քաջալեր պիտի դառնայ, որպէս զի իր "հաւատարիմ ծառաները" իրենց արժանի վարձքը ընդունին: "Մուտ յուրախութիւն Տեառն": Տիրոջ պարգեւած ուրախութիւնը ոչ ոք կրնայ մեզմէ խլել: Ատկէ աւելի թանկագին վարձք, վարձատրութիւն չկայ:

Կ'աղօթեմ որ մեզմէ ամէն մէկը զգայ իր կեանքին մէջ որ տեսիլք ունի, այդ տեսիլքին փորձառութիւնը ունի, որոշումը առած է, եւ այդ որոշումին համաձայն կը քալէ, կ'ապրի, կը գործէ, որպէս զի Աստուծոյ կամքը կատարուի մեր ազգին համար եւ ամբողջ աշխարհի խաղաղութեան համար:

Թ. Ա. Մ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ԿԵՐՊԱՐԸ

Ո՞վ էր Յիսուս: Ոնե է Քրիստոնեայ անմիջապես պիտի պատասխաներ. չորս աւետարաններու Քրիստոսն է: Լաւ պատասխան մը. բայց ոչ ամբողջական: Քանի որ իր կենսագիրները լուռ են Անոր ֆիզիքական կերպարի մասին: Յիսուսի կեանքին, համրային գործունէութեան մասին ունին տեղեկութիւններ, անոր մահէն ու յարութենէն 40-50 տարիներ ետք գրուած իր չորս կենսագիրներու կողմէ:

Բարեբախտաբար Հռովմէական կայսրութեան պաշտօնեայ մը Յիսուսի մասին պղնձեայ տախտակի մը վրայ նկարագրած է զինք: 1987ին Հռոմ այցելութեանս առիթով ընդօրինակեցի նշգրիտ Քարգմանութիւնը: Ահա այդ տեղեկագիր, գրուած գաղտնի սպասարկութեան պաշտօնեայ, Բիպլիոս Լեմտիլոսի կողմէ:

"Այս օրերուն ոյժեղ նկարագրով մարդ մը յայտնուեցաւ. անունը Յիսուս Քրիստոս, որ մեր մէջն է. հեքանոսներ զինք կ'ընդունին իբր նշմարտութեան քարոզիչ եւ մարգարէ. բայց իր աշակերտները զինք "Աստուծոյ Որդի" կ'անուանեն:

"Ան մեռելի մը յարութիւն տուած է. ամէն տեսակ ախտեր կը բժշկէ. հասակաւոր է եւ վայելագեղ. շատ յարգարժան դէմքով. այնպէս որ զինք դիտողը թէ կը սիրէ եւ թէ երկիւղածօրէն կը պատկառի իրմէ:

"Անոր մագերը շագանակագոյն են, որ ականջներուն բովն շիտակ կ'իջնեն վար, եւ ուսերուն մօտ կ'ըլլան գանգուր խոպոպիկներ: Ճակտին կեդրոնէն մագերը երկուք բաժնուած են. ըստ սովորութեան նագարէքցիներու: Ունի շատ բնուշ եւ պարզ նակատ մը. դէմքը անարատ է եւ

առանց կնճիռի. գեղեցիկ եւ սիրուն կարմրութեամբ: Իր քիթն ու բերանը այնպէս մը երկնղած՝ որ դժուար է նկարագրել. մօրուքը խիտ, մագերուն գոյնով, ոչ շատ երկար: Նայուածքը անմեղ եւ վնիտ. աչքերը գորշ, արագ եւ յստակ":

"Երբ կը յանդիմանէ, սոսկալի է. խրատած ատեն ազնիւ եւ քաղցրախօս: Խօսակցութիւնը հանելի, զգօն եւ հանդարտ: Ոչ ոք կը յիշէ իր խնդալը տեսած ըլլալ: Բայց շատեր տեսած են իր լալը:

"Մարմնոյն ներդաշնակութիւնը սքանչելի է. ձեռքերն ու թեւերը բնուշ են ու վայելք է դիտել զինք. խօսակցութիւնը քարեհամբոյր է. իմաստուն, պարզ ու համեստ: Մարդ մը եղակի, քացառիկ գեղեցկութեամբ. մարդոց որդիները գերազանցող:"

"Նոր կտակարանի մասնագէտներ իրական Յիսուսը տալու համար կը դիմեն չորս աւետարանիչներու. որոնց իւրաքանչիւրը տարբեր նկարագրականը կու տան Յիսուսի. ըստ կարիքներուն այն համայնքին, որուն համար գրուած է այդ մասնաւոր աւետարանը:

Առաջին՝ առնենք Մարկոսի Աւետարանը. ամենէն կանուխ գրուածը եւ համառօտը: Երկար ատենէ սպասուած Մեսիան որ իր իսկ չարչարանքով եւ մահուամբ աշխարհը ազատեց սատանայի ճանկերէն: Բրօք. Փօլ Ագտէմիլը, Վիրենիոյ Աստուածաբանական Ճեմարանի Նոր Կտակարանի մասնագէտը կ'ըսէ. "Յիսուսի մասին պատմուած առաջին աւանդութիւնները Մարկոս կը դնէ իր չարչարանքի պիսմակին տակ:"

Մարկոսի ընթերցողները, հեղինակը եւ հեքանոս՝ հրաշքներ գործող Յիսուսը

սիրով կ'ողջունեն. մինչ իր անմիջական շրջանակը, ընտանիքը, դպիրներ, մանաւանդ աշակերտները սխալ կը հասկնան զինք. այնպէս մը որ, "ետիս գնա սատանայ, դուն իմ գայթակղութիւնս ես". ըսաւ Պետրոսի:

Հետաքրքրական է նկատել որ, Մարկոս չի յիշեր ոեւէ մէկը իրենցներէն որ ներկայ էր խաչելութեան: "Աստուած իմ, Աստուած իմ, ընդէ՞ր թողես զիս". եւ հեքանոս հարիւրապետը կը խոստովանի. "Արդարեւ Աստուծոյ որդին էր այս մարդը": Մարկոս հակակրօքիւն մը ունի Երուսաղէմի առաջին եկեղեցիի առաջնորդներուն, առաքեալներու դէմ:

Բրոֆ. Գիլլըր քիչ մ'ալ առաջ կ'երթայ ըսելու աստիճան թէ՛ ըստ Մարկոսի առաքեալները հակառակ էին Քրիստոսի, մինչեւ Անոր յարութիւն առնելը:

Մատթէոսի Յիսուսը Իսրայէլի թագաւորն է. սպասուած արքայական Մեսիան, Որդի Աստուծոյ. Դաւթի սերունդէն, պատրաստ մեռնելու իր ժողովուրդին համար: Որոշ է ուրեմն որ Մատթէոս կը գրէ հրեայ ընթերցողներու համար եւ այդ է պատճառը որ՝ յաճախ Հին Կտակարանէն մէջբերումներ կը կատարէ. "Այս եղաւ որպէս զի կատարուի Տիրոջ խօսքը որ գրուած է":

"Ծնունդդ ի ծից" կը կոչէ Փարիսեցիներու եւ դպիրներու խումբը. Յիսուս հրեական կրօնական խստակրօն հաստատութեան շատ հակառակ է: Ըստ Մատթէոսի Յիսուս նոր Մովսէսն է. ոչ թէ օրէնքը մեկնող Ռաբբի մը, այլ նոր օրէնք տուող եւ լրումն հրեական մարգարէութեան: (Տես Լեւրան Քարոզը):

Ղուկաս կը գրէ զարգացած, սոփիստ ընթերցողներու համար. իր գիրքը հելլէն մշակոյթին յարմարեցնելու միտումով: Իր Յիսուսը անմեղ փրկիչն է աշխարհի, լի սիրով եւ ներող ոգիով: Կեանքը օրը օրին, ժամը ժամուն ապրելու դասը կայ հոն:

Օրինակ Ղուկաս կը գրէ "Ձեաց մեր հանապազորդ տուր մեզ այսօր". մինչ Մատթէոս կ'ըսէ. "զեաց մեր այսօր": Երբ առաջին քրիստոնեաներ գիտցան որ Քրիստոսի Գալուստը անմիջական չէ, պիտի շատ ուշանայ . . . Ղուկաս, գործնական յոյն մարդ, բժիշկ եւ հոգեբան, 85 թուին գրեց իր ընթերցողներուն. "Քրիստոնեաներ պէտք է շարունակեն ապրիլ կեանքներին քնականոն ընթացքով". եւ իր պատգամը պատշանեցուց գործնական այդ սկզբունքին:

Բաղդատեմէ ժողովուրդին հակազդեցութիւնը Յիսուսի մէկ հրաշքին առիթով: Ուրախութիւն, հրեուանք կայ ըստ Ղուկասի. ըստ Մատթէոսի՝ հաւատքն է որ կ'արտայայտուի. Մարկոս կ'արտայայտէ Յիսուսի սքանչելի զօրութիւնը:

Յովհաննէսի Յիսուսը բոլորովին տարբեր է: Ան միայն եօթը հրաշքներ կը գործէ. ցաւագարներու բժշկութիւն չի յիշեր: "Նա մարմնացեալ Որդին է Աստուծոյ": Պէտք չունի Ս. Ծնունդը յիշելու: Խաչին վրայ ան տէրն է կացութեան. հոգածու է իր մօրը մասին: Գեթսեմանիում ծունկի եկած չի տագնապիր, այլ զինք ձերբակալելու եկած զինուորներ ետ ետ մղուելով ծունկի կու գան. եւ խաչին վրայ իսկ գոհ է որ լրիւ կատարած է իր գործը. "Ամենայն ինչ կատարեալ է": Ու կ'աւանդէ հոգին:

ԲԱՐԳԷՆ ԵՊՍ. ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ

ԴԵՄՔԵՐԸ ԴԵՊԻ ԼՈՅՍ

Վերջերս գտնուեցաւ հին իւղաներկ սրբանկար մը, որուն պատահին մէկ կողմը կայ Յիսուի Մկրտութիւնը (յայտնապէս վերահպտմով նորոգուած, մաշած մասերը ամբողջացած)։ Իսկ նոյն պատահին ետեւի կողմը՝ յայտնապէս Յիսուսի Պայծառակերպութիւնը պատկերուած, բայց արդէն իսկ ներկը քափքըվուած, դեմքերը մաշած, քաթուած։ Առաջին անգամն էր որ հայկական սրբանկաներու մէջ կը տեսնեմք այսպիսի պատահ մը։ Մշուշոտ այս Այլակերպութեան նկարին մէջէն իսկ յայտնութեան խորհուրդը զգալի է։

Յիսուսի Այլակերպութեան պատմութեան մէջ, եւ Այլակերպութեան որեւէ մէկ նկարի մը երբ կը նայինք, մեզ տպաւորող առաջին տեսարանը, առաջին պատկերը երբեք դեմքերն են։-

- Լոյսին մէջէն ճառագայթող Յիսուսը

- Անոր աչին՝ Մովսէս մարգարէն

- եւ ձախին՝ Նդիա Մարգարէն։

Եւ անմիջապէս կ'անդրադառնանք որ խորհրդաւոր նկար մըն է այս։ Խորհրդանշական (սիմպօլիք) պատկեր մըն է։

Եւ արդարեւ,

Մովսէս կը խորհրդանշէ Աստուծոյ օրէնքը, Աստուծոյ կամքը, Աստուծոյ պատուիրանները։

Նդիա մարգարէն կը խորհրդանշէ Աստուծոյ օրէնքը գործադրողը, Աստուծոյ կամքին հնազանդողը, Աստուծոյ պատուիրաններուն համաձայն ապրող նախնաձայողը։

Եւ այս երկուքին մէջտեղ կանգնած է՝ ճառագայթող Յիսուսը, որ կը խորհրդանշէ աստուածային շնորհը, որով միայն կարելի է լուսաւորել ճանապարհը եւ ընթանել Աստուծոյ օրէնքներուն,

պատուիրաններուն իմաստը, խստութիւնը եւ անհրաժեշտութիւնը։ Որով միայն կարելի է կեանքը ապրիլ գոհունակութեամբ, ներդաշնակութեամբ, սիրով, հաւատով եւ յոյսով։

Բ.

Երկրորդ մակարդակի, երկրորդ բլանի Յիսուսի Այլակերպութեան պատմութեան մէջ, եւ Այլակերպութիւնը ներկայացնող որեւէ մէկ նկարի մը մէջ, գլխաւոր այս երեք դեմքերուն մօտիկ, կը գտնենք երեք աշակերտները Յիսուսի (Պետրոս, Յովհաննէս եւ Յակովբոս), որոնց հետ Յիսուս լեռ քարձրացած էր առանձնանալու եւ աղօթելու։

Պայծառակերպութեան այս հրաշալի տեսիլքին դիմաց կանգնած, կամ ընկողմանած, աշակերտները զմայլանքով կը դիտեն տեսիլքը, մինչեւ որ, ինչն արթնցածի պէս, կը սքափին, եւ իրենց մօտիկ կը գտնեն Յիսուսը՝ առանձինն։

Եւ այն ատեն, Պետրոս՝ հիացմունքէն դրդեալ, կ'ըսէ. "Վարդապետ, քարոյք է մեզ աստ լինել"։

Այստեղ մնանք։

Մովսէսին եւ Նդիային համար ալ տեղ կը պատրաստենք. տաղաւար կը շինենք։

Եւ ամպին մէջէն կը լսեն ձայնը, որ կ'ըսէ. "Դա է Որդին իմ սիրելի"։ Անոր մօտիկ ըրէք։

Գ.

Այլակերպութեան այս պատմութեան եւ նկարին երրորդ մակարդակը, երրորդ բլանը կայ։

Ասիկա՝ հոգիի եւ մտքի աչքերով կարելի է տեսնել։

Բայց 1500 քուականներուն ապրած (1483-1520), Իտալացի նշանաւոր նկարիչներէն մէկը, Ռաֆայէլ Սանգիո,

(ամբողջացնելու համար Այլակերպութեան պատմութեան եւ տեսիլքին իմաստը, հոգեւոր նշանակութիւնը), "Այլակերպութիւն" անունով իր նկարին մէջ, լերան կատարին տեղաւորել յետոյ երեք գլխաւոր դէմքերը (Յիսուս, Մովսէս եւ Նդիա) եւ անոնցմէ ճառագայթող լոյսին անմիջական մօտիկութեան մէջ՝ ներկայացնել յետոյ հիաստանչ երեք աշակերտները, ամբողջ լերան մարմինին վրայ, մինչեւ ստորոտը եւ քաղաքները, խմբած է, ցրուած է քաղաքները մարդկային մարմիններու, ներկայացնելով ընկերային կեանքի գանազան վիճակներ: Եւ թերեւս անոնք կը ներկայացնէին իր ժամանակի ընկերութեան գանազան անձնաւորութիւնները:

Ասոնցմէ շատեր զբաղուած են իրենց յատուկ մտահոգութիւններով, կոնակ դարձուցած են ճառագայթող լոյսին, եւ հետեւաբար կը մնան մութին եւ խաւարին մէջ: Իրենց ճամբան կորսնցուցած եւ շուարած:

Ուրիշներ, իրենց երեսը դարձուցած են դէպի լեռան կատարը: Եւ այնտեղէն ճառագայթող լոյսը՝ զիրենք եւս կը լուսաւորէ, եւ անոնց դէմքերուն եւս կու տայ երանական վիճակ մը, արտայայտութիւն մը:

Դ.

Այսպէսով, մինչեւ իսկ Ռաֆայէլ նկարիչին "Այլակերպութիւն" նկարին միջոցաւ, մեզի կը փոխանցուի ամբողջ պատգամը Աւետարանին:

Յիսուս, իր շուրջը հաւաքուած ժողովուրդին ըսած էր արդէն. "Մի կարծէք թէ, ես եկած եմ օրէնքը լուծելու", քայքայելու, եւ կամ մարգարէներու ուսուցումը եւ նախանձայուզութիւնը անտեսելու: Ընդհակառակն, եկած եմ գանոնք ամբողջացնելու:

Պետրոս Առաքեալ եւս, Յիսուսի կեանքին հետ իր ունեցած բոլոր փորձառութիւններէն յետոյ, Հոռմի քրիստոնեանե-

րուն ուղղուած իր երկրորդ նամակին մէջ կ'ըսէ թէ, իր պարտականութիւնն է յիշեցնել, կրկնել, եւ վկայել, Քրիստոսի հետ կապուած բոլոր յիշատակներուն մասին:

Եւ կ'ըսէ. "ասոնք երեսակայական պատմութիւններ չեն": Մենք մեր աչքովը տեսանք: Մենք մեր ականջովը լսեցինք ձայնը որ ըսաւ. "Դա է Որդի իմ սիրելի, որուն հաճեցայ": Սորվեցնելը, վկայ դառնալը, ճշմարտութիւնները կրկին հաստատելը, ամէն Քրիստոնեայի պարտականութիւնն է, սերունդէ սերունդ: Ե.

Մեր եկեղեցւոյ հայրապետները այդ պարտականութիւնը կատարած են քաղաքական կերպով, եւ օգտագործելով մեր ժողովուրդի կեանքին եւ պատմութեան ընձեռած առիթները:

Այդ առիթներէն են, մինչեւ իսկ հեթանոսական կրօնէն մնացած սովորութիւնները, վարդապառը, աղանի թոցնելը, իրարու վրայ ջուր թափելը, նաւասարդեան ամանորը, լոյսի եւ կրակի հետ կապուած պաշտամունքը:

Մեր հայրապետներուն նպատակը եղած է մեր ժողովուրդին տալ իր հին հաւատալիքներու փոխարէն՝ նորը, ճշմարիտը, յաւիտենականը, եւ անանցանելին. ճշմարիտ կեանքի ջուրը, լոյսը, կրակը որ չի հատնիր, չի սպառիր, չի խաւարիր, չի մարիր: Որ Քրիստոս ինքն է:

Զ.

Այսօր, մենք ո՛ր կանգնած ենք Յիսուսի Պայծառակերպութեան այդ հիանալի տեսիլքին մէջ:

Ո՞րքանով, անհատապէս եւ հաւաքաբար, դարձած ենք դէպի ճառագայթող լոյսը, եւ մասնակից ենք աշակերտներու հրաշալի փորձառութեան:

Ո՞րքանով կը յիշենք, կը կրկնենք, կը վկայենք, կը հաստատենք այն ճշմարտութիւնները, որոնք Աւետարանի

կենդանարար աղբիւրէն մեզի փոխանցած են մեր ժողովուրդին իմաստունները, սուրբերը, հերոսները, հայրապետները:

Մեր կեանքը, մեր խօսքը, մեր գործերը միայն կրնան յայտարարել թէ ո՞ր մակարդակին վրայ կը գտնուինք:

Երանելի ենք, եթէ մեր դէմքերը դարձուցած ենք դէպի լեռան կատարը եւ այնտեղէն ճառագայթող լոյսը. եւ

աստուածային շնորհին միջոցաւ կը միանանք աշխարհի բոլոր այն հոգիներուն, որոնք գիտեն ապրիլ գոհունակութեամբ, ներդաշնակութեամբ, սիրով, հաւատով եւ յոյսով: Միայն ասոնց միջոցաւ կը փառաւորուի անունը Տիեզերքի արարիչին. յաւիտեանս յաւիտենից:

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐԲ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՄԱՅՐ

Քրիստոնէական հին եկեղեցիին աւանդութիւնը այսպէս կը պատմէ Աստուածամօր Վերափոխման դէպքը.՝ Ս. Կոյսը իր Որդւոյն Համբարձումէն յետոյ իր մնացեալ կեանքը անցուց առաքելներու շրջանակին մէջ: Յիսուսի Համբարձումէն 15 տարի վերջ ան վախճանեցաւ եւ առաքելները անոր մարմինը մեծ պատուով եւ յարգանքով թաղեցին Գեթսեմանիի այս ձորին մէջ: Առաքելներէն Բարթողիմէոսը կը քացակայէր թաղման ժամանակ: Ան, երբ մի քանի օր յետոյ եկաւ եւ լսեց Աստուածամօր մահը եւ թաղումը, փափաք յայտնեց տեսնալ զայն եւ իր յարգանքը մատուցանել: Անոր փափաքին ընդունաչելով առաքելները իջան Գեթսեմանի ձորը եւ քացին Ս. Կոյսին գերեզմանը: Բայց Կոյսին մարմինը հոն չէր: Այս հրաշալի դէպքէն յետոյ Ս. եկեղեցին հաստատեց Վերափոխման տօնը որ կը տօնուի ամէն տարի Օգոստոս ամսուան մէջ:

Մենք 13 օրեր առաջ սկսանք ամէնօրեայ ուխտի Պատարագները Ս. Կոյսի գերեզմանին վրայ, Ս. Հայրապետներու կողմէ գրուած հոգեգմայլ շարականներով եւ սրտաբուխ աղօթքներով, հսկումով եւ տօնին օրուայ սուրբ եւ

անմահ պատարագով. եկած ենք մեր օրինութիւնը եւ յարգանքը մատուցանել Աստուածամօր, Քրիստոնէութեան մօր, որ օրինակելի տիպար եւ գոհուող մայր մը եղաւ ունենալով ճշմարիտ մօր մը ամէն առաքիճութիւնները եւ քարեմասնութիւնները, արժանաբար ընտրուած էր Աստուծոյ մայր ըլլալու:

Աստուածամայր եղաւ տիպար օրինակելի մայր մը. ան իր կեանքը անցուց իր Որդւոյն հետ Անոր երկրաւոր կեանքին ընթացքին, ծնունդէն մինչեւ Համբարձումը: Ան իր մտքին մէջ կը պահէր ամէն մարգարէութիւնները եւ վկայութիւնները որ կ'ըլլային իր Որդւոյն մասին՝ մոգերու այցելութիւնը, Սիմէոն ծերունիին եւ Աննա Մարգարէուհիին խօսքերը եւ ուրիշ վկայութիւններ: Աստուածամայրը տեսաւ ու ապրեցաւ որ Որդւոյն հետ, ուրախացաւ Անոր ուրախութիւնով եւ տխրեցաւ անոր տխրութիւնով, ան տեսաւ իր Որդւոյն յաղթական մուտքը Երուսաղէմ եւ ուրախացաւ: Տեսաւ Անոր հալածուիլը եւ չարչարանքը եւ տխրեցաւ, տեսաւ իր Որդին խաչին վրայ լուծած իր հետեւորդներէն եւ սիրելիներէն: Եւ հոս կը հարցնենք ո՞ւր էին այն հազարաւորները որոնք կերակրուեցան Տիրոջ ձեռքով, ո՞ւր

էին այն կոյրերը որոնց աչքերը բացուեցաւ, անդամալուծները, մեռելները որ նոր կեանք ստացան: Շարքը կրնամք երկարել քայց անոնցմէ ոչ ոք կը տեսնամք հոն խաչին մօտ: Իսկ ո՞ւր էին իր առաքելները որոնք ըսած էին՝ "Պատրաստ եմք մեռնելու քեզի համար եթէ պէտք ըլլայ": Անոնք Գեթսեմանիի մէջ Տիրոջ ձեռքալուծմէն յետոյ ցրուած էին - մին՝ մերկ փախաւ, միւսը՝ երեք անգամ ուրացաւ, ուրիշներ պահուրտած կը մտածէին թէ իրենց ինչ պիտի պատահի: Անոնք Տիրոջ աջ եւ ձախ կողմը կ'ուզէին նստիլ: Ուրիշ մը կը հարցնէր Տիրոջ թէ իրենք որ իրենց տունը տեղը թողած իրեն կը հետեւէին, վարձքերնին ի՞նչ պիտի ըլլայ: Մէկ բան որոշ է որ Տիսուսի սիրելիները անոր մօտ չէին երբ պէտք էր որ ըլլային, քայց Մայրը հոն էր իր Որդւոյն խաչին մօտ որովհետեւ մօր սիրտը իր զաւակը սիրելու փոխարէնը ոչ մէկ ակնկալութիւն կրնայ ունենալ, մէկ բան յայտնի է միւսները որ հոն չէին անոնք մօր մը սիրտը չունէին, մօր մը սիրտը անսակարկ միայն կուտայ կը գոհուի իր որդւոյն եւ իր սիրելիներուն համար եւ այս սիրոյ փոխարէն Որդին նոյն անկեղծ սիրով իր մայրը մօտը առաւ, անոր ննջումէն յետոյ:

Օրհնեալ ըլլայ յիշատակը քրիստոնէութեան մօր, Ս. Կոյսին, եւ օրհնեալ ըլլան այն մայրերը որոնք հետեւած են ու կը հետեւին անոր օրինակելի վարքին եւ Ս. Կեանքին:

Երբ խօսեցանք եւ մեր յարգանքը մատուցինք օրինակելի տիպար մօր մասին, չենք կրնար չի յիշել հայ մայրերը որոնք մեր դարերու պատմութեան ընթացքին յարգանքի եւ օրհնութեան արժանի եղած են մեր ազգին եւ մեր եկեղեցիին կողմէ: Ճիշդ է որ անոնք աշխարհի մեսիան չի ծնան քայց անոնք մեր ազգին ծնան լուսամիտ առաջնորդներ, եկեղեցական մեծ սուրբեր, անճնուրաց հերոսներ որոնք

իրենց բաժինը բերին մեր ազգին գոյատեւման, Հայց. Առաքելական Եկեղեցւոյ պայծառացման եւ հայ ժողովուրդի պաշտպանութեան մէջ. օրհնեալ ըլլայ անոնց յիշատակը:

Այսօր մեր ազգը որքան պէտք ունի այդպիսի զաւակներ ծնող մայրերու: Հոս երբ ծնիլ կ'ըսենք մարմնական ծնունդի մասին չէ որ կը խօսինք, մարմնական ծնունդը տրուած է Աստուծոյ կողմէ, եթէ կ'ուզենք ըսել բնութեան կողմէ, հոս կը խօսինք կրթութեան, իրենց անձին սրբութեամբ եւ իրենց ծնած զաւակներու միջոցաւ:

Փառք Աստուծոյ այսօր հայ մայրերու կացութիւնը աւելի լաւ է քան մեր անցեալի մայրերուն. քայց մէկ բան կը պակսի ներկայ մայրերուն, քիչ մը վերանան աշխարհիկ կեանքէն հոգեւոր կեանքի մէջ մտնեն եւ իրենց զաւակները մեծացնեն ազգային զգացումներով եւ Աստուածապաշտ, եւ անոնց սրտին մէջ դնեն սէր ազգին, եկեղեցիին եւ մեր աւանդութիւններուն, այնպիսի սէր մը որ անոնք պատրաստ ըլլան ամէն գոհողութիւն ընելու այդ արժէքներու պաշտպանութեան համար:

Աղօթող եմ որ Ս. Կոյսը ձեր մտատիպարը ըլլայ եւ հասցնէ զաւակներ պարծանք հայ ազգին ի պայծառութիւն Հայց. եկեղեցւոյ եւ ի փառս Աստուծոյ:

ՍԵՒԱՆ ԵՊՍ. ՂԱՐԻՊԵԱՆ

ԺԱՄԱԳՐԻՒ ԱՂՕԹՔՆԵՐԸ

Բ.

"ՀԱՅՐ ԲԱՐԵՆԱՄՈՂ"

Հայերու ժամագրքին մէջ յանախակի երեւցող աղօթասացութեան կարեւոր նիւթերէն մէկն ալ "Հայրական խնամատարութիւնն" է:

Մեր Տէրը, Յիսուս Քրիստոս, շատ անգամներ քարոզեց եւ ուսոյց որ, Աստուած մեր բոլորին Հայրն է: Եկեղեցին եւ հաւատացելոց բազմութիւնը, աւանդական եւ սրբազան ընտանիք մըն է: Այս ընտանիքը աղաւաղեալ եւ այլասերած եւ ապօրէն ընտանիք մը չէ: Աստուած որ տէրն ու գլուխն է սոյն ընտանիքին Տէրն է նաեւ իր հայրական պաշտօնին: Ան բարեխնամ է եւ ողորմած: Ան գիտէ հոգալ եւ մատակարարել: Քրիստոս այս ընտանիքին է որ կորուստէ փրկեց եւ անոր բարօրութեանը համար իր անձը զոհեց: Եւ Սուրբ Հոգին հանապազ կը մխիթարէ եւ կը զօրացնէ սոյն ընտանիքին մէն մի անդամը: Ահա թէ ինչու ընտանիքի մէն մի անդամն ալ փոխադարձաբար կը փարի իր Աստուծոյն: Կը հաւատայ անոր ամենագոր Հայրութեան եւ կը սիրէ զինք ի բոլոր սրտէ, որպէս հաւատարիմ որդի:

Հակառակ անոր որ մենք, Քրիստոնեայ Հայերս, մեր պատմութեան ամբողջ ընթացքին, ներքին եւ արտաքին դժբախտութեանց ենթակայ եղած ենք, հակառակ անոր որ լքուած, լացած, տառապած, մահացած եւ սպանդի տարուած ենք հակառակ անոր որ, կողոպուտի ենթարկուած ենք եւ անօթի ու ծարաւի մնացած ենք, բայց եւ այնպէս մեր հաւատն ու վստահութիւնը առ Աստուած չենք կորուսած: Փարած ենք անոր զօրութեան եւ ողորմութեան: Եւ կառչած ենք անոր պահպանութեան: Եւ ընդունած ենք անոր Հայրական խնամատարութիւնը:

Ահա թէ ինչպիսի՞ քառերով արտայայտած են մեր սրբազան Հայրապետները, սոյն իրողութիւնը, ժամագրքի էջերուն մէջ: Ահա թէ ինչպիսի՞ տողերով կը յորդորեն մեզ անոնք, որ մենք կարդանք եւ պաղատինք առ Աստուած, որ Ան շարունակէ մեզ սիրել եւ պաշտպանել եւ հոգալ որպէս ամենակալ Աստուած:

Նայեաց Յերկրապաշտու Քո

Յիսուս Քրիստոս նայէ մեզի եւ անցնի բոլորս: Որեւէ ատեն եւ որեւէ պատճառաւ զմեզ անտես մի ընէր: Մեզ մոռացութեան մի տար: Գիտենք որ բազմազբաղ եւ աչքերդ ուրիշներու վրայ եւս կը տարածես, մեզ քու տեսութեանդ շրջափակին վրայ պահէ: Եթէ բարկանաս անգամ մեզ մոռացութեան մի տար եւ մեզ մի մերժեր: Յիշէ մեզ եւ գթառատ աչքերով նայէ մեզի:

Շածկեա Զմեղ Ընդ Հովանեաւ Աջոյ Քո

Տարածէ երկու ձեռքերդ մեր վրան: Պահէ եւ պահպանէ մեր ընտանեկան յարկը քու սուրբ թեւերուդ մէջը: Մեր մեղքերը ծանր են, բայց դուն սիրէ մեզ եւ թեթեւցուր մեր քեռն ու լուծը: Ճիշտ ինչպէս որ թեթեւցուցիր աւագակին եւ անառակին եւ պոռնիկ կնոջ ծանրածանր մեղքերը, ըրէ նաեւ նոյնը մեզի:

Ուառ Մեզ

Մեզ իմաստուն ըրէ: Մեզի ուսուցիչ եղիր: Մենք պակասաւոր ենք: Մեր գիտցածները ոչինչ են քու լայնածաւալ իմաստութեանդ առաջ: Չենք գիտեր քու գաղտնիքներդ եւ անտեղեակ ենք քու ծրագիրներուդ: Բայց պատրաստ ենք յամենայն ժամ ուսանիլ քեզմէ եւ աշակերտ

ըլլալ քեզի: Քու խօսքերդ թող ամրապնդուին մեր սրտերուն մէջ եւ քու սուրբ մատենաներդ թող առաջնորդեն մեր քայլերը դէպի արդարութիւն:

Ապրեցր Ջոն

Մեզ փրկէ մահուան ճիրաններէն: Բժշկութիւն տուր մեր բազմազան հիւանդութիւններուն: Եւ մեղմացուր մեր մարմինին բոլոր ցաւերը: Դուն կեանք ես եւ բաշխիչ կենաց: Շնորհէ մեզի քու խոստացած առաւելալ կեանքը:

Հաշտուէ Մեզի Հետ

Ով Տէր, ճիշտ ինչպէս որ նախամարդուն մեղքերուն վերջ մը տուիր եւ Քու Որդիդ մեր աշխարհը զրկեցիր, մոռցիր նաեւ մեր ամէնօրեայ սայթափումները: Բարեկամացիր մեզի հետ: Մի բարկանար եւ մի խոժոռիր մեզմէ: Մի պատժեր եւ մի սաստեր մեզ: Մենք քու զաւակներդ ենք եւ կը սիրենք քեզ ի բոլոր սրտէ:

Մեզի Այցելութեան Եկուր

Ինչպէս որ այցելեցիր Մաքսաւորին տունը եւ ինչպէս որ այցելեցիր քու բարեկամներուդ՝ Ղազարոսին եւ Մարիամին եւ Մարթան տունը, այցելէ նաեւ մեր տունը: Մենք բոլորս ալ քու բարեկամներդ ենք եւ սիրով եւ ուրախութեամբ կ'ընդունինք քու գալուստդ:

Օգնէ Մեզի, Օգնէ Մեզի

Ով Տէր Յիսուս, մի ձգեր որ սատանայէն խաբուինք: Ազատէ մեզ անոր սաղորանքներէն եւ փորձութիւններէն եւ հրապոյրներէն: Հայր բազումողորմ, մենք քեզ գիտենք որ դուն կը պատժես, կը

զարնես եւ կը ցաւցունես: Բայց դուն նաեւ կը բժշկես: Դուն կը փարատես եւ մեր ցաւերը կը թեթեւցնես: Դուն մեզի կը շնորհես կատարեալ առողջութիւն:

Պահէ Մեզ Հաւերու Պէս

Քու որդիդ, եւ մեր Տէրը՝ Յիսուս Քրիստոս աւետեց մեզի որ ան քանի քանի անգամներ ուզեց մեզ բոլորս իր թեւերուն տակը հաւաքել, ճիշտ այնպէս ինչպէս որ մայր հաւը կը հաւաքէ իր ձագերը: Ով Տէր Յիսուս մենք կը մսինք, եւ ահա կ'աղաչենք քեզի, եկուր եւ հաւաքէ մեզ քու թեւերուդ տակ:

Լուր Զայնից Մերոց

Տէր Աստուած մեր, ընդունէ մեր աղօթքները: Ականջ տուր մեր աղաչանքներուն: Երկարէ բազուկներդ եւ բռնէ քեզի երկարող մեր բոլորին ձեռքերը: Մենք կը հաւատանք քեզի, կը խոստովանինք քու անունդ: Դուն եւ մեր միակ Աստուածը եւ ապաւենը եւ փրկիչը:

Տէր Հովուեսցէ Զիս

Եւ ահա կը միանանք Դաւիթ Մարգարէին եւ կ'երգենք քեզի ըսելով.՝ "Տէր հովուեսցէ զիս եւ ինձ ինչ ոչ պակասեսցի": Եւ մեր այսօրուան աղօթքները իր լրումին կը հասցնենք Շնորհալի Հայրապետին հետ արտասանելով.՝ "Աստուած իմ որ բանա զձեռն քո եւ լնուս զամենայն արարածս ողորմութեամբ քով: Քեզ յանձն առնեմ զանձն իմ: Դու հոգա եւ պատրաստեա զպէտս հոգւոյ եւ մարմնոյ իմոյ յայսմ հետ մինչեւ յաւիտեան":

ԿԱՐԷՆ ՔԱՀԱՆԱՅ

ԽԱԶԻ ՏՕՆԵՐ

"Որ Զանարատ Բազումլըս Բո
Ի Նաչիւն Տարածեցեր
Քրիստոս Աստուած . . ."

ՇԱՐԱԿԱՆ

Հայաստանեայց Ուղղափառ եւ Առաքելական Եկեղեցին տարուան ընթացքին չորս առիթներով յիշատակումը կը կատարէ Ս. Խաչի տօնին, հետեւեալ անուանումներու ներքեւ - Տօն Երեւման Ս. Խաչի - Տօն Վերացման Ս. Խաչի - Տօն Վարագայ Ս. Խաչի - Տօն Գիւտ Ս. Խաչի: Տօներու իրերայաջորդութիւնը կը հետեւի Օրացոյցին մէջ երեւցող կարգին:

Անոնցմէ՝ կարեւորագոյնն է Վերացման Ս. Խաչի տօնը: Մեր մէջ, եկեղեցւոյս՝ հինգ տաղաւարներէն մին, եւ երկուշաբթի օրն ալ ամբողջ՝ "Յիշատակ Մեռելոց": Օրացոյցին մէջ՝ տաղաւարներուն վերջինը: Այս տօնը սահմանուած է յոյն եկեղեցիի կողմէ յիշատակելու համար Քրիստոսի խաչափայտին պարսկական զերութենէն ազատագրման դէպքը 627 թուականին, Բիզանդիոնի Հերակլ կայսեր միջոցաւ:

Պատմական այս դէպքը ունեցաւ իր խորունկ անդրադարձը համայն քրիստոնէութեան կեանքէն ներս: Այս անդրադարձին՝ իր հոգեհաւ մասնակցութիւնը կ'ընծայէ նաեւ հայ եկեղեցին: Մեր տօնացոյցը կը հրահանգէ կիրակիին հետ՝ յաջորդական ութ օրերու ընթացքին պաշտել Խաչվերացի յիշատակը մասնաւոր հանդիսութեամբ: Հետաքրքրական է դիտել տալ այստեղ, որ այդ ութ օրերուն, ինչպէս ցոյց կու տայ Օրացոյցը, մերթ՝ կը կատարուի Խաչի տօն, մերթ՝ Եկեղեցւոյ տօն: Այսպէս, քչ. ուրբ. եւ շբ. օրերը կը կրեն "Տօն է Խաչի" պիտակումը, իսկ գշ. դշ. եւ եշ. օրերը

նշանակուած են իբրեւ "Տօն է Եկեղեցւոյ": Ութ տարբեր "Օրհնութիւն"ներ, ու "Հարց"եր, առանձինն ձայնեղանակներով, կը հետեւին եղած կարգադրութեան - մէկ մասը խաչի շարականներ, միւսներն ալ նուիրուած՝ Ս. Եկեղեցւոյ: Համաձայն բանասերներու, յիշեալ ութ օրերու համար պատրաստուած ութ կանոնները ամբողջացուած ու կանոնացուած են 12րդ դարուն: Բարձրարուեստ հոգեւոր երգեր են, ունին գրական արժէք, եւ աստուածաբանական ուղղափառ սահմանումներ: Լեզուն կը յորդի բառապաշարի նոխրութեամբ, պատկերներու բազմազանութեամբ եւ քաջատրութիւններու յանդգնութեամբ: Թուականը՝ Սեպտեմբեր ամսոյն 14ին մերձաւորագոյն կիրակին իսկ յոյն ու լատին եկեղեցիները Սեպտեմբեր 14ը կը պահեն անփոփոխ, առանց նկատի առնելու օրուան պատկերը:

Մեր մէջ, աւանդական սովորութիւն է Խաչվերացի կիրակիի երեկոյեան կատարել մեծահանդէս թափօր ու անդաստան եկեղեցւոյ մէջ: Եղանակը ներելու պարագային՝ դուրսը: Քաղցր անդրադարձումով մը կը յիշեմ թափօրն ու անդաստանը Սրբոց Յակոբեանց մայր տաճարին մէջ՝ յերուսաղէմ: Պատկանելի տեսարան: Եպիսկոպոսներ, վարդապետներ, սարկաւազներ ու դպրեւանքի աշակերտներ, հանդիսապետութեամբ Ամեն. Պատրիարքին, ի ձեռին՝ խաչափայտի մասունքը ամփոփող նառագայթածեւ խաչը, զարդարուած հոտեւան ծաղիկներով ու ռահանով: Թափօրը երեք անգամ պտոյտ կը

կատարեւոր սրբավայրին մէջ, մինչ՝ լուսարարապետը վարդաջուր կը սրսկէ հաւատացեալներուն վրայ:

Խաչվերացէն 15 օր ետք՝ կիրակի օրը կը տօնախմբենք Վարագայ Ս. Խաչի յիշատակը: Հետաքրքրական է նշել որ նախորդող շաբաթ օրը տօնն է Սրբոյն Գեորգայ Քաջամարտիկ Զօրավարին, Աղոկտոսի եւ Ռոմանոսի Երգեցողին: Արդարեւ այս Խաչի տօնը միայն մեր Խաչի տօնն է: 660ականներուն Թողիկ անունով ճգնաւոր մը իր Յովն աշակերտին հետ երկար որոնումներէ ետք, Վարագայ լեռան մէկ լանջին՝ տեսիլքի մը միջնորդութեամբ կը գտնեն Ս. Հովսիսիմէի պահած Խաչի մասունքը: Արդարեւ գրաւիչ է Թողիկի տեսիլքին աւանդութիւնը: Շուտով տեսիլքին վայրը կը շտապեն Տ. Ներսէս Գ. Տայեցի Կաթողիկոսը (641-661), Թեոդորոս Ռշտունի Զօրավարը, Վարդան Պատրիկ ու հոգեւոր դասը, երկիրպագանելու՝ Ս. Նշանին: Մասունքը կը փոխադրուի Վարագայ եկեղեցին ու կը գետնորդուի սուրբ խորանին ներքեւ. եւ անշուշտ կը հաստատուի Վարագայ Ս. Խաչի տարեկան տօնակատարութիւնը: Տօնին յատուկ՝ "Նշանաւ ամենայաղթ խաչիւղ քո" գմայլելի շարականով (Ա.Կ. ձայնեղանակով) կը վերակրկնուի հրաշալի տեսիլքին նկարագրականը եւ կը յիշատակուին Թողիկն ու Յովնը եւ Վարագայ լեռն:

Ուրիշ աւանդութիւն մը եւս, որուն վկայութեամբ՝ Վարագայ Ս. Խաչին յայտնութենէն յետոյ, մեր հայրապետները պատշաճ տնօրինութեամբ մը կարգադրած են որ Ս. Միւռոնի Օրհնութիւնը տեղի ունենայ Վարագայ Ս. Խաչի կիրակիին: Տեղին է յիշել, որ Տ. Տ. Վազգէն Վեհափառ Հայրապետին կաթողիկոսական ձեռնադրութիւնն ու օծումը կատարուած է Վարագայ Ս. Խաչի Տօնի կիրակիին:

Խաչի տօներու խումբին անդամներէն է՝ Խաչի Երեսման Տօնը, հաստատուած

յոյն եկեղեցւոյ կողմէ եւ կը տօնակատարուի Մայիս 7ին անփոփոխ: Մեր թուականն է Զատիկ յինանց հինգերորդ կիրակին: Հրաշապատում պատմական դէպքի մը յիշատակութիւնն է, Ս. Խաչի նշանին լուսաւոր ամպի կերպարանով՝ Երեսումին, Գողգոթայէն մինչեւ Զիթենեաց լեռը տաքածուող երկնականարին, սարսափած հարիւրաւոր ականատեսներէն մին, գմայլած ու ներշնչուած հրաշատեսիլ երեսումէն, իսկոյն երկար նամակ մը կը գրէ Կոստանդ Կայսեր այդ դէպքի մասին: Այդ շրջանին՝ Կայսրը տարուած ըլլալով արիոսական աղանդով, կը պատրաստուէր նոր հալածանք ու խռովութիւն ստեղծել Քրիստոսի Եկեղեցիին մէջ: Այս նամակը թարգմանուած է հայերէնի, Ոսկեղարու շրջանին: Կը կարդացուի մեր եկեղեցւոյ մէջ, նոյն տօնին, անդաստանի աւետարանէն առաջ:

Հակառակ, Խաչի տօներուն ըստ էութեան առաջինն ըլլալուն, Խաչ Գիւտի տօնը կը տօնակատարուի Խաչվերացի 7րդ կիրակիին: Եօթը տուններէ բաղկացած, տօնին նուիրուած կանոնը գոհար մըն է: Աջ ձայնեղանակով յօրինուած Օրհնութիւնը - "Հրաշակերտ եւ գօրեղ փայս խաչի քո Քրիստոս" - կը պատմէ Խաչգիւտի պատմական մանրամասնութիւնները, ցուցաբերելով Խաչի խորհուրդին ներգործութիւնը Եկեղեցւոյ վրայ: Տպաւորիչ է նոյն կանոնին Հարցը, Բջ ձայնեղանակով, "Որ փափաքելի տենջմամբ . . .", տոգորուած համաքրիստոնէական խանդավառութեամբ:

Հայ շարակնոցին՝ տեղադրուած Ս. Խաչի շարականները անկրկնելի հոգեւոր երգեր են նուիրուած Քրիստոսի Խաչին: Անոնց մէջ, Խաչով ըմբռնուած քրիստոնէական երկիւղածութիւնն ու հաւատարմարժ քարեպաշտութիւնը նկարագրուած են բանաստեղծական եռանդով ու երկիւղած պարզութեամբ:

Անոնցմով Խաչն ու անոր խորհուրդը կը քիրեղանան դաւանաբանական նուրբ ընդհանրացումներով: Խաչը՝ խարիսխն ու վէմն է Եկեղեցիին: Խաչը՝ սրբութեան սեղան է եւ կեանքի ու գիտութեան ծառը: Խաչը՝ յաղթութեան զէնք է եւ զօրութեան գաւազան: Խաչը՝ կենսատու գաւազան է եւ կնիք հաստատութեան: Ասոնք ստորագիծներ են որոնցմով կը հաւատայ ու կը դաւանի քրիստոնէական եկեղեցին՝ զՍուրբ Խաչափայտն:

Հայ դասական պատմագրութենէն վկայութիւններ՝ Ս. Խաչի շարականները առհասարակ կը վերագրեն Տ. Սահակ Գ. Ձորափորեցի Կաթողիկոսին, որուն հովուապետութեան շրջանը կը հաշուի 27 տարիներ, 677-704 թուականներուն: Իր ժամանակի քարճրագոյն զարգացումը ունեցող հայրապետներէն, որուն յօրինած ու երգած Խաչի շարականները՝ մտքի նրբութեան, հաւատքի աշխուժութեան, եւ հայ լեզուի բառապաշարի համեմատ մըն է: Խոհեմ ու համբերատար փառափառութեամբ եւ շինարարական առաւելութիւններով, լուսահոգի հայրապետը բազուկ ու թիկունք հանդիսացած է Հայ Եկեղեցւոյ եւ ազգին, 7րդ դարու փառափառութեան խոռվայոյզ ու փանդիչ շրջանի մը ընդմէջէն: Պատմիչները կը հաղորդեն որ Ձորափորեցի հայրապետը իր երաժշտական կրթութիւնը

ստացած է Տեղեւր կոչուած գիւղին՝ երաժշտանոցին մէջ, որ իր շրջանին յայտնի էր իբրեւ երաժշտական կեդրոն:

Դժբախտաբար Ձորափորեցիի գահակալութեան տարիներուն, Հայաստանի փառափառ գոյավիճակը եղած է երկարատեւ ու աւերիչ պատերազմներու եւ մեղութիւններու ժամանակաշրջան մը: Մերք քիզանդացիք, մերք արաբները արիւնոտ քաղխումներու թատերաբեմ ըրած են վիրաւոր մեր հայրենիքը: Ամենամշակաւոր դրուագը որ կը պատմուի, տառապեալ հայրապետին կատարելիք այցելութիւնն էր Մահմուտ Ոգրա արաբ զօրապետին մօտ, ազգային նշանակութիւն ունեցող շատ կարեւոր խնդրանքի մը առնչութեամբ, մինչ արաբ զօրապետը կը պատրաստուէր փանդիչ յարձակում մը շրջապագրծել Հայաստանի վրայ: Սակայն ծերունագարդ ու հիւանդ Հայրապետին վաղահաս մահով կարելի չըլլար իրագործել այդ այցելութիւնը: Ատոր փոխարէն զօրապետը մահացած Հայրապետին մատներէն կը ստանայ ձեռագիր նամակ-խնդրագիր մը, որուն ընթերցումէն ետք զօրապետը յետս կը կոչէ ծրագրուած փանդիչ արշաւանքը:

Տ. Սահակ Գ. Ձորափորեցի Հայրապետով, կը հաւաստեն հայ բանասերները, 6րդ եւ 7րդ դարերու մեր մատենագրութիւնը կը բոլորէ կարեւոր հանգրուան մը:

ԳՐԻԳՈՐ ՈՍԿԱՆԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ԳՆԱՀԱՏՈՒԹԻՒՆԸ ԴԱՐԵՐԻ ՀՈԼՈՎՈՅԹՈՒՄ

Միանալ ընդ Հոգին խնդրեաց, եւ այս կարի բարձրագոյն
հայցուած՝ աստուած ընդ մարդ խառնիլ:

ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՑԻ

Բ. Նոր ժամանակներից մինչեւ մեր օրերը

19րդ դարն ընդլայնեց Նարեկացու ստեղծագործութեան գնահատման տեսադաշտը: Յուզական ընկալման եւ բարեպաշտական հիացմունքի մեկնակետին փոխարինեց գրականագիտական գնահատությունը: 19րդ դարի առաջին քառորդից սկսած՝ այնուհետեւ մի ամբողջ հարիւրամեակ՝ չկայ հայ գրականութեան միջին դարերին նուիրուած քիչ թէ շատ ուշագրաւ մի աշխատութիւն, որ խօսք չլինի Գրիգոր Նարեկացու մասին: Բոլոր հեղինակներն էլ, իբրեւ կանոն, հակիրճ անդրադարձել են Նարեկացու կենսագրութեանը, նշել նրա գործերը, փորձել գնահատել նրանց լեզու-ոճական, գաղափարա-գեղարուեստական արժէքն ու նշանակութիւնը:

Աւանդոյթը սկզբնաւորել է Սուփաս Սումալեանը "Ակնարկներ Հայաստանի գրականութեան պատմութեան"(1) (Վենետիկ, 1829) խտրելով աշխատութեան մէջ, շարունակել է Ստեփանոս Նազարեանցը "Թոռացիկ ակնարկ հայկական գրականութեան վրայ մինչեւ 13րդ դարի վերջը"(2) (Կազան, 1844) ռուսերէն գրումը: Նման ակնարկներ գրել են Ղեւոնդ Ալիշանը(3), Գարեգին Զարբհանյանը(4), Եղիշէ Դուրեանը(5), Վրթանէս Փափագեանը(6), Աբրահամ Զամինեանը(7), գրական դիմանկարներ՝ Արշակ

Զօպանեանը(8), Գարեգին Խաչատուրեանը(9), Թորգոմ Գուշակեանը(10), ուսումնասիրութիւն՝ Մանուկ Արեղեանը(11) եւ ուրիշներ: Անվերապա-հօրէն ընդունելով Նարեկացու հանճարը, նրանք բոլորն էլ ձգտել են թափանցել Նարեկացու ստեղծագործութեան եւ, առաջին հերթին, Մատեանի հարուստ բովանդակութեան մէջ, հաւաստելով, որ Մատեանը հզօր թափի եւ անհուն երեւակայութեան երկ է՝ գրուած ճոխ լեզուով եւ վսեմ ոճով:

Նարեկը գեղարուեստական խօսքի կատարելութիւն է համարել Խաչատուր Արուսեանը(12), խորիմաստ եղբերգութիւն՝ Ստեփանոս Նազարեանցը(13), անգուգական գործ՝ Միքայէլ Նալբանդեանը(14): "Մատեանի մէջ արտայայտուած է ամենաչեղճեղ սէրը առ Աստուած, վնասական ատելութիւնը դէպի մեղքն ու արատները, մեծագոյն երկիւղը յաւիտեանական արդարութեան նկատմամբ, կատարեալ վստահութիւնը, դէպի աստուածային գթասիրութիւնը, խորունկ երկիւղածութիւնը գերագոյն էակի վեհութեան առջեւ եւ ամենարուոն տենչանքը միաձուլուելու նրա հետ, մի խօսքով այն բոլոր զգացմունքները, որ յատուկ են աստծու սիրով համակուած հոգիներին"(15) - գրել է Նազարեանցը:

Նա չի շրջանցել նաեւ Մատեանի լեզուի հարցը, գտնելով, որ "իր վսեմ ոգով այն փչի դժուարութիւններ չի յարուցում մինչեւ իսկ կրթուած ընթերցողի համար"(16):

1895 թ. "Ծաղիկ" հանդէսում լոյս տեսաւ երիտասարդ Արշակ Զօպանեանի "Գրիգոր Նարեկացի" գրական դիմանկարը: Զօպանեանը Նարեկացու Մատեանը ֆննդում եւ արժէքաւորում է համաշխարհային գրականութեան համապատկերի մէջ: "Գործը, գոր Նարեկացին թողած է - գրում է նա - ամբողջ մրրիկ մըն է անհունի մէջ գալարուող զգացման մը, եւ չեմ գիտեր գործ, որ անկից աւելի զօրաւոր ըլլայ: Էջեր կան հոն, ուր մեր բանաստեղծը մարգարէներուն ուժին հաւասարած է, եւ էջեր, ուր Շէքսպիրի հով մը կ'անցնի"(17): Զօպանեանը Նարեկացուն ազատագրեց "աղօթք գրողի կրօնական գոյնէն, ուր սահմանափակուած էր" նա, զգաց, որ Մատեանի կրօնական բողոք տակ արտացոլուած է բանաստեղծի հառաչանքն ու տառապանքը, կեանքի ծարաւն ու բարոյական կատարելութեան իղծը, տեսաւ, որ միստիկական շղարշի մէջ ներփակուած հոգին "մեր ցեղին հոգին իսկ է" եւ անկեղծ համոզմունքով պահանջեց, որ նրան "դնենք գրական մեծ հանճարներուն շարքը", "ալ չըսենք, որ մեր բանաստեղծութիւնը հսկայ չունի"(18): Զօպանեանին ամէնից առաջ գրաւել է բանաստեղծի ապրած դրաման, նրա հոգու վերքը, որ, "անչափ ատեն ծորեց արիւնոտ բանաստեղծութեան հրավառ հեղուկը"(19), իբրեւ երգ, որի մէջ "իր վրայ խօսած ատեն, բանաստեղծը ամբողջ մարդկութեան հոգին իր մէջ խտացած կը տեսնէ"(20): Զօպանեանը, հետեւելով Աւետիքեանին, ճիշտ է գծել բանաստեղծի հոգեւորամաղքութիւններին այն ամբողջութիւնը, որ կազմում է Մատեանի առանցքը. "Պաշտօնական գովեստ՝ Աստուծոյ մեծութեան - Զգուանք իր անձին համար, գիտակցութիւն իր

ոչնչութեան՝ Աստուծոյ բաղդատմամբ . . . - Վախ ինքնիրմէ, սարսափ փորձութենէ, եւ խնդրանք՝ չարէն ազատուելու - բաղձանք՝ Աստուծոյ շնորհն ընդունելու եւ հողաբարձ պաղատանք ատոր համար. - Յոյս սակայն աստուածածնին վրայ, որուն բարեխօսութիւնը ամենագոր է, եւ այդ կազդուող յոյսին համար՝ երախտագէտ սէր մը առ երկնաւոր միջնորդուհին. - Հաւատք, վերջապէս, աստուծոյ բարութեան վրայ եւ յոյս փրկութեան"(21): Այս ուրուագիծը, սակայն, պէտք է լրացնել էական մի կէտով եւս. Նարեկացին միստիկ բանաստեղծ է եւ նրա գերագոյն նպատակն է ոչ թէ "բաւական միայն հասանել, այլ գնոյն ինքն տեսանել՝ յողորմութիւն եւ ի գթութիւն եւ յերկնիցն ժառանգութիւն"(Բան ԺԲ, ք) եւ աստուածութեանը "միանալ անբաժանելի"(Բան ԻԴ, դ):

Զօպանեան Մատեանի մէջ տեսնում է "արեւելեան աղբրսագիր մը եւ արեւմտեան մեռելի ողբ մը"(22), գտնելով, որ "իր սարսափը զինքը կը մղէ աւելի բարձր աղաղակելու առ Աստուած, աւելի խոր ցուցնելու անոր իր խեղճութիւնը եւ աւելի սրտաշարժ շեշտով անոր գութը պաղատելու"(23): Եթէ այսպէս լինէր, ապա Մատեանը կը լինէր անգոր հոգու ողբասացութիւն: Զօպանեանն իրաւացի չէ. Մատեանն աղբրսախառն դատ է Աստծու հետ՝ յանուն մարդու երջանկութեան՝ այս կեանքում, եւ յանուն հոգու փրկութեան՝ անդրաշխարհում: Նարեկացին առաւել ապստամբ է եւ խռովարար, քան խեղճ ու հիւսնագնաւոր, եւ իրաւացի է Լեւոն Շանթը, երբ գրում է, թէ "Նարեկին երգերը ողբ չեն, այլ բողոք. ստորացում չկայ այդ երգերուն մէջ, այլ ըմբոստացում"(24): Զօպանեանի "Գրիգոր Նարեկացի" գրական դիմանկարը սփանչելի ուսումնասիրութիւն է, ուր տրուած է Նարեկացու դարաշրջանի, նրա

կեանքի ու միջավայրի եւ ստեղծագործութեան խորաթափանց եւ նրբանշակ քննութեամբ:

1902 թ. Կ. Պոլսում լոյս տեսաւ Մատեանի արեւմտահայերէն աշխարհաբար հրատարակութիւնը՝ Միսաֆ Գոչունեանի՝ Քասիմի (1863-1913) թարգմանութեամբ: Դա առիթ հանդիսացաւ, որ Նշան Ճիվանեանը (Հորո) գրեւ "Նարեկը եւ իր աշխարհաբար թարգմանութիւնը" գրեւ լը (Կ. Պոլիս, 1905): Ճիվանեանը նախ քննութեամբ է Նարեկացուն եւ նրա Մատեանը, ապա անցնում թարգմանութեան որակի բնութեանը: Ըստ Ճիվանեանի՝ Մատեանը եզակի երկ է, որի մէջ "գերընտիր կտորներ կան բանաստեղծական տաղանդի, իսկատիպ գիւտերու եւ խորունկ իմաստներու, ոգի վսեմութեան, զգացմանց փափկութեան, նարտասանական, փոխաբերական այլեւայլ ձեւերու եւ նկարագրական գեղեցկութեանց", որոնք անհրաժեշտ են դարձնում այդ երկը ծանօթացնելու ոչ միայն հայ նոր սերնդին, այլեւ օտարներին: Նա առանձնապէս շեշտում է Նարեկացու՝ իբրեւ "հոգեբանի արտակարգ հանճարը", հոգեկան աշխարհը բացայայտելու նրա վարպետութիւնը, նշելով, որ "Մարդկային նկարագիրներու մասին իր ստեղծաշարը շատ հարուստ է եւ իր գործածած երանգներն գերազանցօրէն այլազան ըլլալուն չափ ալ իսկական են, բարոյափոխիչ" եւ անուրանալի ազդեցութիւն են ունեցել հայ ժողովրդի հոգեւոր նկարագրի վրայ: Ճիվանեանը միաժամանակ բարձր է գնահատում Նարեկացու իմացութիւնների լայնութիւնը. "Որքան խորունկ հոգեբան է Նարեկացին եւ ներկուռ աստուածաբան, գրում է նա, - զարմանալի է, որ արտաքին հմտութիւններով ալ անմասն չէ: Այնպիսով եւ նրա գրութեան, նաւու մը ներքին եւ արտաքին կազմութիւնն ամէն մանրամասնութեանց նկատմամբ նաւապետի մը չափ,

եւ ֆիզիքական ախտաբանութեան մասին ալ ժամանակին նարտաբան գոյն վիրաբոյժներուն եւ քաջ բժիշկներուն չափ կարծես փորձ եւ տեղեակ է" (25):

20րդ դարասկզբին արտակարգ անց հայ բանաստեղծների հետաքրքրութիւնը Նարեկացու նկատմամբ, մանաւանդ՝ նրա բանաստեղծական արուեստի գաղտնիքների նկատմամբ: Զգտելով իրականութեան գեղարուեստական արտացոլման աւելի խոր նշմարտացիութեան, ձեւի եւ բովանդակութեան կատարելութեան, տաղաչափական բազմազանութեան, արտայայտչամիջոցների թարմութեան, լեզուի հարստութեան եւ այլն, նրանք իրենց հետաքրքրող այդ հարցերի հիմքերը փորձում էին գտնել Նարեկացու ստեղծագործութեան եւ բանաստեղծական արուեստի մէջ: Եւ դա այն դէպքում, երբ այդ բանաստեղծները՝ Թումանեանը, Իսահակեանը, Սիւսանթոն, Զօպանեանը, Վարուժանը, Մեծարեւելը, Տէրեանը, Ինտրան եւ ուրիշներ մշտապէս հաղորդում էին համաշխարհային գրականութեան հին ու նոր աւանդներին, ժամանակի գրական նորոյթներին՝ յաճախ կարդալով հենց բնագրերը տարբեր լեզուներով: Հայ բանաստեղծներից շատերը, օրինակ՝ Մեծարեւելը, (26) Թումանեանը (27), Իսահակեանը (28) եւ ուրիշներ, երբ առիթ է եղել, իրենց սիրոյ եւ պաշտամունքի խօսքն են ասել Նարեկացու հանճարի մասին:

Նարեկացիագիտութեան մէջ առանձնակի տեղ ունի Մանուկ Աբեղեանի (1865-1944) ուսումնասիրութիւնը (29): Աբեղեանն անդրադարձել է Նարեկացու դարաշրջանի հասարակական-գաղափարական եւ կրօնական աշխարհայեցողութեանը, որով ներթափանցուած էր ինչպէս աշխարհի այլ ժողովուրդների, այնպէս էլ հայ ժողովրդի գեղարուեստն ու

մշակոյթը, տուել է նարեկացու կենսագրութիւնը, երկերի ցանկը՝ մերժելով նրան վերագրուած մի քանի գործեր(30), սեղմ ուրուագծել է նարեկացու արուեստի տեսութիւնը, վերլուծել եւ գնահատել է ինչպէս Մատեանը, այնպէս էլ տաղերը: Գրական երեւոյթները Արեղեանը քննում է պատմական մօտեցմամբ՝ ժամանակի հասարակական եւ կրօնա-գաղափարա-խօսական փոխադրութիւնների տեսանկիւնից: Նարեկացու քնարերգութիւնը իբրեւ զարգացման նոր աստիճան, իբրեւ "իսկատիպ քնարերգութեան" սկիզբ, նա մի կողմից հակադրում է հայոց հին հոգեւոր երգերին, որոնք նրա կարծիքով "գուրկ են ինքնուրոյնութիւնից եւ կեանքից ու բնութիւնից"(31), միւս կողմից՝ տալիս է այն աղերսը, որ կայ նարեկացու ստեղծագործութեան եւ նախորդ շրջանի հայ քնարերգութեան միջեւ: Եթէ նարեկացու մի քանի տաղերի զուարթ տրամադրութեան մէջ Արեղեանը տեսնում է Յարութեան, Պայծառակերպութեան կամ այլ տօներին նուիրուած շարականների, "տօնական զուարթութեան" զարգացման արտայայտութիւնը, ապա Մատեանը, նրա կարծիքով՝ "ապաշխարութեան երգ է եւ զարգացումն է ապաշխարութեան հոգեւոր երգերի"(32):

Արեղեանն առաջինն էր, որ ապացուցեց, թէ Մատեանը չափածոյ երկ է, գրուած տաղաչափական բազմազան ձեւերով, թէ ապագայում Մատեանը պէտք է հրատարակել տողատուած(33): Նա իրաւացիօրէն գտնում է, որ, "ժամանակի քրիստոնէական միստիցիզմն է, որ ցայտուն արտայայտութիւն է գտել նարեկացու մէջ"(34), թէ Աստուծու եւ մարդու, հոգու եւ մարմնի, մեղքի եւ փառութեան, դժոխքի եւ դրախտի, բարու եւ չարի, սատանայի եւ հրեշտակների եւ քրիստոնէական այլ պատկերացումների հակադրութիւնը, որ նարեկացու "քնարերգութեան վսեմ նիւթն

է կազմում"՝ հանգում է մի նպատակի՝ հասնել հոգու փրկութեան, "այն է՝ անբաժանելի միանալով աստուածութեան հետ, որ կատարելութեան լուսատիպն է, ստանալ մի աստուածային անդորրութիւն"(35):

Սա դուրս չի գալիս միջնադարեան աշխարհայեցութեան համակարգից եւ, յետագայում, քնաւ հարկ չկար, որ կեանքի աշխարհականացման ընթացքը Արեղեանը վերադարձաւորէր իբր վերածնութիւն, 'նարեկացուն'՝ "վերածնութեան կարապետ"(36): Արեղեանն իրաւացի չէ նաեւ, երբ Մատեանը համարում է ճգնաւորական ողբերգութիւն՝ համակուած կեանքի յոռետեսութեամբ եւ իբր թէ նրանից է մեր բանաստեղծութեան մէջ ծնունդ "աշխարհի ունայնութեան, իրական կեանքի ոչնչութեան եւ մարդու թուլութեան մասին" քնարերգութիւնը(37): Նարեկացին լաւատես է, եւ յոյսը երբեք չի լքել նրան: Մարդը չէ, որ թոյլ է, այլ մեղքն է, որ նրան հակում է ցած: Ըստ Լեւոն Շանթի՝ նարեկացու "բառերուն իմաստն ու ոգին ըմբոստութիւն է. անկում չեն այդ երգերը դէպի վար, այլ թռիչք մը մարդկային ուժեղ կամքի՝ դէպի վեր"(38):

Նարեկացու մեծութիւնը Արեղեանը տեսնում է մարդու եւ բնութեան արժէքաւորման, թեմատիկ ընդգրկման, նոր ժանրերի եւ տաղաչափական առանձին ձեւերի սկզբնաւորման մէջ, ինչպէս նաեւ նրա երեսակայութեան թռիչքների, նկարագրող տեսիլքների, զգացմունքների անմիջականութեան, նոյն լեզուի եւ ինքնատիպ ոգի մէջ: Պատմա-բանասիրական հարցերի իր խոր քննութեամբ, նարեկացու ստեղծագործութեան իր լայնախոհ լուսաբանմամբ Արեղեանի այս հետազոտութիւնն այսօր պահպանում է իր գիտական արժէքը՝ յարուցելով նոր մտքեր:

1926թ. լոյս տեսան Մատեանի արեւմտահայերէն երկու թարգմանութիւն.

մեկը Կ. Պոլսում, Գարեգին Եպիսկոպոս Խաչատուրեանի քարգմանութեամբ, միւսը Կահիրէում՝ Թորգոմ Եպիսկոպոս Գուշակեանի արծակ քարգմանութեամբ: Երկու քարգմանիչներն էլ գրել են առաջարկներ: Գ. Խաչատուրեանը վերնագրել է "Նարեկացին եւ Նարեկը", Թ. Գուշակեանը՝ "Ս. Գրիգոր Նարեկացի": Երկու հեղինակներն էլ ընդհանուր գծերով անդրադառնում են Նարեկացու կեանքին, ժամանակի պատմաֆառական եւ կրթա-լուսաւորական պայմաններին, քանաստեղծի գրական ժառանգութեան ընդհանուր եւ, համեմատաբար, մանրամասնօրէն Մատեանի գրական-գեղարուեստական արժէքի գնահատութեանը: Երկուսն էլ համերաշխելով Զօպանեանի կարծիքին, Մատեանը դիտում են ոչ միայն անհատի, այլեւ առհասարակ մարդկային հոգու միստիկ ապրումների ու ձգտումների արտայայտութիւն, երկուսն էլ Մատեանի համամարդկային բովանդակութիւնը չեն գտնում քանաստեղծի ազգային հոգեբանութիւնից եւ նկարագրից:

"Արդարեւ, Նարեկացին իր Նարեկին մէջ անհատ մը չէ սովորական ու սոսկական, - գրել է Գ. Խաչատուրեանը, - այլ անհատականութիւններու խտացում մը, համադրութիւն մը, հրաշալի քաղմբանգութեամբ մը որ մարդկային հոգիին տիեզերական համայնապատկերը կը վրձնէ՝ լուսաստուերային քախծագին երկինքի մը, խորհրդագեղ խորքի մը վրայ"(39): Ըստ Թ. Գուշակեանի՝ Նարեկացին "միջազգային միատիքական գրականութեան ամենէն սրտագրաւ՝ դէմքերից մէկն է, որի "նկարագիրը համադրութիւնն է իր դարուն ձգտումներուն": "Բայց ինչ որ իսկապէս ուշագրաւ է իր մէջ եւ յատկանշական, սա իրողութիւնն է մանաւանդ թէ Նարեկացիին մէջ ներշնչումի եւ հմտութեան մարդը ինքն ու

իր ցեղն է գերազանցապէս. ոչինչ կայ իր մէջ կեղծ եւ օտարոտի"(40):

Երկու հեղինակներն էլ քարձր են գնահատել Մատեանի քարոյագիտական արժէքը եւ միաժամանակ ընդգծել նրա լուստեսական ոգին: Ըստ Խաչատուրեանի՝ "Նարեկացին հրաշալի լուստես մըն է,, քաջ սպառազինուած մարտիկ մը իր կոիւի մէջ՝ յաղթանակի հաւատովն ապահով"(41), իսկ ըստ Գուշակեանի՝ Նարեկացու "ակնարկը մէկ կողմէն կը խորաշարժէ մեղքին անդունդը, նոյն ատեն կը բռնէ յոյսին լարը, որ իրեն ցոյց կու տայ փրկութեան ճամբան"(42): Երկուսն էլ Նարեկացու ոճը համարում են ինքնատիպ ու ազգային՝ նրա ակունքները տեսնելով հայոց հին մատենագրութեան լեզուի եւ ժողովրդական քանահիւսութեան քարձրանշակ օգտագործման մէջ: "Ի զուր պիտի ըլլար անոր ոճին մէջ տեսնել արաբերէնի ազդեցութիւնը"(43), - հաւաստում է Թ. Գուշակեանը: Գ. Խաչատուրեանը եւս մերժում է որեւէ ազդեցութիւն՝ լինի Յունարէնի, արաբերէնի, թէ պարսկերէնի. "Նարեկացիին ոճը գտարիւն նարեկեան է"(44):

Թէ՛ Խաչատուրեանը եւ թէ Գուշակեանը քարձրաստիճան հոգեւորականներ էին եւ, քնականաբար, նրանց համար եւս, ինչպէս Նարեկացու համար, կայ անդրանցական աշխարհի անդրադարձը մարդկային էութեան մէջ եւ չեն տարակուսում, որ "յափշտակութեան գերզգայութեամբ տոգորուած" Նարեկացին տեսնել է Քրիստոսին եւ որ "իր հաղորդակցութիւնն աստուածութեան հետ իրականութիւն մըն է"(45) եւ այլն: Այս մօտեցմամբ էլ Մատեանի գլխաւոր արժանիքներից մէկն էլ համարում են համաքրիստոնէական այն գաղափարը, որ հաւատացեալի մէջ պէտք է կենդանի լինի Քրիստոսը. եւ Նարեկացին յաւերժօրէն կենդանի է պահում այդ հաւատն ու

գզացմունքը:

Իրենց հետազոտութիւնների մէջ Նարեկացուն անդրադարձել են Լեօն (1858-1933), Ստեփան Մալխասեանցը (1857-1947), Յակոբ Մանանդեանը (1873-1952), Երուանդ Տէր-Մինասեանը (1879-1974), Աշոտ Յովհաննիսեանը (1887-1972) և ուրիշներ: Այս հեղինակներին Նարեկացին հետաքրքրել է գլխաւորապէս թոնդրակեան շարժման բնոյթի լուսարանման տեսակիւնից: Եւ որովհետեւ Նարեկացին բացասաբար է արտայայտուել թոնդրակեցիների մասին, ուստի այդ ուսումնասիրողների համար նա հանդէս է գալիս անբարենպաստ լոյսի ներքոյ՝ իրրեւ հասարակական - եկեղեցական յետադիմական գործիչ: Ըստ Լեոյի՝ Նարեկացին "մարմնացնում էր ամբողջ միջնադարեան անցեալը" (46): Ըստ Մանանդեանի՝ Նարեկացու համար բնութագրական է նրա մոռալ միասնական աշխարհայեցութիւնը (47): Ըստ Յովհաննիսեանի, Նարեկացին մէկն էր այն մարդկանցից, որոնք դատապարտում էին յեղափոխական բնոյթ ստացած "հայ աղանդաւորական շարժումը եւ մեծարում դրա կատաղի հալածիչներին" (48):

1944թ. լոյս տեսաւ Մ. Արեղեանի "Հայոց հին գրականութեան պատմութիւն" աշխատութիւնը: Սա առիթ դարձաւ, որ Մալխասեանցը գրէր Նարեկացու մասին "ոչ իրրեւ հերքում Մ. Արեղեանի գրածին, այլ իրրեւ լրացում նրա գրածի" (49): Մալխասեանցը գտնում է, որ Մատեանը "միանգամայն ինքնուրոյն բանաստեղծութիւն է, իսկ նրա մտայնացումը, ներքին իդէան բոլորովին նոր եւ միակն է աշխարհի գրականութեան մէջ" (50): Մատեանը թէեւ առաջին հայացքից թւում է գուտ մեղքերի խոստովանութիւն, բայց դա չէ հեղինակի գլխաւոր նպատակը: Մատեանը "մի դատ է, որ մարդ վարում է աստծու հետ". "մարդը կամենում է

արդարանալ, պաշտպանում է իրան. սա է Նարեկի հիմնական նպատակը" (51):

Մալխասեանցը բաժանում է Արեղեանի տեսակէտը Նարեկացու լեզուի եւ ոճի խրթնութեան վերաբերեալ, գտնելով, որ դա ժամանակի ճաշակից էր ըխում. խօսքը որքան խրթին եւ բարդ, այնքան աւելի խորամիտ եւ հետաքրքրական էին համարում: Մալխասեանցը եւս, Արեղեանի նման, գտնում է, որ Նարեկը չափածոյ գործ է, գրուած հիմնականում "հնգտոնեայ անյանգ ոտանաւորով" (52): Ի տարբերութիւն Արեղեանի, որը Նարեկացուն համարում է հայկական վերածնութեան առաջին բանաստեղծը, Մալխասեանցը շրջանցում է հարցը եւ Նարեկացուն գնահատում է իրրեւ միջնադարեան մտածողի եւ բանաստեղծի: Մարդու ինքնարդարացման, բաւութեան, փրկութեան եւ երկնային երանութեան արժանանալու Նարեկացու հաւատն ու հայացքները, ըստ Մալխասեանցի, հիմնուած են "Քրիստոսի բարոզների, անհուն սիրոյ, ներողամտութեան, մարդասիրութեան վրայ" (53):

Ուշագրաւ կէտեր կան նաեւ Մարտիրոս Անանիկեանի՝ Նարեկացուն նուիրած ուսումնասիրութեան մէջ: Անդրադառնալով Նարեկացու խառնուածքին, Անանիկեանը գտնում է, որ բանաստեղծը կարող է մարդկանց մէջ լինել ինքնամփոփ, հեզաբարոյ, իսկ "առանձնութեան մէջ, մանաւանդ աստծոյ առջեւ, հրաբուխի մը պէս դուրս թափել սրտին հրաշէկ, միացող պարունակութիւնը" (54), եւ որ ժամանակակիցները Նարեկացու մեծութիւնը տեսել են ոչ այնքան գրական ձիրքի, որքան նրա "անքիծ կեանքի", սրբակնցադ վարքի եւ առաքինութեան մէջ: Անանիկեանի դիտարկմամբ՝ երգ երգոցի մեկնութիւնը ցոյց է տալիս, որ, "ամէն վայրկեան անկա կը մաքառի գգայական ըմբռնում-

ներում դեմ" (55), եւ որ Նարեկացու համար զգայամոլ ոչ մի տող չկայ հին հրեական այդ սիրերգի մէջ: Մատեանի կառուցումով մէջ Անանիկեանը չի տեսնում ներքին միասնութիւն: Նա պաշտպանում է այն տեսակետը, թէ Մատեանը "ծայրէ ի ծայր ծրագրի պակաս մը կը մատնէ", սակայն համամիտ է այն կարծիքին, թէ "իր տիրապետող գաղափարն է հոգւոյն մեղքի հետ արունոտ մաքանումը եւ վերջնական փրկութիւնը" (56): "Փրկութեան գաղափարը, - գրում է Անանիկեանը - քրիստոնէութեան ամենատեսական մէկ տարրն է", եւ Նարեկացուն "երջանկութեան սէրը չէ, որ զինքը փրկութեան կը մղէ, այլ զաստուած տեսնելու փափակը" (57): Այլ կերպ ասած՝ Նարեկացու համար բարձրագոյն երջանկութիւն է իր մէջ աստծուն գտնելը, աստծու մէջ՝ իրեն:

Ուշագրաւ է նաեւ Անանիկեանի հետեւեալ դիտողութիւնը. մարդու փրկութիւնը աստուածային նախասահմանաւորութիւն չէ, այլ կախուած է մարդու հաւատից եւ այդ հաւատը յօժարակամ ընդունելու ընտրութիւնից: Ընդունելով դաւանանքի այդ կէտը, մարդը պէտք է հղօթքի միջոցով հաղորդուի աստծուն՝ խոստովանելով մեղքերն ու զղջալով, որպէս զի զգայ աստուածային շնորհների ներգործուն ուժը եւ ձգտի սիրոյ մէջ միանալ աստուածութեանը: Սա պայմանաւորում է բանաստեղծութեան յուզականութեան պահանջը: Աղօթքը պէտք է լինի ներգործուն, յուզի եւ արցունքով մաքրագործի հոգին:

Անանիկեանը ուրոյն մօտեցմամբ է բնութագրում Նարեկացու միաստիցիզմը: Միաստիցիզմի մէջ նա տարբերակում է երկու իմաստ, երկու կողմ: Մէկը նա տեսնում է Նարեկացու ներանձնական հոգեւոր այն մթնոլորտի մէջ, երբ նա ձգտում է ձուլուել աստծուն, միւսը այն հայացքի մէջ, երբ նա "աշխարհային

յարաշարժ եւ յարափոփոխ գոյութիւններու հետեւ կը տեսնէ միապաղաղ եւ անասան նոյնութիւն մը" (58):

"Նարեկը հայ գրականութեան մէջ", - այսպէս է խորագրուած Եղիշէ Տէրտէրեանի գրքոյը, ուր նա մի կողմից փորձում է գնահատել նախորդ հեղինակների, այդ թվում եւ Մ. Արեղեանի վաստակը Նարեկացիագիտութեան մէջ, միւս կողմից՝ գծում է Նարեկացու կեանքի ուղին, բնութագրում նրա ստեղծագործութիւնը: Տէրտէրեանը 10րդ դարը համարում է միջին դարերի աշխարհայեցութեան բարձրակետը՝ "վանական կեանքի ոսկեդար" Հայաստանում: "Մեծաստանները եղած են ոչ միայն գերերկրային խոկումներու եւ նգնութիւններու վայրեր - գրում է նա - այլ նաեւ հոգիի եւ մտքի դպրոցներ, ուր մեր ցեղին կեանքն ու քաղաքակրթութիւնը կարելի չափով մը գտած է իր արտայայտութիւնը" (59):

Մատեանի վերլուծութեան մէջ Տէրտէրեանը գտնում է, որ արդարն ու մեղաւորը պատկերուած են անհաւասար ուժով. արդարը գծուած է տօգոյն, մեղաւորը՝ ցայտուն: "Բանաստեղծը ամբողջովին լուծուած է մեղաւորի դիմակի տակ", եւ ըստ այդմ էլ Նարեկը համարում է "մեղքի խորունկ գիտակցութիւն ունեցող մարդու" ողբերգութիւն (60): Տէրտէրեանը փորձել է տալ հոգեկան ապրումների այն բարդ աշխարհը, որ պատկերել է Նարեկացին: Բանաստեղծը վանում է հոգու խաւարը՝ յանուն աստուածային լոյսի: Նա խոստովանում է մեղքը՝ փրկութեան խոր հաւատով: Սա էր նրա ողբերգութեան իմաստը:

Ի տարբերութիւն միւս ուսումնասիրողների, որոնք Նարեկացուն իրաւամբ միաստիկ բանաստեղծ են համարում, Տէրտէրեանը գծում է միաստիկի եւ բանաստեղծի վերացարկուած էութիւնների մի պատկեր՝ հակադրելով նրանց իրար:

լուռ յափշտակուել, բանաստեղծը համակուում է իրականութեան զգացողութեամբ, միստիկը՝ անդրզգայական հոգեւոր սփանջացմամբ, բանաստեղծը փորձում է թափանցել առարկայի, գոյնի, գծի, երանգի մէջ, միստիկը՝ Կը յաւակնի գիտնալ աւելին, քան ինչ որ կարելի է ձեռք բերել իմացականութեամբ" (61) եւ այլն: Տէրտէրեանն իրաւացի չէ, բանաստեղծն ու միստիկը Նարեկացու մէջ ոչ թէ հակադրուում եւ տարամիտում են, այլ լրացնում են միմեանց:

Նարեկացու կեանքի եւ ստեղծագործութեան մասին արժէքաւոր մեծագրութիւն է գրել Մկրտիչ Մկրեանը (1907-1983): Նարեկացու ստեղծագործութիւնը նա քննում է բանաստեղծի գաղափարագեղարուեստական զարգացման տեսանկիւնից: Նարեկացու գանձերը եւ ներքողները նա դասում է եկեղեցական գրականութեան շարքը, իսկ տաղերի մասին գրում է, թէ "դրանք իրենց գաղափարական էութեամբ հոգեւոր բանաստեղծութիւններ չեն" եւ "արտացոլում են 10րդ դարում հասարակութեան մէջ առաջացած հումանիստական տրամադրութիւններն ու մտածողութիւնը" (62): Մկրեանը չի բաժանում այն տեսակէտը, թէ Նարեկացին եղել է հասարակութիւնից մեկուսացած, ինքնամփոփ, գուտ կրօնական խոհերով եւ ներհայեցութեամբ տոգորուած անձ, այլ իրաւացիօրէն նրան համարում է ժամանակի իրականութեանը եւ հայ ժողովրդի պատմութեանը լատենդեակ բանաստեղծ, հասարակական ապականուած բարբերի անաչառատես քննադատ, որի գուգահեռը եղել է Մովսէս Խորենացին:

Հիմնադրոյթային նշանակութիւն ունի Մկրեանի այն տեսակէտը, որ "Նարեկացին ամբողջ հոգով ձգտում է տեսնել մարդուն վեր բարձրացած վատ վիճակից դէպի լաւը, եւ լաւին հասնելու հնարաւորութեանը նա հաւատում է, ինչպէս հաւատում է

մարդու մէջ մարդկայինի վերջնական յաղթանակին, որով եւ մարդը հասնելու է անմահութեան" (63): Անդրադառնալով Նարեկացու բանաստեղծական արուեստին, Մկրեանը մասնաւորապէս նշում է. "ոչ ոք մեր միջնադարի գրականութեան պատմութեան մէջ Նարեկացու չափ ձեւի գեղեցկութեան զգացողութիւն եւ ըմբռնողութիւն հանդէս չի բերել, հետեւաբար, գուցէ եւ ոչ ոք նրա չափ զերծ չէ ձեւապաշտական գայթակղութիւններից" եւ որ "Նարեկացու համար միշտ այն չափն է նախընտրելի, որի կիրառութեամբ չի ննջում, այլ ազատ արտայայտութիւն է գտնում բովանդակութիւնը" (64):

Մկրեանը համաձայն չէ այն բանաւերների հետ, որոնք գտնում են, թէ Նարեկացու "լեզուն շատ տեղ մութ է եւ խրթին": Նա գտնում է, որ այդ սխալը ծագել է երկու պատճառով. մէկ, որ հրատարակիչներից եւ բանաւերներից շատերը Մատեանը "չեն ըմբռնել որպէս գեղարուեստական գործ, որպէս պոեզիայի արտադրանք, այլ սոսկ որպէս կրօնական աղօթագիրք", հետեւաբար, նրանք չեն թափանցել նաեւ Նարեկացու բանաստեղծական հնարանքների եւ պատկերաւորման միջոցների համակարգի մէջ եւ, երկրորդ, Նարեկացին "բազմաթիւ ակնարկներ է անում այդ գրքերում եղած զանազան անձնաւորութիւնների ու դէպքերի եւ պաշտօնապէս ընդունուած տեսակէտների մասին, որպէս թէ ընթերցողներին այդ բոլորը հրաշալի ծանօթ լինէին" (65): Կարելի է անկասկածել, որ մինչ այդ չի եղել գիտաքննական հրատարակութիւն եւ, այնուհանդերձ, Մկրեանը գոնէ վերապահումով, պէտք է ընդունէր, որ Նարեկացու լեզուն որքան էլ նոյն ու վսեմ, զերծ չէ խրթին տեղերից:

Մեծագրութիւնը աւարտում է "Նարեկացին եւ յետագայ հայ գրականութիւնը" գլխով: Նարեկացու

վիթխարի ազդեցութիւնը յետագայ հայ գրականութեան զարգացման վրայ Մկրեանը գծում է միջնադարից մինչեւ մեր օրերը՝ նախանձելի սեղմութեամբ: Ամբողջացնելով իր քննութիւնը, Մկրեանը շեշտում է, որ Նարեկացու "գրական կուլտուրան իր որոշ կողմերով՝ առանձնապէս նրա անչափ հարուստ եւ նոյն քառապաշարը, տաղաչափական եւ պատկերաւորման բարձր արուեստը, այժմ էլ, մեր օրերում էլ, կարող է ուսումնասիրութեան եւ քննադատաբար օգտագործման աղբիւր հանդիսանալ" (66):

Ըստ իս, սակայն, ընդունելի չեն Մկրեանի մի քանի տեսակետներ. ա) Նարեկացու միստիցիզմի յեղափոխական բնոյթի, բ) հայկական վերածնութեան, գ) եկեղեցու նկատմամբ Նարեկացու ունեցած վերաբերմունքի, դ) Նարեկացու ստեղծագործութեան տարբեր փուլերի ուղղագիծ հակադրութեան մասին մտքերն ու դրոյթները: Մկրեանը հայկական վերածնութեան մասին տեսակետը զարգացնում է՝ հետեւելով Մ. Արեղեանին: Արեղեանը, սակայն, արտայայտուել է զգուշաւոր: Մի կողմից նա գտնում էր, որ, "Գրիգոր Նարեկացին իր էութեամբ պատկանում է նախորդ գրական շրջանին", միւս կողմից՝ թէ "տակաւին շատ զօրեղ կրօնա-եկեղեցականի կողմին" (67) սկզբնաւորում է հայկական վերածնութիւնը: Մշակութային վերելքը, սակայն, կեանքի եւ աշխարհայեցութեան փոփոխութեան արգասիք լինելով՝ խարիսխում էր նորալատոնականութեան գեղագիտական սկզբունքների վրայ, որոնք իրենց արտայայտութիւնն են գտել միջնադարի բազմաթիւ երկրների արուեստի եւ գրականութեան մէջ՝ նախապատրաստելով եւրոպական վերածնունդը: Հայ գրականութիւնը եւ արուեստը 10-14րդ դարերում զարգանում էր նորալատոնականութեան գեղագիտութեան հիմքի վրայ: Զարգա-

ցումը, սակայն, չունեցաւ իր անցման վերընթաց փուլը՝ քաղաքական պայմանների անբարենպաստ շրջադարձերի պատճառով: Նորալատոնականութեան մասին խօսք չկայ ոչ Արեղեանի եւ ոչ էլ Մկրեանի մօտ: Վերածնութեան գեղագիտութիւնը բանալի չի տալիս միշտ գնահատելու Նարեկացու ստեղծագործութիւնը: Եթէ Արեղեանը իրաւացիօրէն Նարեկացու գարնան տաղը դռնուս դիտում է այլաբանութիւն, "նոր հոգեւոր կեանքի սիմբոլիկ պատկեր" (68), Մկրեանը միանգամից դեն է նետում կրօնական ամէն բոլոր ու իմաստ եւ պնդում, թէ "Այս բանաստեղծութեան մէջ նոյնպէս կրօնական զգացմունքի որեւէ հետք չկայ" (69): Ի հարկէ, Մկրեանն իրաւացի չէ: Իրաւացի չէ նաեւ Նարեկացու միստիցիզմի բնութագրման հարցում: Նարեկացու միստիցիզմը հենում է ներքին մարդու ինքնակատարելագործման նորալատոնական սկզբունքների վրայ: Մկրեանը գտնում է, որ "բանաստեղծի ողբերգութիւնը բխել է հիմնականում այն բանից, որ նա չի կարողացել հաշտուել գիւղացիական փեռնալական կեղեքման հետ" (70): Սա բխում է Նարեկացու միստիցիզմին յեղափոխական բնոյթ վերագրելուց, որ կապ չունի Նարեկացու հետ: Նարեկացու ողբերգութիւնը համամարդկային դրամա է: Մարդն ապականուած է քարոյապէս՝ լինի ազատ, հպարտ թէ ոգեկործան կայսր, հեղգ մշակ թէ տիրադաւ իշխան, գրկող զօրավար թէ աշտու դատաւոր, անարժան քաղաքի թէ անօրէն դիւանապետ: Նարեկացու հայեացքը մարդու մէջ որոնում ու տեսնում է աստծու պատկերը եւ ոչ թէ աւատատիրական տարբերանշանը: Թիւրիմացութիւն պէտք է համարել Մկրեանի այն պնդումը, թէ Նարեկացու "հաւատն առ աստուած այնպէս չէ, ինչպէս աւանդում է եկեղեցին", թէ նա դիմում է ոչ թէ եկեղեցուն, այլ աստծուն (71):

Նարեկացին, ի հարկէ, նախ դիմում է աստծուն, բայց նա դիմել է նաեւ եկեղեցուն, առաքեալներին, սրբերին, եւ այլն: Յիշեցնեմ, որ "Նարեկացիի վարդապետութիւնը - ինչպէս նկատել է Ն. Տէրտէրեանը, - իր պատկանած եկեղեցիի վարդապետութիւնն է" (72): Չնայած այս եւ մի քանի այլ վիճելի մտքերին, Մ. Մկրտեանի "Գրիգոր

Նարեկացի" մեծագործութիւնը լուրջ աւանդ է մարեկացիագիտութեան մէջ: Նա ճաշակ սերմանեց՝ զգալու Նարեկացու պատկերների բանաստեղծական գեղեցկութիւնը, ցոյց տուեց Նարեկացու ազդեցութեան կենդանի յարակայութիւնը, նրա մարդասիրական գաղափարների մնայուն ուժը:

Ա. ՂԱԶԻՆԵԱՆ

ԱՂԻԻՄՆԵՐ ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Դուրիս Երկրորդ - Բ.

Նոր ժամանակներից Մինչև Մեր Օրերը

1 Somal S. Quadro della Storia litteraria di Armenia, Venezia, 1829, p. 63-67.

2 Сн. Назарян. Ветхий Ветхий
на церковно-славянском
и церковнославянском. Казань, 1844, с. 29-32.

3 Ղ. Ալիշան, Հայապատում, Վենետիկ, 1901, մասն Ա, էջ 88

4 Գ. Զարեհանյան, Պատմություն հայերեն դպրության, Վենետիկ, հ. Ա - 1865, էջ 443

5 Ն. Դուրեան, Պատմություն հայոց մատենագրության, Կ. Պոլիս, 1885, էջ 41

6 Վ. Փափագեան, Պատմություն հայոց գրականության, Թիֆլիս, 1910, էջ 160-162

7 Ա. Զամինեան, Հայ գրականության պատմություն, մասն Ա, Նոր մայիսեան, 1914, էջ 146-149

8 Ա. Զօպանեան, Երկեր, Երևան, 1966, էջ 271-303

9 Գարեգին Եպիսկոպոս Տրապիզոնի, Նարեկացի եւ Նարեկը (փոքրիկ վերլուծում մը): Տես՝ Նարեկ. Ողբերգություն Մ. Գրիգոր Նարեկացիի, Կ. Պոլիս, 1926, էջ Ի-ԼԺ

10 Թ. Գուշակեան, Մ. Գրիգոր Նարեկացի. ակնարկ մը իր կեանքին եւ գործերուն վրայ: Տես՝ Նարեկ. Աղօթամատեն Մ. Գրիգոր Նարեկացիի, Գահիրէ, 1926, էջ Ա-ԺԶ

11 Մ. Արեղեան, Մ. Գրիգոր Նարեկացի, "Ազգագրական հանդէս", 26րդ գիրք, Թիֆլիս, 1916, էջ 85-136: Տես նաեւ՝ Մ. Արեղեան, հ. Գ, էջ 567-629

12 "Եւ չէ, մեր Նարեկը թողած՝ այդ ի՞նչպէս էին մրանք էմ գրքերին հաւանում" - գրել է Ն. Արովեանը: Տես՝ Ն. Արովեան, Վերջ Հայաստանի, Երևան, 1981, էջ 43

13 Ստ. Նազարեան, Երկ. աշխ., էջ 29

14 Նարեկացու "աստուածաբարոգ աղօթք առ մեզ մարկի անուանեալ - գրել է Մ. Նալբանդեանը - գործ արդարեւ անգուցական, առաւել ըստ մտացմ բարգաւաճութեան եւ վսեմութեան ոճով" (Մ. Նալբանդեան, Երկերի լիակատար ժողովածու, Երևան, 1980, հ. 2, էջ 36):

15 Ստ. Նազարեան, Երկ. աշխ., էջ 31-32

16 Նոյն տեղում, էջ 32

17 Ա. Զօպանեան, Երկեր, էջ 272

18 Նոյն տեղում, էջ 302

19 Նոյն տեղում, էջ 273

20 Նոյն տեղում էջ 281

21 Նոյն տեղում, էջ 282

22 Նոյն տեղում, էջ 289

23 Նոյն տեղում էջ 291

23 Լ. Շամբ, Երկեր, հ. 9, Բէյրութ, 1946, էջ 116

2, Հորո, Նարեկը եւ իր աշխարհաբար թարգմանութիւնը, Կ. Պոլիս, 1905, էջ 9

26 Մ. Մեծարեան, Երկերի լիակատար ժողովածու, Երևան, 1981, էջ 265-270

17 Յովհ. Թումանեան, Երկեր, հ. 4, Երևան, 1951 էջ 132-133

28 Ալ. Իսահակեան, Երկեր, հ. 4 Երևան, 1959, էջ 264-265

29 Մ. Արեղեան, Երկեր, հ. Գ, էջ 567-629

30 Նկատի ունեմ "Բան խրատու վասն ուղիղ հաւատոյ" (ԳՆՄ, էջ 483-533) դաւանաբանական երկը: Թէեւ ձեռագրերից յայտնի է ոմն Գրիգորի անունով, բայց ոչ մի հիմք չկայ նրան նշանակելու Նարեկացու հետ (տես նաեւ՝ ԳՆՄ, էջ 201-202): Նարեկացուն է վերագրուած Յորի գրքի ԼԸ գլխի մի մեկնութիւն, որը յայտնի է "Ո՛վ է դա՛" կամ հակիրճ՝ "Յովէ" անունով: Մեկնութիւնը, դժբախտաբար, հասել է թերի: "Յովէ" մեկնութիւն Ո՛վ է դա՛ ընթերցուածոյն Յորայ՝ խորին իմաստաւ, ուր քանի մի տողք քանից ի հին մատենի տեսանքին յօտար ձեռնակ է կցկցեալ" (ՆԶԲ, հ. Ա, էջ 16): Դատելով յղուած մի քանի տողերի բառապաշարից եւ ոճից, հաւանական է, որ այդ գործն իսկապէս պատկանում է Գրիգոր Նարեկացու գրչին:

31 Մ. Արեղեան, Մ. Գրիգոր Նարեկացի, "Ազգագրական հանդէս", 26րդ գիրք, 1916, էջ 89

32 Մ. Արեղեան, հ. Գ, էջ 620

33 Նոյն տեղում, էջ 617

34 Նոյն տեղում, էջ 587

35 Նոյն տեղում, էջ 589

36 Նոյն տեղում, էջ 629

37 Նոյն տեղում, 592

38 Լ. Շամբ, հ. 9, էջ 116

39 Գ. Եպիսկոպոս Տրապիզոնի, մշվ. յօդվ., էջ ԻԷ-ԻԸ

41 Թ. Դուշակեան, մշվ. յօդվ., էջ Թ

41 Նարեկ. Մատեան ողբերգութեան Ս. Գրիգոր Նարեկացիի, Բուենոս Այրես, 1948, էջ ԼԳ

42 Թ. Դուշակեան, Նարեկ. Աղօթամատեան, էջ ԺԲ

43 Նոյն տեղում, էջ Ժ

44 Գ. Եպիսկոպոս Տրապիզոնի, Նարեկ. Մատեան ողբերգութեան, Բուենոս Այրես, 1948, էջ ԻԹ

45 Նոյն տեղում, էջ Խ

46 Լեօ, Կոմունիզմը հայոց պատմութեան մէջ, "Ոորք" գիրք Ա, Երեւան, 1922, էջ 146

47 Յ. Մամանդեան, մշվ. աշխ., էջ 45

48 Ա. Շ. Յովհաննիսեան, դրուագներ հայ ազատագրական մտքի պատմութեան, գիրք Ա, Երեւան, 1957, էջ 336

49 Ստ. Մալխասեանց, Մատենագիտական դիտողութիւններ, Երեւան, 1961, էջ 226

50 Նոյն տեղում, էջ 229

51 Նոյն տեղում, էջ 238 եւ 244

52 Նոյն տեղում էջ 234

53 Նոյն տեղում, էջ 249

54 Մ. Ամամիկեան, ՔՅՈՍԿԱՆ ուսումնասիրութիւններ, Նիւ-Յորք, 1932, էջ 120

55 Նոյն տեղում, էջ 64

56 Նոյն տեղում, էջ 129, 132

57 Նոյն տեղում, էջ 143

58 Նոյն տեղում էջ 147

59 Ե. Տէրտէրեան, Նարեկը հայ գրականութեան մէջ, Նրուսադէմ, 1947, էջ 15-16

60 Նոյն տեղում, 53

61 Նոյն տեղում, էջ 61

62 Մ. Մկրեան, Գրիգոր Նարեկացի, էջ 142-143

63 Նոյն տեղում, էջ 213

64 Նոյն տեղում, էջ 233

65 Նոյն տեղում, էջ 298

67 Մ. Արեղեան, հ. Գ, էջ 18

68 Մ. Արեղեան, հ. Գ, էջ 621

69 Մ. Մկրեան, մշվ. աշխ., էջ 148

70 Նոյն տեղում, էջ 198

71 Հայկական սովետական հանրագիտարան, հ. 8, Երեւան, 1977, էջ 219

72 Ե. Տէրտէրեան, մշվ. աշխ., էջ 12

ՆՈՒԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

3. Նուիրապետութեան հաստատութիւն
 'ի Քրիստոս:

Ի լրումն ժամանակի ըստ
 կանխասացութեան մարգարէից՝ աշխարհի
 Փրկիչն երեւեցաւ եւ մարդկան դարաւոր
 ակնկալութեան համեմատ Երկնից արքայութեան
 հիմունքը դրաւ, որոյ միջոցաւ աղամային
 մեղօք վարակեալ ազգք մարդկան վերստին
 աստուածային շնորհաց պիտի արժանանային.
 'ի մի քան' Քրիստոս էր այն անձն զորմէ
 ըսուեցաւ Աբրահամու թէ "Ի գաւակի բում
 օրհնեցիս ամենայն ազգք երկրի". եւ 'ի
 նմանէ հաստատեալ Եկեղեցին՝ այդ օրհնութեան
 միջոցն ու փրկութեան ապաւենն: Հրաշալի
 կերպիւ 'ի Սուրբ Կուսէն ծնանելով եւ մինչեւ
 երեսներորդ տարին առանձնութեան մէջ
 մնալով՝ ապա սկսաւ իւր փրկագործ
 տնօրէնութիւնները մկրտմամբ 'ի Յորդա-
 նան. երկու եւ կէս տարի քարոզեց, մխիթարեց,
 բժշկեց եւ ամէն կերպիւ արդարացոյց
 Յովհաննու քարոզութիւնը՝ թէ "Մերձեալ է
 արքայութիւն երկնից": Հրէից ազգն ու երկիրն
 Մեսիական արքայութեան խանձարուրն ու
 կրթարանն էր. այն երկրի մէջ ցանեց
 Աւետարանի առաջին սերմերը. անդ կատարեց
 փրկութեան մեծ պատարագն. նա ինքն այն
 ազգէն ծնաւ եւ իւր այգեստանի առաջին
 մշակները նոյն ազգի գաւակներէն ընտրեց եւ
 կրթեց որ երթան յետոյ մանանիսի հատի
 նման ռստեր արձակեն մինչեւ 'ի ծագս
 աշխարհի: Քրիստոսի Եկեղեցին լոկ
 վարդապետութեան կրօն չէր. որ միայն
 ուսուցանելով եւ ուսանելով յարատեւէր. նա
 գերբնական զօրութեան եւ հոգեւոր շնորհաց
 մթերանոց էր. հետեւաբար Քրիստոս մի
 այնպիսի միջոց հնարեց որ մինչեւ ի վախճան
 ժամանակի գերբնական հոգեւոր զօրութիւն
 եւ շնորհք իւր Եկեղեցւոյ մէջէն չ'պակսին.
 ուստի իւր համամիտ հետեւողներէն
 երկուսասն մարդ ընտրեց որք ոչ աշխարհային
 իմաստութեամբ կրնային պարծիլ, ոչ ալ
 քաղաքական եւ ընկերային բարձր դիրք մը
 ունէին. իրենց միակ հարստութիւնն էր

անդրդուելի հաւատք եւ որդիական սէր ու
 վստահութիւն զոր ունէին առ Վարդապետն
 իրեանց. եւ այս ալ լի քաւական էր զիրենց
 Եկեղեցւոյ առաջին մշակներ եւ հիմնադիրներ
 դարձնելու համար: Ղուկաս աւետարանիչը կը
 պատմէ (Ձ. 12 եւայլն), թէ Յիսուս երկուսասն
 Առաքելոց ընտրութենէն յառաջ "Ել 'ի լեառն
 կալ յաղօթս եւ հանէր զգիշերն ի գլուխ
 յաղօթսն Աստուծոյ": Ո՛րքան մեծ էր
 առաջիկայ ձեռնարկութիւն, որոյ համար
 այսպիսի ահաւոր պատրաստութիւն կը տեսնէ
 եւ ամբողջ գիշերն աղօթելու պէտքը կ'զգայ՝
 Որդի Աստուծոյ լինելով հանդերձ: Միւս
 առաւօտն լեռնէն իջնալով՝ վարը իրեն սպասող
 աշակերտներէն տասներկուսը կ'ընտրէ եւ
 Առաքեալ կը կոչէ, եւ յետ այսորիկ սոքա որ
 արդէն քաւական ժամանակէ հետէ հետեւելու
 եւ աշակերտելու յօժարութիւն յայտնած էին՝
 Քրիստոսի մշտնջենական հետեւողք եւ մտերիմք
 կը լինին, առանձին կերպով Մեսիական
 արքայութեան պատգամներու եւ
 խորհուրդներու մէջ կը վարժուին ու կրթուէին
 քանի եւ զործով, եւ հաստատուելիք Եկեղեցւոյ
 էական շնորհաց եւ իշխանութեանց անօք եւ
 ընդունարանք կը դառնան, որ շնորհներն ու
 իշխանութիւններն հետզհետէ տուաւ նոցա:
 Այս միայն Կոչումն էր նման քահանայական
 կոչման արարողութեան: Առաքեալ
 անուանելու պատճառը Քրիստոս իւր
 քահանայապետական մեծ աղօթքին մէջ կու
 տայ ասելով՝ "Որպէս զիս առաքեցք յաշխարհ,
 եւ ես առաքեցի զնոսս յաշխարհ" (Յովհ. ԺԷ.
 18):

Իսկ Առաքելութեան լիակատար
 իշխանութիւնը շնորհեց երկուսասնից 'ի
 յերկինս վերանալէն քիչ յառաջ, երբ այդ
 կրկին առաքելութեան նշանութիւնը աւելի
 որոշ կերպիւ հռչակեց՝ ասելով, "Տուաւ ինձ
 ամենայն իշխանութիւն յերկինս եւ յերկրի,
 որպէս առաքեաց զիս Հայր իմ եւ ես առաքեմ
 զանոնք: Գնացէ՛ք այսուհետեւ աշակերտեցէ՛ք
 զամենայն հեթանոսս. մկրտեցէ՛ք զնոսս յանուն
 Հոր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ": Միանգամայն

յանձնեց նոցա մարդոց վերայ դատելու պաշտօնն, եւ իշխանութիւն կապելոյ եւ արձակելոյ (*):

Իրենց հրամայեալ էր ամենուրեք ուսուցանել, մկրտել, եկեղեցիս հաստատել, կապել եւ արձակել, մեղք թողուլ կամ՝ պահել: Արդէն յառաջագոյն պատուիրած էր որ եթէ մէկը եկեղեցւոյն չը լսէ, "եղիցի իբրեւ զհեթանոսն եւ զմաքաւոր" (Մատթ. ԺԸ 17). այսինքն եկեղեցւոյ հաղորդակցութենէն մերժուի: Եւ այս բոլոր իշխանութիւնները գործադրելու համար կը խոստանայ իւր մշտնջենական աջակցութիւնն ասելով, "եւ ահաւասիկ ես ընդ ձեզ եմ գամենայն աւուրս՝ մինչեւ 'ի կատարած աշխարհի" (Մատթ. ԻԸ 20). խոստում մի որ Առաքելոց աշխարհային կեանքէն կ'անցնի եւ իւրեանց ժառանգաց եւ յաջորդաց կը հասնի: Կը խոստանայ նոցա զՀոգին ճշմարտութեան, որ պիտի պահպանէ զնոսա յամենայն սխալմանց եւ պիտի յաւետ առաջնորդէ նոցա ամենայն ճշմարտութեամբ. հարկաւ նոյն առաջնորդութիւնը պիտի վայելեն նաեւ ամենեքին նոքա, որք Առաքելոց ճշմարիտ ժառանգ եւ յաջորդ են, ոչ թէ միայն անոնց արքունոց, այլ նաեւ անոնց խոնարհութեան եւ ճշմարտասիրութեան: Ահաւասիկ այս էր Մեսիական արքայութեան հաստատագիրն եւ նորա պաշտօնէից իշխանութիւններն ու պարտականութիւններն. իսկ ինքն որոշեց մնալ Գլուխ եկեղեցւոյ եւ գերբնական կերպով 'ի վերուստ հովուել եւ Հոգւոյն Սրբոյ միջոցաւ առաջնորդել: Առաքեալք իրենցմէ ոչ ինչ կրնային գործել, իրենց իշխանութիւնն 'ի Քրիստոսէ էր եւ միայն այդ ընկալեալ որոշ պատւիրանաց համեմատ կարող էին վարուել, որոյ համար պատասխանատու էին առաջի Աստուծոյ (Մատթ. ԻԳ 8-10): "Բայց դուք մի՛ գոհ կոչէ՛ք վարդապետ. զի մի է ձեր ուսուցիչ, եւ ամենեքին դուք եղբարք է՛ք: Եւ հայր մի՛ կոչէ՛ք ձեզ յերկրի, զի ձեր մի է Հայր՝ որ

յերկինսն է: Եւ մի՛ կոչիցի՛ք ուսուցիչք, զի ուսուցիչ ձեր Քրիստոսն է": Որով ասել կ'ուզէ թէ դուք սոսկ գործիք է՛ք 'ի ձեռն միոյ միայնոյ Տեառն եւ Քահանայապետին ձերոյ, որ ամենուրեք եւ յամենայն դարս իւր կամաց համեմատ կը հովուէ եւ կ'առաջնորդէ իւր հօտն, եւ հետեւաբար ձեզմէ մէկը թող չհամարձակի ինքզինքն իբրեւ անկախ եւ ինքնիշխան վարդապետ կամ ուսուցիչ կամ գլուխ եկեղեցւոյ հռչակել եւ այլոց վերայ հայրական իշխանութիւն գործ ածելու հետամուտ լինել, քանի որ դուք (Առաքեալք) ամենեքին ձեր ունեցած շնորհները հաւասարապէս յԱստուծոյ կ'ընդունիք, եւ ամէնեւ այլ հաւասարաբար 'ի Քրիստոս եւ 'ի Հոգին Սուրբ պիտի նայիք խրատու եւ առաջնորդութեան համար, զի "ամենեքին դուք եղբարք է՛ք" (**):

Ս. Ոսկեբերան Ս. Իգնատիոսի վերայ գրած ներքողեանին մէջ այսպէս կը խօսի Առաքելոց մասին. -- "Որպէս 'ի քնարի քազում լարք իցեն՝ քայց մի են ձայնակցութեամբ, այնպէս եւ դասք Առաքելոցն ըստ մամուլեան պատկերաց քաժանեալ են 'ի միմեանց, քայց մի է վարդապետութիւնն, զի եւ մի իսկ է հնարագիտութիւն շնորհաց Հոգւոյն սրբոյ որ եռացուցանէ զհոգիս սրբոցն" (Ճառք. էջ 246):

Նախընթաց հետազօտութիւններէն յայտնի է թէ նուիրապետութեան հաստատութիւնն 'ի Քրիստոսէ հետեւեալ գլխաւոր կէտերը կը պարունակէ. --

Նախ՝ Քրիստոս զկնի քաւական ժամանակ Երկնից արքայութեան սերմերը ցանելու Հրէից մէջ եւ քազմաթիւ ունկընդիր աշակերտներ շահելու, յաւուր միում՝ ասոցմէ տասներկուսն, ընտրեց իբրեւ իւր մշտնջենական հետեւողներ, որք իւր վերանալէն յետոյ Աւետարանի սուրբ պատգամը պիտի տարածէին ընդ ամենայն ծագս աշխարհի եւ եկեղեցւոյ շնորհաց անօրք

(*) Յովհ. Ի. 22. Փշեաց 'ի նոսա եւ ասէ. Առէ՛ք Հոգի Սուրբ. եթէ ումեք թողուցուք զմեզս, թողեալ լիցի նոցա, եւ այլն:

(**) Ասկէ պարզ յայտնի է թէ Հոռովայն եպիսկոպոսի պահանջները որքան անհիմն են եւ ինչպէս բոլորովին հակառակ Քրիստոսի քարոզութեան եւ

իւր եկեղեցւոյ ոգւոյն, եթէ մինչեւ իսկ իւր Պետրոսի յաջորդ լինելը ընդունուի. քայց յետոյ պիտի տեսնենք որ եւ ոչ իսկ այդպիսի յաջորդութիւն մի Առաքելական աւանդութեան եւ պատմական վաւերութեան համաձայն է:

և ընդունարանի պիտի լինեին:

Երկրորդ՝ այս պաշտոնի համաձայն Երկրտասանի ստացան 'ի Քրիստոսն լիագոր իշխանութիւն Առաքելութեան, ինչպէս ինքն ալ ունէր նոյն իշխանութիւն 'ի Հօրէ, և սմին իրի Առաքել առնուն ստացան, որ կը նշանակէ թէ իւրաքանչիւրն 'ի նոցանէ "Անօր ընտրութեան է՝ կրել զանուն Քրիստոսի առաջի հեթանոսաց և թագաւորաց և որդւոցն Իսրայելի":

Երրորդ՝ հետեւաբար անոնց առաջին պարտաւորութիւնն էր բարոյսի զԱւետարանն գոր բերանացի կերպիւ աւանդած էր նոցա, ինչպէս որ իրենք յետոյ գրաւոր կերպիւ ալ մեզ աւանդեցին, և միանգամայն զեկեղեցիս հաստատել՝ մկրտելով զամենայն հաւատացեալս յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ:

Չորրորդ՝ Երկրտասանին ամենեքին Առաքելութեան համահաւասար պատիւ՝ իշխանութիւն և իրաւունք ստացան 'ի Քրիստոսն, ոչ ոք 'ի նոցանէ մեծութեան՝ գլխաւորութեան կամ բարձրագոյն իշխանութեան իրաւունք ունէր միւսներին վերայ. նոքա ամենեքին հաւասարաբար իրեանց իշխանութիւն 'ի Քրիստոսն առին, և հետեւաբար "Մի էր ուսուցիչ նոցա, և ամենեքին նոքա եղբարք էին":

Հինգերորդ՝ Քրիստոս էր Երկրտասանից առ հասարակ միակ ուսուցիչն ու վարդապետն, և Քրիստոս միայն պիտի մնար Գլուխ Եկեղեցւոյ "զամենայն աւուրս մինչեւ ի կատարած աշխարհի": Իսկ իւր բերանացի կերպիւ ամենեցուն աւանդեալ Աւետարանն ի գերբնական շնորհաց աշակցութիւն ի յերկնից Երկրտասան Առաքելոց իւրաքանչիւրին և ամենեցուն առհասարակ և հաւասարաբար պիտի առաջնորդէին յայսմ աշխարհի, և ի հարկէ միեւնոյն խոստումն Առաքելոց նշարիտ յաջորդաց տրուած էր ինչպէս տեսանք և միեւնոյն օրէնքով ներկայ և ապագայ

(շարունակելի)

առաքելական Եկեղեցիք կը կառավարուին և պիտի կառավարուին:

Վեցերորդ՝ Երկրտասան Առաքելք առանձին կերպիւ (փչմամբ 'ի նոսա ըզՀոգին Սուրբ) ստացան իշխանութիւն բարձրագոյն դասաւորութեան յեկեղեցւոյ, որ է իշխանութիւն կապելոյ և արձակելոյ, այսինքն Եկեղեցւոյ օրինաց հակառակողն մերժել հաղորդակցութենէ, կամ վերստին ընդունել 'ի նոյն երբ յարմար դատուի: Միեւնոյն կարգէն է մարդոց գործեալ մեղաց համար յանուն Քրիստոսի թողութիւն և ներումն շնորհելով՝ արձակել, կամ եթէ այնպէս յարմար դատուի, կապել և մեղաւորի վերայ ապաշխարութիւն դնել:

Եօթներորդ՝ այս բոլոր շնորհներն և իրաւունքներն ըստ կամաց Աստուծոյ իրագործելու համար և Եկեղեցւոյ փրկագործ հաստատութիւնը մշտնջենաւորելու համար մինչեւ 'ի վախճան ժամանակաց Քրիստոս խոստացաւ երկրտասանից ամենեցուն և իւրաքանչիւրին հաւասարապէս զՀոգին Սուրբ որ առաջնորդելոց էր նոցա "ամենայն նշարտութեամբ", ինչպէս որ ալ պարզեց յաւուրն Պենտեկոստէից. և առաքելք ևս նոյն շնորհն հանդերձ վերոյիշեալ բոլոր իրաւասութեամբք և իշխանադրութեամբք աւանդեցին. և այժմ այն բոլոր Եկեղեցիք որ այդ առաքելական հիման վերայ հաստատուած են և նոյն առաքելական խոնարհութեան և նշարտասիրութեան հոգւովն կ'ընթանան, ամենեքին նոքա և իւրաքանչիւրն 'ի նոցանէ վերոյիշեալ առաքելական շնորհաց և իրաւասութեանց կատարելապէս հաղորդակից են:

Հիմա տեսնենք թէ Առաքելք այս իրաւունքներն ու իշխանութիւններն ի՞նչպէս ըմբռնեցին և ի՞նչպէս գործադրեցին և թէ իրեանց յաջորդաց ի՞նչպէս աւանդեցին:

ԹՈՐՈՍ Տ. Ի. ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ
1902 Օրացոյց Երուսաղէմ

Յայտնութեան Գրքի Առանձնալուծութիւնները

Յայտնութեան գիրքը նոր կտակարանի ամէնէն բարդ, խրթին ու դժուար-
ըմբռնելի գիրքն է: Մեծ դժուարութեամբ կրցած է տեղ մը ապահովել միւս
գիրքերուն շարքին: Անոր բովանդակութեան նշանակութեան մասին ճշգրիտ
մեկնութիւն մը ոչ ոք կրցած է ցարդ տալ: Այդ պատճառով, հրապարակը լե-
ցուն է զանազան կարծիքներով և գիրար հակասող մեկնաբանութիւններով:

Յայտնութեան Գիրքը լի է խորհրդանշաններով. իբրև այդպիսին, պէտք
է տառացիօրէն հասկնալ անոր բովանդակութիւնը, մասնաւորապէս՝ անոր հա-
ղորդած թուականները աշխարհի կատարածի և Քրիստոսի Բ. զալստեան մասին:

Յայտնութեան Գիրքը պէտք է առնել իր պատմական ժամանակաշրջանին
մէջ: Այն շարադրուած է գրական նորատեսակ սեռով ու իւրայատուկ ոճով՝
անձուկ ու ճզնաժամային վիճակի մէջ գտնուող քրիստոնեաներուն ապագայի
ապահովութիւն և ստուգութիւն ներշնչելու, ինչպէս նաև, շար ուժերու կոր-
ծանումով՝ յաղթանակ մը արձանագրելու:

Գրքի բովանդակութենէն կարելի է դիւրաւ գուշակել թէ ինչպիսի՞ բիւր
հաւածանքներու և բռնադատումներու, կաշկանդումներու և կեղեքումներու
ենթարկուած էր Քրիստոսի եկեղեցին Ա. դարուն՝ Հռոմէական իշխանութեանց
կողմէ:

Գիրքը նորադարձ քրիստոնէից համար առատ խրատներ ու յորդորներ կը
բաշխէ և գիրենք կը բաշալերէ, ի գին ամէն զոհողութեան՝ հաստատ ու ան-
խախտ մնալու իրենց հաւատքի ապառաժին վրայ: Անոնց կը խրատուի քրիստո-
նէական երկայնամտութեամբ ու խոհեմութեամբ ժուժել, տոկալ ու յաղթահա-
րել: Նմանապէս, նորադարձ անդամոց կը թելադրուի, իրաւախոհութեան սկզ-
բունքով, տեղի չտալ հեթանոսական կրօնքի յետամնաց ու փուճ գաղափարնե-
րուն:

Յայտնապէս, Գիրքը վախճանաբանական գաղափարներ կ'արծարծէ: Վերջնա-
կան ու գերագոյն վախճանը իւրաքանչիւր հաւատաւորի համար պիտի ըլլայ
յաղթութիւն և փրկութիւն:

Գիրքը որոշապէս կը ներկայացնէ հակամարտութիւնը Քրիստոսի ընդ սա-
տանայի: Մարտն իր լրումին ու վախճանին կը հասնի Քրիստոսի փառաւոր յաղ-
թանակով: Հաւատացելոց ևս նման ճակատագիր մը կը սպասուի՝ եթէ չընկրկին
ու չյուսահատին: Այս է հիմնականին մէջ Գրքին պատգամը: Յոյսի, մխիթա-
րութեան և փրկութեան կարևորութիւնը հաւատացեալի կեանքէն ներս ընդգծուած
է:

Յայտնութեան Գրքի հեղինակը անկասկած Յովհաննէսն է: Հեղինակը իր
անունը չորս անգամ յիշած է (Տես Յայտ. Յովհ. Ա. 1, 4, 9. Իբ. 8): Հեղի-

նակը, իր քրիստոնեական հաւատքին համար, Դոմեթիանոս (Յ.Տ. 81-96) կայսեր կողմէ աքսորուած է եփեսոսէն յիսուս մղոն հարաւը գտնուող Պատմոսը՝ յունական խորտուրորտ ու ժայռոտ կղզին, որ Հռոմէացիներուն համար կը ծառայէր իբրեւ աքսորավայր։ Պարզ է ուրեմն որ Յովհաննէս այնտեղ ղրկուած էր քաւելու իր մեղքը՝ «վասն բանին Աստուծոյ և վասն վկայութեան Յիսուսի Քրիստոսի» (Յայտ. Ա. 9)։

Զարմանալի է որ Յովհաննէս երբեք ինքզինքը չի կոչեր «առաքեալ»։ Կարգ մը եկեղեցական հայրեր կ'ընդունին որ այս Յովհաննէսը առաքեալն է, այլք կը մերժեն անոր առաքեալ ըլլալու հանգամանքը։

Յովհաննու Աւետարանի և Յովհաննու Յայտնութեան գոյզ գրութեանց միջև կան լեզուաբանական (իմա՝ ոճի, բառապաշարի) և աստուածաբանական նմանութիւններ, որ պարզապէս կը մատնանշեն հեղինակին նոյնութիւնը։ Յովհաննէսին յատուկ բառեր են օրինակ՝ Բանը, Գառնէն։

Գրքին գրութեան հաւանական թուականը կը գետեղուի Յ.Տ. 81-ի և 97-ի միջև։ Յովհաննէսը իր Յայտնութեան Գիրքը գրած է Պատմոս կղզիին հարաւը գտնուող քարանձաւի մը մէջ։

Յայտնութեան Գիրքը ունի եօթը պատգամներ որոնք ամբողջութեամբ ուղղուած են եփեսոսի, Զմիւռնիայի (Իզմիր), Պէրգամոնի, Թիւատիրի, Սարդիկէի, Փիղադելփիայի (Փիլատէլփա) և Լաւողիկէի եօթը եկեղեցիներուն։ Նամակազրական ոճով շարադրուած այս եօթը պատգամները կը միտին հաւատացելոց հոգևոր կոշման ամբողջականութիւնը անեղծ ու անխաթար պահել։

Հոգելոյս պատրիարք՝ Շնորհք Արք. Գալուստեան, իր «Եօթը Պատգամներ Եօթը Եկեղեցիներու» գիրքին մէջ (տպ. 1977 թ. Իսթանպուլ), հետաքրքրականօրէն կը նշէ թէ վերոյիշեալ քաղաքները եթէ քարտէսի վրայ «կապուին գիծով...», հաւթաձև շրջանակի մը» պատկերը պիտի ուրուագծեն։ Այս շրջանակին կարեւորութիւնը համայն եկեղեցիներու ամբողջականութիւնը կը խորհրդանշէ։

Արդ, կը սկսինք եփեսոս կարեւորագոյն կեդրոնով։

Եփեսոս քաղաքը կը գտնուի Փոքր Ասիոյ արևմուտքը։ Հռոմէական կայսրութեան շրջանին կը նկատուէր Ասիոյ մեծագոյն ուստանը։ Պօղոս առաքելի վկայութեամբ, եփեսոսը ասպարէզ էր ու կրկէս մարդկանց ընդ վայրենիս (Հմմտ. Ա. Կորնթ. Դ. 9, Թ. 24, 25)։ Յատկանշական է առաքելին սոյն խօսքերը. «եթէ վասն մարդոյ ի գազանամարտի լինալ էի յեփեսոս...» (Ա. Կորնթ. ԺԵ)։ Աւանդութեան համաձայն, եփեսոսի մէջ էր նաև որ իր մահկանացուն կ'ընեց Յովհաննէս առաքեալը։

Եփեսոսի եկեղեցիին ուղղուած առաջին նամակին մէջ Յովհաննէս աստուածաբանը կը շեշտէ ինքնագիտակցութեան ու ապաշխարանքի անհրաժեշտութիւնը։ Հեղինակը վերահասու է այդ եկեղեցւոյ անդամներուն անձկութեանց, դժուարութեանց, մտահոգութեանց և անոնց սպառնացող շարժումներին։ Հետաքրքրական է

«նիկողայոսեաններու» պարագան, որոնց մասին դժբախտաբար կը պակսին կարևոր տեղեկութիւններ: Ներկայ տիրող կարծիքը այն է որ անոնք առանդաւորներ էին և կը փորձէին, գառան մորթով ծպտուած, որոմ ցանել քիւրեղ սիրտերուն մէջ: Իր քաջալերական ու զօտեանդիչ խօսքերով, Յովաննէս կը սրտապնդէ Եփեսոսի նորահաստա քրիստոնեայ համայնքի անդամները: Եթէ փորձենք յարասել հեղինակին խօսքերը, պիտի ստանանք մօտաւորապէս հետևեալ պատկերը. աշխարհի վրայ փորձութիւնները, դառնութիւններն ու վիշտերը մաս կը կազմեն մեր աօրեայ կեանքին: Ասոնք մեզի վհատեցնելու չեն, վասնզի քրիստոս ևս պայքարեցաւ և յաղթեց աշխարհի:

Բ. պատգամը ուղղուած է Զմիւռնիայի եկեղեցւոյ: Զմիւռնիան կը գտնուի Եփեսոսէն շուրջ քառասուն մղոն հիւսիս: Բ. դարուն, այս քաղաքի բնակչութիւնը, յանձինս Յովաննէսի աշակերտ՝ Պողիկարպոսի, աւելի ուժեղացաւ իր հաւատքին մէջ: Վերջինս նահատակուեցաւ Յ.Տ. 155 թուականին:

Զմիւռնիոյ եկեղեցիին ուղղուած պատգամը կը շօշափէ այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են՝ «գնեղութիւն, գաղքատութիւն և զհայհոյութիւնն որ ասէին զինքեանս Հրեայս գոլ՝ և չէին ինչ, այլ՝ ժողով Սատանայի» (Յայտ. Բ. 9):

ա. «նեղութիւն» բառի գործածութեամբ, հեղինակը կ'ակնարկէ այդ դարաշրջանի կայսերապաշտական ձգտումներուն: Տեղացի քրիստոնեաներ լրջօրէն պէտք է դիմագրաւէին կայսեր պահանջած անհատական - անձնապաշտական տուրքի դժուարութիւնը: Հաւատացեալք պէտք է ընծայէին կայսեր այն յարգանքն ու պաշտամունքը որ լրիւ խոտոր կը համեմատէր նոր աճող քրիստոնէական կրօնքի սկզբունքներուն հետ: Ասիկա մտահոգութիւն կ'առնէր և նեղութիւն կը պատճառէր քրիստոնեայ համայնքին, որուն համար գոյութիւն ունէր միայն մէկ կայսր՝ Քրիստոս, և որուն միայն պէտք է տրուէր պարտն ու պատշաճը:

բ. Բացայայտ իրողութիւն է որ Զմիւռնիոյ գաղութը կը տառապի տնտեսական տագնապէ: Աղքատութիւնը համատարած երևոյթ կը թուի ըլլալ. այս ևս, իր կարգին, կրնայ կացնահարել հաւատքի նորատունկ ծառը և զայն ի սպառ ամուլութեան դատապարտել:

գ. Հայհոյութեան հարցը անմիջականօրէն կ'աղերսուի Զմիւռնիոյ մէջ Հրեաներու գերակշռող մեծամասնութեան, ինչպէս նաև անոնց հակամարտութեան հետ՝ ընդ քրիստոնէից: Կրօնական անվերջ կատաղի պայքար մը կը մղուէր մեծաթիւ Հրեաներու և փոքրաթիւ քրիստոնեաներու միջև: Հայհոյութիւնը կը կայանայ այն հիմնական կէտին մէջ որ Հրեաները սերտօրէն կը գործակցէին կայսեր իշխանութեանց հետ ընդդէմ քրիստոնէից, և ապա իրենք զիրենք կը

հռչակէին հարազատ որդիք ու ժառանգորդք Աստուծոյ: Հրեաներու թշնամական ու նախատական այս անօրինակ ընթացքն ու կեցուածքը յիշոց մըն էր ժշմարտութեան դէմ և եպերելի կը համարուէր: «Ժողով Սատանայի» ակնարկութիւնը քացայայտօրէն կը մատնանշէ Հրեաներու՝ յանդուգն ու ապերասան գործունէութիւնը, որ քանդիչ էր ու կործանարար:

Յովհաննէս իր երրորդ պատգամը կ'ուղղէ Պերգամոյի եկեղեցիին: Պերգամոն հին քաղաք մըն էր որ կը գտնուէր Փոքր Ասիոյ արևմտեան կողմը: Մըշակութային կարևոր կեդրոն եղած է: Իբրև շարութեան բոյն, Յովհաննէս այնտեղ կը գետնդէ «Սատանայի աթոռ»: Ոմանց կարծիքով, այս ակնարկութիւնը «Բաղամի վարդապետութեան» կ'երթայ. այլք կը խորհին թէ անհատի (իմա՝ կայսեր) պաշտամունքն է որ կը շեշտուի: Ի միջի այլոց, Բաղամի վարդապետութիւնը այլոց զայթակողութեան մղելու և մեղքի առաջնորդելու ուսմունքն է:

Ապաշխարութեան ու դարձի կոչ կ'ուղղուի Պերգամոնի եկեղեցւոյ անդամներուն, այլապէս՝ «կուգամ և կը պայքարիմ անոնց դէմ իմ բերնիս սուրով» (Յայտ. Բ. 17), կ'ըսէ Քրիստոս: Յաղթողներուն կը վերապահուի «մանանայ» ուտելու մենաշնորհ, որ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ՝ այլաբանական մէկ պատկերը կամ հասկացողութիւնը հոգևոր վարձատրութեան:

Չորրորդ պատգամը Թիւատիրի եկեղեցւոյ կ'ուղղուի: Թիւատիրը Փոքր Ասիոյ քաղաքներէն է: Թիւատիրը մեզի ծանօթ է նաև Գործք Առաքելոց Գիրքէն, ուր Լիդիա աստուածավախ կինը, որ ծիրանավաճառ էր, դարձի եկաւ (Գծ. Առք. ԺԶ. 14):

Թիւատիրը գերազանցապէս շատուածներու և կայսերապաշտութեան քաղաքն էր, ուր պաշտամունքի առարկայ դարձած էին կայսրն ու յունական աստուածները: Թուղթը կը նախատէ Թիւատիրի եկեղեցւոյ անդամները՝ մի ոմն Յեզաբել մարգարէուհի մը ներկայութիւնը հանդուրժած ըլլալուն համար: Վերջինս կը գտնենք նաև Հին Կտակարանի Դ. Թագաւորաց Գիրքին մէջ «Իբրև շար ու կոսպաշտ թագուհի» (Տէս Դ. Թագ. Թ.): Պոռնկութեան մղող այս կինը կը ծառայէր իբրև շար օրինակ: «Պոռնկութիւն» բառը այստեղ, ինչպէս ճիշդ կերպով դիտել կուտայ Շնորհք պատրիարք, «անպատճառ չի նշանակել սեռային անբարոյ արարք, ... այլ նաև՝ կրօնական անհաւատարմութիւն»: Ուրեմն, Յեզաբելը զայթակողութեան մարմնացում էր, որ կը քաջալերէր ուտել «գոհլածի միս» և «անհաւատարիմ» գտնուիլ Տիրոջ, ինչպէս նաև անսալ կայսեր և հարկ եղած պաշտամունքը տածել անոր միայն:

Թուղթը կ'աւարտի «պահեցէք ինչ որ ունիք, մինչև որ ես գամ» պատգամով (Յայտ. Բ. 24), վասնզի անոնց միայն պիտի տրուի «իշխանութիւն ազգերուն վրայ»:

Հինգերորդ թուղթը գրուած է Սարդիկէի եկեղեցիին: Սարդիկէն ալ Փոքր

Ասիոյ քաղաքներէն է, որ ատեն մը փայլեցաւ իր առևտրական կեդրոն ըլլալու հանգամանքով:

Պատգամը կը սկսի «Կենդանի եղողի անուն ունիս, բայց մեռած ես» զօրաւոր ու ցնցիչ տողերով: Այս խօսքերը կը մատնանշեն Սարգիկէի եկեղեցւոյ անդամներուն անգործունէութիւնն ու մեռելութիւնը հաւատքի գետնի վրայ: Յայտնապէս, պարպուած էր գաղութը ուղնուծուծէ: Ցամբած էր հոգևոր կեանքը, որովհետեւ հետաքրքրութեան ծիրին մէջ չէր ընդգրկուած Քրիստոս: Ինչպէս միշտ, այս պարագային ևս, Քրիստոս չէր ուզած կորուստը այս համայնքի ժողովուրդին, այլ՝ փրկութիւնը: Մահամերձ գաղութը հետևաբար պէտք ունէր զգաստացուցիչ, զարթուցիչ ու խրախուսիչ խօսքերու: Հրահանգները գորս կը տրուին (օրինակ՝ արթուն եղիր, զօրացիր), կուզան միանգամայն շեշտելու կարևորութիւնը ապաշափ և դարձի:

Վեցերորդ թուղթը գրուած է Ֆիլատել ֆիայի եկեղեցիին: Ֆիլատել ֆիան, որ թարգմանի եղբայրական սէր կամ եղբայրասէր, Փոքր Ասիոյ Սարգիկէ քաղաքէն շուրջ 25 մղոն հարաւ կը գտնուի: Իր յաճախակի երկրաշարժներով, քաղաքը բազմիցս փոխ եկած է, բայց՝ վերստին կառուցուած:

Ֆիլատել ֆիան, ուր գերազանցապէս կ'ապրէին մակեդոնացիք, տունն էր և՛ շէնք և՛ Քրիստոնէից: Այս փոքրածիւր գաղութը (իմա՝ քրիստոնէական տարրը), իր սակաւ զօրութեամբ կրցած էր «պահել կենդանի խօսքը և շուրանալ»: «Ժողով Սատանայի» կը կոչէ Քրիստոս՝ Հրեաներուն, որոնք կտրականապէս կը մերժէին ընդունիլ զինք իբրեւ Մեսիան:

«Ահա շուտով կուգամ. ամուր պահէ ինչ որ ունիս, որպէսզի ոչ ոք առնէ քու պսակը», կ'ըսէ Քրիստոս: Այս քաջալերական խօսքերով Քրիստոս սիրտ կուտայ Ֆիլատել ֆիայի համայնքին, որ ձևով մը վատած էր:

Վերջին թուղթը ուղղուած է Լաւողիկէի եկեղեցիին: Լաւողիկէն Հռովմէական նահանգի քաղաք էր: Ներկայիս, անխամ թողուած Լաւողիկիան, հին ատեն եղած է նշանաւոր քաղաք. գէթ այդպէս մատնացոյց կ'ընեն հնագիտական պեղումներն ու յայտնաբերումները:

Շնորհք պատրիարք մեզի կը յիշեցնէ որ «նանոնագիրք Հայոց» հատորներուն մէջ տեղ գտած «նանոնք Լաւողիկէի» կանոնախումբը, ընդամենը 55 կանոն, զըր-ւած է այս քաղաքին մէջ:

Թուղթը կը սկսի Քրիստոսի ներկայացումով և եկեղեցիին ուղղուած հետևեալ խօսքերով. «ոչ ցուրտ ես և ոչ տաք...», բայց դուն գաղջ ես»: Այս պատկերաւոր խօսքին իմաստը կ'ըմբռնուի հետևեալ ձևով. ճշմարիտ քրիստոնեան պէտք չէ հանդուրժէ գաղթութիւն կրօնքի և հաւատքի: Հաւատացեալը չի կրնար երկու ուղիներ ընտրել և ըստ այդմ իր կեանքը վարել: Այլ խօսքով, անհատներ պէտք է վճռակամօրէն որոշեն թէ ո՞ր ճամբան իրենց նպատաւոր է ու յարմար: Երկու Տէրանց ծառայելու փորձը ինքնին փորձանք է, և ոչ՝ խոհմութիւն:

Մարդիկ յստակ գատորոշում մը կատարելու են շարին ու բարիին, վատին ու լաւին, նեոին ու քրիստոսի միջև: Քրիստոնէական գաղջութիւնը անբաղձալի վիճակ մը կը ներկայացնէ և բարոյապէս սխալ է, հետևաբար և՛ դատապարտելի:

Լաւոգիկեցիներուն կը խրատուի «կրակին մէջ փորձուած ոսկի» գնել: Գնելու արարքն ինքնին գիջում ու անձնական գոհաբերութիւն կը թելադրէ, որովհետեւ գնման դիմաց վճարում մը կատարելու էին: Ըստ Շնորհք պատրիարքի բացատրութեան, Լաւոգիկեցիք «նիւթական հարստութեան փոխարէն հոգևոր հարստութիւն պէտք է գնէին»:

Նամակը կ'աւարտի հոգևոր իշխանութեան տուչութեամբ. «Ան որ կը յաթէ, ինծի հետ իմ աթոռս նստիլ պիտի տամ անոր» (Յայտ. Գ. 21):

Յայտնութեան Գիրքը, ինչպէս ըսուեցաւ վերը, խորհրդանշաններու գիրքն է: Խորհրդանշանները փոխ առնուած են Հին Կտակարանի մարգարէական Գիրքերէն, օրինակ՝ Եսայի, Երեմիա, ևն: Կարգ մը խորհրդանշաններու իմաստները բացատրուած են տեղւոյն վրայ, օր. Յայտ. Ե. 6, 8. ԺԳ. 18. ԺԵ. 9-11:

Խորհրդանշական պատկերներու համաձայն, կին մը կը ներկայացնէ ժողովուրդ մը կամ քաղաք մը (Յայտ. ԺԵ. 1), եղջիւրները՝ ուժ (Ե. 6, ԺԲ. 8), աչքը՝ գիտութիւն (Ա. 14, Բ. 18, Դ. 6, Ե. 6) և այլն: Գոյները ևս գործածուած են փոխաբերական իմաստով. «ճերմակ հանդերձ» արտայայտութիւնը նշանակ է պատիւի ու փառաբանութեան (Զ. 11, Ե. 9 ևն), թագը՝ իշխանութեան և թագաւորութեան. ծովը՝ անապահովութեան, վտանգի և մահուան ճերմակը՝ յաղթանակի ուրախութեան. մանիշակագոյնը՝ գեղխութեան և թագաւորութեան. սևը՝ մահուան, ևն:

Յայտնութեան Գրքի առանձնայատկութիւններէն մէկն ալ թուանշաններու յաճախակի կիրառութիւնն է: Իւրաքանչիւր թիւ ունի իր ծածուկ իմաստը. այսպէս՝ եօթը կը խորհրդանշէ կատարելութիւն, լրութիւն. Տասներկուը՝ իսրայէլի 12 ցեղերը. Չորսը՝ տեսանելի ու շօշափելի աշխարհի համայնատարածութիւնը: «Հազար» թիւի գործածութիւնը սերտ աղերս ունի Քրիստոսի հազարամեայ թագաւորութեան հետ: Անմեղներու փրկութեանը պիտի նախորդէ երկնքի և նեոի ահեղ բախումը, որը սարսափելի արհաւիրքներ պիտի պատճառէ մարդկութեանը: Աշխարհի կատարածն ու ահեղ դատաստանը ևս նկարագրուած է, որովհետք անմեղները պիտի ապրին երջանիկ ու անցաւ, իսկ մեղաւորք պիտի դատապարտուին յաւերժական կրակին:

Քրիստոնէական աղանդներուն մէջ առանձնատուկ տեղ կը գրաւէ Յովնան ու Յայտնութեան մէջ արտայայտուած Քրիստոսի հազարամեայ թագաւորութիւնը:

գաղափարը և «Արմակետտոնը»։ Կարգ մը աղանդաւորական խմբակներ (օրինակ՝ Եհովայի վկաները) կը շեշտադրեն աշխարհի վախճանին մօտիկութիւնը՝ հիմնելով Յայտնութեան հայթայթած տեղեկութեանց վրայ։

Եօթը կնիքով կնքուած գրքի (Յայտ. Ե-Ը) առեղծուածը ևս մեծ թիւրիմացութեանց ու անվերջ վիճաբանութեանց դուռ բացած է հանրութեան մօտ։ Նոյն է պարագան նաև 666 թուանշանի (Տէն Յայտ. Ժգ. 18)։ Յարեւման թիւերը ու ծածկալեզու հատուածներ շփոթութեան մատնած են մարդկութիւնը, իսկ շատերուն ալ՝ գայթակղեցուցած ու մոլորեցուցած։

22 գլուխներէ բաղկացած և 12000 բառերէ կազմուած Յայտնութեան Գրքին, գիտական աշխարհի մէջ, տրուած է չորս տարբեր մօտեցումներ ու մեկնողական եղանակներ. անոնք են՝

ա. Հոգևոր Մօտեցում։ Աստուածաշունչի մեկնիչներ, դեռևս շատ վաղ ժամանակէն, յայտնած են այն կարծիքը որ այս Գրքին նպատակը հոգևոր հիմնական սկզբունքներ հայթայթել և քրիստոնեային զգուշացնել է՝ զալիք պատուհասներէն ու փորձութիւններէն։ Գայթակղութիւններէն ու մեղքերէն յաղթական դուրս գալու պարագային, անծին կը խոստացուի փրկութիւն։ Այս տեսութեան յարողներ ապագայի նկատմամբ կատարուած գուշակութիւնները պարզապէս անիրական կը համարեն։

բ. Անցելապաշտ Մօտեցում։ Այս անուան տակ կը հասկնանք այն մօտեցումը ըստ որում հեղինակը կը նկարագրէ այն դէպքերն ու անցուղարձերը որոնք տեղի կ'ունենան Հոովմէական կայսրութեան մէջ։

գ. Պատմական Մօտեցում։ Պատմական տեսանկիւնէն դիտուած այս մօտեցումը, յատկապէս կնիքներու խորհուրդին մէջ, Յայտնութեան Գիրքը կը համարէ աշխարհի պատմական դէպքերը նկարագրող մատեան մը, որ անմիջականօրէն կը կապուի եկեղեցւոյ բարօրութեան, ծաղկման ու աճման հետ։

դ. Ապագայաբանական Մօտեցում։ Այս դրոյթին հետևողները համոզուած են որ Գիրքը կանխագուշակութիւններու համագումար մըն է։ Որևէ ժխտում կամ անտեսում այս տեսութեան, պիտի նշանակէ եղծումը կամ սխալ ըմբռնում մը Յայտնութեան Գրքին։ Ապագայաբանը կը հաւատայ ու կը պնդէ որ այս Գիրքը իր լրումին պիտի հասնի անպայմանօրէն։

Հաւատացեալը նկատած պիտի ըլլայ արդէն, որ Յայտնութեան Գիրքը մեր եկեղեցւոյ մէջ չի կարդացուիր. պատճառը այն է որ Ե. դարու Աստուածաշունչի թարգմանութեան ժամանակ, Յայտնութեան Գիրքը դեռևս չէր ընդունուած կանոնական գիրքերու շարքին։ Ժբ. դարուն, ներսէս Լամբրոնացին էր որ գայն թարգմանեց, որմէ ետք միայն մաս կազմեց Սուրբ Գրքին։

Եօթը եկեղեցիներու պատգամները յաւիտենական պատգամներ են ուղղուած քրիստոսի աշխարհասփիւռ եկեղեցիներու հաւատացեալներուն։ Այդ պատգամները դեռևս մինչև այսօր իրենց մէջ կը պահեն քրիստոսի կենդանի, թարմ ու կենսունակ խօսքը։

Գրքին մէջ երանի կը տրուի բոլոր անոնց որ կը կարդան գայն և ուշ կը դնեն Անոր խորունկ պատգամներուն։

Զենոբ Բյոյ. Նալպանտեան

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՀԱՐՈՒՏԻ ՈՐԴԻՈՅՆ ՊԱՆԴԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

- 37) Հոգիդ լաւ տոկաց տեղատըտութեան,
Այն չ'ուսած ներքին իմաստութեամբ, բայց
Եւ անտարբեր պաղ, հպարտ ցոյց անգամ,
Թըշնամուն կը թի' կարծես դառն մաղձ,
Երբ ատելութեան խուժանը կեցած'
Դիտել-ծաղրելու կըծկումդ, մինչ հոն միայն
Կայ հանդարտ տոկուն քու ժղպտուն նայուած.
- Ու բախտէն լըքուած, շըփացած տըղան,
Կը կենայ հպարտ' չարիքներու դէմ յանդիման:
- 38) Բախտիդ մէջ այնքան իմաստուն չէիր,
Փառքի տենչը քեզ կարծրացուց այնքան,
Որ մարդն 'ւ իր կարծիքն կը նշաւակէիր,
Քամահրանքովը քու սովորական.
Լաւ էր չընել այդ, այլ կրել շուրթ-յօնքիդ զայն.
Մերժել միջոցներ քու գործադրանքի,
Որ քու անկումիդ չըլլային սատար.
Աշխարհի շահ-վնաս չէ արժան յարգանքի,
Փաստուած է այս քեզի ուրիշ ընտրողաց շարքին:
- 39) Թէ իբր աշտարակ ժայռի մկատարին'
Շինուած ես իյնալ կամ մընալ կանգնած,
Քամահրանքն օգնեց տոկալ ցընցումին,
Մարդոց մտածումը դիւրացուց գահի բայց.
Անոնց հիացմամբ զէնքդ լաւագոյնս շողաց,
Ֆիլիպի որդւոյն բախտն էր քուկդ, ոչ ժամն
(Ծիրանին մէկդի էր արդէն նետուած)
Խիստ Տիոգինէսի պէս ծաղրելու սակայն.
Զի մականատր շընականներու երկիրն - որչ էր լայն:
- 40) Անդորրն' է դըժողք խըռոված սըրտին,
Այդ էր կործանումդ, եւ հող էր կըրակն,
Խռովքըն Հոգւոյն պիտ' չհանդարտի'
Բնակելով նեղ անձի մը մէջ փակ.
Տենչն' մէջ մը վառի պիտի շարունակ'
Դէպի բախտարկած վերանալ ձըգտի,
Ոչինչ կ'յոգնեցնէ զայն բացի հանգիստ,
Չը մարող հուր մը մէջ իր էոթին'
Մահացու զայն կրող ներկայ եւ անցեալ ամեն անհատի:

(շարունակելի)

LORD BYRON

Թրգմ. Մուրատ Մանուկեան

ԳԵՐՈՒԹԻՒՆ

Իր բընութեան գերին է ամէն անհատ կեանքի մէջ.
Մին իր մըտքին սեւեռման, մէկն իր սըրտին բըռնութեան,
Ուրիշ միւր սուր բընագոյին, բընագոյներուն անհամար
Որոնց կ'ըսենք խառնըածք, ճակտին գրուած գիր մը կամ:

Եւ մըղումներ որոնց դէմ կարելի չէ դիմադրել.
Սէրեր՝ որոնց յորձանքէն անհրնար է ազատիլ.
Նոր վըտանգներ որոնցմէ անկարելի է խոյս տալ.
Յաւեր՝ որոնք չես կրնար չըպատճառել սիրելոյն.

Վիշտեր՝ մընալ որոնց դէմ անդըրդուելի, չես կրնար:
Կեանքը մարդուն գահավէժ լեռնէն իջնող ձիւնակոյտ
Մ'ըլլար կարծես, որուն դէմ ամէն պատուար անօգուտ՝
Եւ ամէն երգ՝ անկատար խաղարկութիւն մ'է ունայն:

Կը զգաս մըտքիդ խորերէն թէ բարիք չէ քեզ համար
Ըստրուկն ըլլալ բընութեանդ, բայց չես կրնար ազատիլ
Բընագոյներուդ բըռնացող, գերեվարող չար ուժէն
Մըտալկիչ սեւեռման այս հոգեդաւ յոյզերէն:

ԱՆԵԼ

LIFT ME

If I were a dead leaf thou mightest bear;
If I were a swift cloud to fly with thee;
A wave to pant beneath thy power, and share

The impulse of thy strength, only less free
Than thou, O uncontrollable! If even
I were as in my boyhood, and could be

The comrade of thy wanderings over Heaven,
As then, when to outstrip thy skiey speed
Scarce served, a vision; I would ne'er have striven

As thus with thee in prayer in my sore need.
Oh, lift me as a wave, a leaf, a cloud!
I fall upon the thorns of life! I bleed!

A heavy weight of hours has chained and bowed
One, too, like thee: tameless, and swift, and proud.

ANONYMOUS

ԲԱՐՁՐԱՑՈՒՐ ԶԻՍ

5+5

Եթէ լինէի չորցած մի տերեւ,
Զոր կարենայիր դուն ինքեղ կըրել.
Եթէ լինէի արագաթըռիչ
Մի ամպի կտոր քեզ հետ թռչելու.
Եւ կամ քու շունչիդ ուժէն հեւացող
Ալիք ուժասպառ, ու կարենայի
Հըզօր ազդմունքիդ բաժնեկից դառնալ,
Միայն թէ նըւազ ազատ քան դուն ես,
Ո՛վ անգուսպ նըթոյգ! Թէ իսկ ըլլայի,
Կամ կարենայի, ինչպէս մանկութեան
Մեր տարիներուն, երկինքին վերեւ
Թափառումներուդ բաժնեկից ընկեր
Ընդունուիլ նորէն, երբ եթերային
Քու թըռիչներուդ սուրումն գերանցել
Ոչ իսկ երագել, յուսալ կրնայի.
Ես այսպէս քեզի պիտի թախանձել,
Քեզմէ պաղատիլ չը զիջանէի,
Իմ խոր անձկութեան այսպիսի պահուն:
Օհ, վեր բարձրացուր զիս իբրեւ ալիք,
Եւ իբրեւ տերեւ, եւ իբրեւ մի ամպ!
Կ'իյնամ ես վըրան կեանքի փուշերուն.
Ահա կ'արիւնիմ! Մըթին ժամերու
Ծանրութեան ներքեւ ահա շղթայուած,
Կըքած, խոնարհած, քեզի կ'աղաչեմ
Հոգի մը քեզ պէս - անգուսպ, անընտել,
Արագաթըռիչ, ու նաեւ հըպարտ:

ԱՆԱՆՈՒՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՀԱՅ ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ՄՇԱԿՈՅԹԻ
ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

ա) Խորհրդանշան

Հայ (եւ ոչ միայն Հայ) միջնադարի քրիստոնեական մշակույթը աչքի է ընկնում իր նշանայնությամբ: Սա ըստիցեհան նշանակում է, որ նրա հիմնական յատկորոշ գիծը պայմանականությունն է: Սակայն կարող է բնականոն հարց ծագել. մեր նախնիք ինչո՞ւ են ընտրել գեղարուեստական հաղորդակցման այս եղանակը: Որովհետեւ պայմանականությունը կարելի է դարձնում առանել քաղաքնոյթ ու տարողունակ դարձնել իմաստը՝ դիտողին կամ ունկնդրին տանելով հոգեւոր կեցության վերին ոլորտները: Պայմանականությունը կամ նշանայնությունը վերբնական յայտնությունը գետնեղում է գեղեցկագիտական հարթության վրայ, եռաչափ տարածքի մէջ՝ մի տեսակ մարդացնելով այն ու դարձնելով սեփականությունը պատմության ու ժամանակի: Այս է պատճառը, որ նշանը ամենայն իրաւամբ համարուել է մի պատուհան, որտեղից ներս է յորդում Աստուածութեան անդրանցական (transcendental) լոյսը: Այն ոչ այլ բան է, քան Աստուածութեան յայտնութեան կանգնուած դրսեւորումը ձեւի, գոյնի եւ ձայնի պայմանանիշով: Այսպիսով նշանը դառնում է շօշափելի աստուածաբանություն, վարդապետելու ինքնօրինակ կերպ, որը ապահովում է հաղորդակցումը բացարձակի հետ: Ինչպէս ամէն մի պայմանականություն, միջնադարի քրիստոնեական պայմանականությունը եւս միջոց է երեւոյթի խորքային շերտերը քափանցելու, նրա բուն խորհուրդը հասկանալու համար: Այստեղ մասնաւոր նպատակով օգտագործուեց խորհուրդ բառը: Նրա եւ նշան բառի մէջ է գտնուում միջնադարեան արուեստի ընկալման բանա-

լին: Ուստի անհրաժեշտ է գտնել հպանցիկ անդադառնալ Հայ միջնադարեան մատենագրութեան մէջ այս բառերի կիրառմանն ու ստուգաբանութեանը: Հինգերորդ դարի մատենագիր Եղիշէի "Յերետումն Տեառն առ Տիրքերիայ ծովուն" գառում կարդում ենք՝ "Առ ձկունսն այդպէս է, նախ զմեծամեծսն որսացաւ, զի խորհուրդ էր եւ ոչ նշմարտութիւն, այլ առ ընտրութիւն առաքելոցն ոչ այդպէս, նախ՝ զմանունսն եւ ապա՝ զմեծամեծսն": Նոյն գառի մէկ այլ հատուածում դարձեալ կարդում ենք՝ "Թէպէտ ասացի փոքր ի շատէ տարացոյց նշմարիտ, որ ունի զմանութիւն, այլ ոչ եթէ գէտութիւն": Մէկ այլ "ՅԱյլակերպութիւն Քրիստոսի" գառում գրուած է՝ "Որպէս եւ Ինքն՝ Աստուածութիւնն քաղում մասամբ երեւեցաւ մարգարէիցն՝ եւ մի ոք ի նոցանէ ՋԱստուած ոչ կարաց տեսնել՝ այլ՝ նմանութեամբքն: որով տեսին՝ քաւական համարեցան . . .": Եղիշէի այս դատողութիւններին համաբոյժ են Ը. դարի մատենագիր Յովհան Օսնցիի հայրապետի հետեւեալ մտքերը. "Ջի անդ խորհուրդ գուշակման, եւ աստ՝ յայտնութիւն նշմարտութեան": "Իսկ եթէ այն՝ նմանութիւնք եւ օրինակք էին նշմարտութեան, իսկ այս՝ նոյն ինքն նշմարտութիւն եւ ոչ օրինակ . . .": Այս նոյն միտքն է շեշտում ԺԳ. դարի հեղինակ Վարդան Արեւելցու Դանիէլի մեկնութեան մէջ եւս. "Պատկերի նմանեցուցանէ գիտոս քագաւորաց երկրի, զի պատկեր է եւ ոչ նշմարտութիւն": Վկայաբերուած հատուածներում իրար հակադրուում են "խորհուրդն" ու "նշմարտութիւնը", "նմանութիւնն" ու "էութիւնը", "Աստուածութիւնն" ու "նմանութիւնն": Զոյգերի

մէջ համարձայնութիւնները եւ մի կողմից "նշմարտութիւն" ու "էութիւնը", միւս կողմից "խորհուրդ" ու "նմանութիւնը": Ինչպէս տեսնում ենք, մեր նախնիք խստօրէն սահմանազատում են այս երկու կարգի իրողութիւնները: Դատելով հակադրման բնույթից՝ առաջին զոյգը երկրորդի համար՝ արտաքին, իսկ երկրորդը առաջինի համար՝ ներքին կարգի իրողութիւն է: "Ճշմարտութեան" եւ "խորհրդի" գատորոշումն ու տարբերակումն յստակում է Նդիշէի "ՅԱյակերպութիւն Գրիստոսի" ճառի հետեւեալ հատուածի օգնութեամբ. "Երկրապիշէ միայն էին եւ անհատական լսելիք, գիմանալի յայտնութիւնն ոչ կարէին տեսանել եւ նոքա ի լերին անդ մարմնաւոր ինչ յայտնութիւն ոչ տեսին, այլ երկնաւոր գոյութիւն իմանալով զայն, որոյ ի յայտնութիւնն նա միայն գիտէ եւ ում կամ ինքն յայտնէ ըստ մասանց եւ մտացն միայն ծոց բաւէ ժողովելով, այլ ոչ բանիւ պատմել եւ սփռել ի լսելիս ուրում, զի որ բանիւ գծագրի ընդ մարմնաձեւութեամբ անկանի երեւումն նորա...": Գաղութեան միտքը նշտորոշում եւ առաւել ամբողջական է դարձնում Օսմանցու վերոյիշեալ "յայտնութիւն ճշմարտութեան" արտայայտութիւնը: Ուրեմն՝ Աստուածութեան յայտնութիւնն իր դրսեւորումներով բազմակերպ է, սակայն նրա գերբնական ինքնիսկոյթն՝ անյայտ: Աստուածութեան յայտնութեան ամեն մի բառային նկարագրութիւն նրան գետնադն է նկատական եռաչափ տարածքի մէջ, մինչդեռ Աստուծոյ "երկնաւոր փառքը յայտնանէ վերագոյն են եւ ի մարդկանէ եւ ի հրեշտակաց": Սա նշանակում է, որ յայտնութեան (այստեղ՝ Պայծառակերպման պատկերագրումը ոչ թէ "նշմարտութեան" համարժէքն է, այլ Աստուածութեան պայմանական կամ խորհրդանշային դրսեւորումը: "Ճշմարտութիւնը", ի տարբերութիւն "խորհրդի", յայտնութե-

անկան իրողութեան ("Ես եմ նամապարհ եւ նշմարտութիւն" Յովհ. ԺԴ 6) աստուածաբանական հաստատագրումն ու որակումն է: Վերջիններս ("նշմարտութիւն", "խորհուրդ") յանախաղէպ օգտագործումը ցոյց է տալիս, որ դրանք միջնադարում ունեցել են հոգեւոր եզրի նշանակութիւն:

Այսպիսով, "խորհուրդը" եւ "նմանութիւնը" (խորհրդանշանը) "նշմարտութեան", "էութեան" ոչ նոյնական դրսեւորումն է: Այսինքն՝ երբ "Ճշմարտութիւնը" կամ "էութիւնը" դրսեւորում է, այն դառնում է "խորհուրդ" կամ "նմանութիւն", որ կրելով իր նախորինակի դրոշմը, բնութիւն, սակայն, տարբերում է նրանցից: Խորհրդանշանի այսօրինակ ընկալումը խարսխուած էր Հայ Եկեղեցու որդեգրած ժխտողական կամ անհատելի Ապոֆատիկ) աստուածաբանութեան վրայ, ըստ որի Աստուած կամ Աստծոյ էութիւնը սկզբունքօրէն անհամաչափի ու անմատչելի է, եւ նրա հետ հաղորդակցումն իրականացում է աստուածային ճշմարտութիւններ արտացոլող խորհուրդների կամ խորհրդանշանների միջոցով: Ընդհանրական այս դրոյթը յետագայում պէտք է ընկնէր խորհրդաբանական դատողութիւնների հիմքում:

բ) Կերպարոնստ

"Ոչինչ անվայելուչ եւ անսրբազան է ունել զգալի պատկերս, այլ՝ աստուածաբաժան տեսութեան է օրինակս կերպարացուցանել բնաւորականօք եւ մարդկավայելուչ պատկերօք" ասում է Ս. Դիոնիսիոս Արիսպագացին: Աստուածաբանական այս կանխդրոյթի վրայ են հիմնուած պատկերայնագրական վարդապետութեան այն գլխաւոր սկզբունքները, որոնք որդեգրուած են Հայ Եկեղեցու կողմից: Ժխտելու համար պալիկեան հերձուածողական գաղափարաբանութեան

մաս կազմող պատկերամարտութիւնը Յովհան Օճնեցին հետեւեալ կերպ է հիմնաւորում պատկերների նկատմամբ մատուցուելիք յարգանքն ու պատկառանքն. "Միթէ՞ յորժամ տեսանեմ քարեղէն կամ ոսկեղէն խաչ յօրինեալ եւ կամ պատկեր՝ ի քանի կամ յոսկին դնիցեմ զյոյս իմ: Այս նոցա է, որք ընդ քանի եւ ընդ փայտին շնային, որպէս մարգարէն ասէ թէ՝ "Կուո՛ք հեթանոսաց արծաթ եւ ոսկի եմ": Իսկ մեք գայն միայն յիւրաքանչիւրոցն քացորոշեալ պատուեմք ի նիւթոց, յորոց վերայ գնմանութիւն պատկերին Քրիստոսի եւ Խաչին Իւրոյ ձեւացուցանիցեմք: Վասն զի անունն եւ նմանութիւն գերկոսին հարկեցուցանէ քնակել ի նոսա եւ մեք աներկբայելի սրտիւ մեծարել": Ուրեմն՝ պատկերների նկատմամբ տրուելիք յարգանքն ու պատկառանքը ամենեւին էլ նիւթապաշտութիւն չէ, ինչպէս պնդում էին պալիկեանները, այլ պաշտամունք այն Ոգու նկատմամբ, որի անունն ու նմանութիւնը քնակում է պատկերի մէջ: Սա նշանակում է, որ պաշտամունքի առարկայ է ոչ թէ պատկերի նիւթը, այլ՝ բովանդակութիւնը: Այս հիմնադրոյթով է պայմանաւորուած եղել Հայ Առաքելական Եկեղեցու որդեգրած պատկերաշարգութիւնը:

Հայ միջնադարեան կերպարուեստի յօրինուածքային առանձնայատկութիւններն օրինակարգելիս կարելի է դեր է վերապահուել ինչպէս սուրբգրային պարականոններին, այնպէս էլ մեկնաբանական գրականութեանը: Սրանք հիմք են ծառայել յօրինուածքային շատ ձեւերի համար: Վերջիններս լայնօրէն կիրարկուել են մասնաւորաբար աւետարանական պատկերաշարում: Այն շատ ձեռագրերում սկսում է Իսահակի գոհաբերութեան պատկերով: Մի քան, որ ամենեւին էլ պատահական չէ: Աւետարանական, Նոր Կտակարանային

պատկերաշարի՝ Հին Կտակարանային այս դրուագով սկսուելը իր աստուածաբանական պատմաառարանութիւնն ունի: Այս կապակցութեամբ վկայաբերելի է Դաւիթ Անյաղթին վերագրուող "Ի Սուրբ Խաչն Աստուածընկալ" ներքողի հետեւեալ հատուածը. "Օրհնեալ ես աստուածազարդ փայտ սուրբ կամ նշմարտապէս տունկ, որ զի ի Քէն կախեցելոյ սարեկայ գառամբն ոչ միայն Իսահակ ի մահուանէ փրկիւր, այլ՝ միանգամայն համօրէն ծնունդ Աղամայ": Մեկնաբանական գրականութեան մէջ եւս գտնում ենք խնդրին առնչակից անդրադարձումներ: Այսպէս. Ս. Նիքիմ Ասորին Համբարբառ Աւետարանի մեկնութեան մէջ գրում է. "ՅԱբրահամէ սկիզբն արարին խորհուրդք փայտի եւ գողինն նկարելոյ: Իսահակ խորհուրդ է գողինն": Մեկնութեանս համարնոյթ եմ ժԱ. դարի մատենագիր Անանիա Սանահնեցու Մատթէի Մեկնութեան հետեւեալ տողերը. "Եւ այսպէս միածին Իսահակ գկամս հաւր իւրոյ կատարեր, ինքնայաւժար կամաւ գփայտ պատարագին քարծեալ երթայր ի մահ ըստ նմանութեան Տեառն մերոյ, ուստի եւ յառկս ընկալաւ զնա Աբրահամ": Ս. Ներսէս Շնորհալիւն իր Մատթէի մեկնութեան մէջ առաւել յստակօրէն հաստատում է "Աբրահամ ծնաւ զԻսահակ" յօրինակ Քրիստոսի": Յեռուելով մեկնաբանական այս աւանդոյթի վրայ Ս. Գրիգոր Տաթեւացին նմանապէս արձանագրում է. " . . . Զի Աբրահամ ի ծառն սարեկայ ետես զԽաչն Քրիստոսի": Ինչպէս յայտնի է, Հին Կտակարանը նորով եւ Նորը Հնով քացատրելու այլաբանական սկզբունքը կիրառուել է քրիստոնէական գրականութեան սկզբնաւորումից ի վեր: Ի շարս այլոց, այդ սկզբունքով են առաջնորդուել հայ հեղինակները եւս: Վերոբերեալ հատուածներն տուեալ սկզբունքի ամենաբնորոշ կիրարկումներն են: Սրանց մէջ կարմիր թելի նման

անցնում են "Իսահակ = Քրիստոս", "Սաքեկայ ճիւղ = Խաչ" խորհրդանշային գուգահեռները: Իսահակի զոհաբերութիւնը Քրիստոսի զոհաբերման կանխանշանն է: Եւ քանի որ, ըստ Վարդան Արեւելցու, Խաչի խորհրդանշան սաքեկայ ճիւղը "առի միտս թողութիւն կոչի", ուրեմն՝ Քրիստոսի զոհաբերութեան խորհուրդն իր մէջ պարունակող Իսահակի զոհաբերութիւնը դառնում է ակնարկ, Աւետարանի առանցքը կազմող, Խաչելութեան, որ թողութեան, մեղքերից զերբազատուելու գլխաւորագոյն հանգուցալուծումն է: Այս է պատճառը, որ հենց Հին Կտակարանային այդ դրուագով է սկսում Բաւոյնի Կտակարանական պատկերաշարը մանրակարգութեան մէջ: Սուրբ ծննդեան եւ Խաչելութեան պատկերագրութեան մէջ կան որոշ մանրամասներ, որոնց ներկայութիւնը պատճառաբանում է աստուածաբանական ակունքներով: Սուրբ ծննդեան պատկերում նորածին մանկան խանգարուրի տակ շատ յաճախ պատկերուած է լինում կնոջ գլուխ՝ "Եւայի գլուխ", իսկ Խաչելութեան ստորին մասում, Խաչի տակ՝ գանգ՝ "Աղամ" գրութեամբ: Պարականոն զրոյցների եւ մեկնաբանական աշխատութիւնների խնդրոյ առարկայ նիւթին առնչակից մի շարք հատուածների համադրումն օգնում է հասկանալու այդ գրութիւնների աստուածաբանական բովանդակութիւնը. ինչպէս Յիսուս իր ծնունդով "լուծէր զերկունս նախաստեղծին" ("Եւայի գլուխ"), այնպէս էլ իր Խաչելութեամբ՝ Աղամի վրայ ծանրացած ("Աղամ") անէծքը: Այսպիսով Ծնունդը եւ Խաչելութիւնը դառնում են մարդու փրկագործման, վերստին ծննդեան, աղամական մեղքից ձերբազատուելու համատիեզերական տնօրինութեան աստեղային պահերը:

Սակայն Խաչելութեան յօրինուածքի մէջ կան նաեւ այլ կարգի մանրամասներ,

որոնք թէպէտ գալիս են Աւետարանից, բայց մեկնաբանական գրականութեան մէջ տրուում է դրանց լրացուցիչ քաղաքականութիւնը եւ իմաստաւորումը: Դրանցից են Խաչի աջ եւ ձախ կողմերում պատկերուած Արեւգալը եւ լուսինը: Դրանց միաժամանակեայ պատկերագրման պատճառաբանումն ու քաղաքականութիւնը կարելի է գտնել Ներսէս Շնորհալու եւ Յովհաննէս Ծործորեցու Քաջ յայտնի Մատթէի մեկնութեան մէջ, ուր ասում է, թէ Խաչելութեան պահին "չորեքտասանօրեայ էր լուսինն, բայց արշաւեաց եւ եհաս արեւգալանն եւ խաւարեցոյց զարեգակն եւ զկնի չոգաւ երեք ժամս, եւ դարձեալ ընդ կրունկ ի մուտս արեւգալանն ծագեաց յարեւելս . . .": Ուրեմն՝ երկնային լուսատուների միաժամանակեայ պատկերումը նպատակ ունէր ցոյց տալու Խաչելութեան հետեւանքով առաջացած բնութեան եւ ժամանակի օրինաչափութեան խախտումը: Այն շեշտում է պահի, որպէս արտաբոյ կարգի իրադարձութեան քաղաքական լինելը: Խաչելութեան յօրինուածքում կայ եւս մի մանրամասն, որ, ի տարբերութիւն նախորդի, Աւետարանում քաղաքայում է: Խօսքը Խաչի տակ պառկած առիծի մասին է: Մատենագրական մի շարք փաստերի օգնութեամբ կարելի է պարզաբանել Խաչելութեան եւ առիծի իմաստային յարաբերակցութիւնը: Այն, որ այդ յարաբերակցութիւնը նկատուելի եւ մեկնաբանուելի է տակաւին վաղ միջնադարում, վկայում է հայ թարգմանական գրականութեան հնագոյն արտադրանքներից մէկը՝ "Քարոյախօսը", ուր կարդում ենք. "Յորժամ ծնանի մատակ առիւծն զկորիւն մեռեալ, նստի եւ մնայ զաւուրս երիւս, եւ յաւուրն երրորդի գայ հայրն եւ փչէ ի վերայ մեռելին կորիւնացն եւ գոռայ մինչեւ յարուցանէ զմեռեալ կորիւնն . . .": Այսպէս էլ "յաւուր երրորդի յարեալ Քրիստոս ի մեռելոց կամաւ Հաւր

եւ զմեզ յարոյց ընդ իւր": Ե դարի մատենագիր Մամբրէ Վերծանողի "Ի յարութիւն Ղազարու" ճառում ասում է, որ Քրիստոս "մոնչեաց ի վերայ սատանայի որպէս առիւծ ի վերայ որսոյ": Անդրադառնալով Ծննդ. ԽԹ 9ին՝ Գրիգոր Տաթեւացին գրում է. "Առիւծ կոչի Տէրն մեր վասն Քաղութեան քանութեան ըստ վկայութեան Յակոբայ ի դէմս Յուդայի նախագահաւ ի տիպ Յիսուսի ասէ. Առիւծ եւ կորին առիւծու ելեր քաղմեցար, ննջեցեր իբրեւ զառիւծ . . .": Ինչպէս յայտնի է, միջնադարում Առիւծը համարուել է հայեցողութեան, միայնութեան, ճշմարտութեան մարմնացումը, ինչպէս նաեւ՝ հանգուցեալի հսկիչ, գերեզմանի արթուն պահապան, Քրիստոս, Մեսիա եւ Թագաւոր: Քրիստոնէական խորհրդարանութեան մէջ ընդունուած այս տեսակէտն են որդեգրել նաեւ հայ հեղինակները:

Անդրադառնալով Մկրտութեան պատկերին: Այստեղ առկայ մի շարք մանրամասների առկայութիւնը պայմանաւորուած է ճառագրական, մեկնաբանական երկերի պարունակած տուեալներով: Ոչ կանոնական այդ մանրամասներից են Մկրտութեան ստորին մասում, Յորդանան գետի յատակում շղթայակալ երկու կիսամերկ մարդկանց (Ադամ, Եւա) պատկերները: Նրանցից մէկը նստած է Չարը խորհրդանշող վիշապի վրայ: Վիշապի պատկերումը որոշակի արձագանքն է Սաղ. ԼԳ 13ի. "Դու հաստատեցեր զօրութեամբ քով գծով, դու խորտակեցեր զգլուխ վիշապին ի վերայ ջուրց . . .": Եղիշէի "Ի Մկրտութեան Քրիստոսի" ճառում կարդում ենք. ". . . Առաջինն Ադամ, խաբեալ յօժէն արտաքին լինի փափկութեան դրախտին, ըստ այնմ կատարելութեան տնօրինեալ երկրորդ Ադամն ջախէ զգլուխ վիշապին ի Յորդանանու հոսանսն . . .": Աստուածաբանական այս գաղափարի ընդարձակ

տարբերակն է Արեւելափրիստոնէական եկեղեցու նշանաւոր դէմքերից մէկի՝ Անտիպատրոս Բոստրացու (Ե դար) "Խօսք ի Մկրտութիւն Տեառն եւ Աստուծոյ" ճառը, ուր կարդում ենք. "Իջանելով ի խորս Յորդանանու զգլուխն վիշապին ջախջախեցից եւ ի ժանեաց նորա եւ դուրս կորզեցից զազգս մարդկան . . .": Մկրտիմ, զի ածից զվիշապն կարթիւ . . .": Մկրտիմ զի զմարդիկ քանի՞ծիցն Ադամայ ազատեցից . . .": Բերուած հատուածները վկայում են, որ Մկրտութեան պատկերի ստորին մասում երեւացող մարդիկ Ադամն ու Եւան են: Արեւելափրիստոնէական մատենագրութեան մէջ եղած ակնարկները վկայում են, որ դրանք ընկալուել են իբրեւ ադամական մեղքի եւ մահուան խորհրդանշաններ: Քրիստոսի մկրտութիւնը ժխտում է ադամական մեղքն ու մահը, իսկ մկրտութեան ջուրը մարդուն ախտազերծում է մեղաւոր խորհուրդներից՝ նրան ձերբազատելով նախասկզբնական անէծքից: Մկրտութեան նպատակն ու խորհուրդը ընդգծելու համար պատկերագրութեան մէջ այս պահը շատ յուշարձաններում մէկտեղուել է: Քրիստոսի ոտքերի մօտ ներկայացուել է թէ՛ Ադամը, թէ՛ Եւան եւ թէ հրէշը՝ վիշապի կերպարանով:

Տնօրինական պատկերաշարում առանձին կարեւորութիւն ունի Պայծառակերպման դրուագը: Այս պատճառաբանում է դրուագի յայտնութեանական եւ աստուածաբանական իմաստի առանձնայատկութեամբ: Եթէ միւս դրուագներում տնօրինականքը ներկայացնում է խորհրդի սոսկ նիւթական մակարդակը, ապա այստեղ շեշտուել է ոգեղէն յայտնութեան գաղափարը: Տնօրինականքում առկայող յայտնութեան այս երկու մակարդակները տարբերակուել են Եղիշէի Պայծառակերպման խորհրդին նուիրուած ճառում. "Յամենայն քանս աստուածային

գրոց - կարդում ենք այստեղ - յոյժ
գարմանալի հողեղեն բնութեանս, իսկ
յայնպիսում յերկնաւոր երեւման ոչ
միայն մեք տկարանամք, այլեւ՝ անմարմին
գորութիւնք երկնից: Զբոլոր ժամանակսն,
գոր շրջեցաւ Տէր մեր յաշխարհի առաւել
գանցուցանէ ըստ մարդկան
խոնարհութեանս, իսկ ի լերինս յայսմիկ
եւ հրեշտակացն անցոյց ահաւորութիւն":
Մեկնելով "Յայլապերպս եղիւ առաջի նոցա"
խօսք՝ Նդիշէն գրում է. "Յայլակերպսն ոչ
այլ ինչ է իմանալ, այլ՝ աստուածակերպ
երեւեցաւ առաջի նոցա, զի եւ գնոսա յայն
կերպարանս փոխեաց ի ժամանակի իւրում
... ընդհարան աչք նոցա ի յոյս փառաց
նորա, կարացին գարժանի էութիւն նորա
իմանալ": Զառի մէկ այլ մասում դարձեալ
կարդում ենք. "Տեսին անդ զնոյն, որ
բնակեալն էր ի ճառագայթ անմատոյց
լուսոյ փառաց Իւրոց": Ինչպէս տեսնում
ենք, Նդիշէն յատկօրէն կարգազատում է
եղական ու անեղական յոյսը: Թարորակ
յոյսը համարելով ոչ օգեբերութեամբ անական
կամ եղական, այլ՝ ոգեղէն կամ անեղական՝
այն հետեւեալ կերպ է յատկորոշում. "Ոչ
այրեցող բնութիւն՝ մարմնականացս ահ
արկանելով, այլ յոյս փափուկ եւ արարող,
որպէս եւ ժողովաւորաց արքայութեան
յամարմնականաց տեղիսն զգեցնուլ:
Այնպիսի Տէր երեւեալ եւ ըստ իւրում
էական բնութեանն շնորհեաց եւ ծա-
ռայիցն զնոյն փառաւորութիւն", որպէս
զի առաքեալները "մերկ դիմօք կարացեն
տեսանել զԱստուածութիւնն": Եթէ Պայ-
ծառակերպման յոյսը Աստուածութեան
դրսեւորումը կամ դրսեւորման կերպերից
մէկն է, ապա Պայծառակերպման "տեղին
նշմարիտ էր արքայութիւն, քանզի լիով էր
անդ միասնական Երրորդութիւնն: Եւ
վասն զի ոչ է Աստուած ի տեղուոյ,
երեւեցան մարմնականացն իբրեւ գտեաւոր
ի տեղուոյն, ուր Աստուածն գումարեցաւ,
առանց պատկանելոյ անուանի արքայու-

թիւն, քանզի այն իսկ է արքայութիւն, ուր
Աստուածութիւնն երեւի": Ուրեմն Պայծա-
ռակերպման "վայրում" Աստուածութեան,
այն է՝ Սուրբ Երրորդութեան դրսեւորումը
քացառում է այսրաշխարհային
չափումների՝ տարածքի եւ ժամանակի
առկայութիւնը: Սակայն, որպէս զի
առաքեալները հաղորդակցուէին Փառքի
լոյսին եւ Աստծոյ արքայութեանը եւ այդ
հաղորդակցման հետեւանով չմեղէին
("Ոչ տեսանէ մարդ գերեսս իմ եւ ապրի".
Նվ ԼԳ 20), նրանք, որպէս անդրանցական
իրականութեան գերիզօր դրսեւորումներ,
պէտք է տեսնելու շնորհ ստացած
առաքեալներին ներկայանալին անհիւքեղէն
թաղանթում պարուրուած: Ինչպէս երեւում
է, այդ թաղանթի մասին է ակնարկում
Նդիշէն. "Եւ տաղաւարս հարկանել դուք
(առաքեալներ Յ.Ք) մի աշխատիք, եթէ
կարի ջերառուք, ահա տուեալ է ձեզ ամպ
հովանի . . . , խօսքով, ուր "տաղաւար"ը,
ելնելով նրա քառարանային մի քանի
նրբիմաստներից, նշանակում է նաեւ
"խորան" "հովանի": Մանրանկարչութեան
մէջ առհասարակ տաղաւար-փառապսակը
եզրաւորուած է յոյսի շերտաւոր երեք
ուորտներով, որոնք, ըստ ժն դարի
քիւզանդական մատենագիր Գրիգոր
Պալամայի քացատրութեան, յոյսի երեք
ճառագայթների հետ միասին վկայում են
Սուրբ Երրորդութեան ներկայութեան
մասին: Պէտք է ենթադրել, որ այսօրինակ
քացատրութիւնների վրայ է հիմնուած
մանրանկարչութեան մէջ Պայծառակերպման
յօրինուածքը: Պայծառակերպման յոյսի
աստուածաբանութեան որոշակի ազդեցու-
թեան մասին են վկայում Աստուա-
ծութիւնից դուրս եկող յոյսի երեք ճա-
ռագայթները, որոնք, համաձայն վերոբեր-
եալ մեկնութիւնների, խորհրդանշում են
Սուրբ Երրորդութիւնը: "Ինքնածագ",
"իմանալի", "անվայրափակ" յոյսի գաղափա-
րը երբեմն արտայայտուած է ներմակ կամ

նուկեզոյն ձուածել խորանի (փառապսակ) մէջ Քրիստոսի պատկերումով: Մտածելու է, որ այսօրինակ յօրինուածքը անդրադարձըն է արդէն յայտնի բացատրութիւնների, որոնց համաձայն, ինչպէս տեսանք՝ Քրիստոս Պայծառակերպման պահին ներկայանում է տաղաւար - խորանում:

Տնօրինական պատկերաշարում նուազ կարելու է "Աւերումն դժոխոց" դրուագը: Սա Քրիստոսի փրկագործական առաքելութեան լրումն է յայտնանշում: Եթէ մինչ այդ, ինչպէս վկայում են Քրիստոսի կատարած շարք հրաշքները, մեռելը ստանում էր միայն մարմնական կենդանութիւն եւ յետոյ դարձնալ մեռնում, ապա դժոխքի աւերումով հանգուցեալի հոգին զգեստաւորում է անապականութեամբ՝ ժառանգելով անմահութիւն: Ուրեմն դժոխքի աւերումը արդար հոգիների հոգեւոր յարութեան նախասկիզբն է: "Աւերումն դժոխոց"ի վաղագոյն եւ գլխաւոր մատենագրական աղբիւրը Նիկողեմոսի անվանք աւետարանն է, որ հետեւեալն է պատմում. Դժոխքում գտնուող արդարներն անձկօրէն սպասում են Փրկչի չէֆին: Յանկարծ երկնային լոյսը լուսաւորում է դժոխքի բոլոր կողմերը: Առաջինն այն ընկալում է Ադամը: Յետոյ եսայի մարգարէի եւ Յովհաննէս Մկրտչի հետ խնդութեան ձայն են բարձրացնում միւս մարգարէները: Ահ ու սարսափի մէջ են չար ուժերը, որոնք իրենց պարտութիւնն են խոստովանում: Քրիստոս աչ ձեռքով բարձրացնում է Ադամին, որից յետոյ սկսում է յաղթերթը դէպի դրախտ: Դաւիթը, Միֆիան եւ բոլոր մարգարէները երգում են ուրախութեան երգեր: Նիկողեմոսի անվանք աւետարանի հայերէն թարգմանութիւնն անյայտ է: Սակայն, ըստ Հ. Բ. Սարգիսեանի, Եղիշէն (Ե դ.) Ջաֆարիա Ջագեցի (Թ դ.) կաթողիկոսը՝ Քրիստոսի թաղմանը նուիրուած նաոբը շարադրելիս օգտուել են աւետարանական

այդ անվանքից: Թւում է "Աւերումն դժոխոց"ի պատկերագրական հիմնական ձեւերը օրինակարգելիս մանրանկարչները հիմնուել են այդ մատենագիրների հետեւեալ նկարագրութիւնների վրայ. "Այլ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս զառ ի ներքոյ արեգականս ամենայն զօրութեամբ իւրով խաղաց գնաց՝ իջանել տեսանել զօրութիւն մահու եւ միջիբար տալ Ադամայ զաւակին, որք յուսահատութեամբ նստէին ի խաւարի եւ ի ստուերս մահու: Եւ իբրեւ եհաս յամուր պարիսպն դժոխոց եւ յերկաթի պղնձանիզ դուռն ձայն ահագին մեծ կարապետին զպարիսպն առ հասարակ դողացուցեալ կործանեաց, եւ զօրութիւն կենդանի հրոյն զկարծրանիզ դուռնսն իբրեւ զմով հալեալ սպառնաց: . . . Մաշեցաւ եւ սպառնեցաւ թանձրացեալ խաւարն եւ երեւեցաւ մերկ խայտառակեալ զագրատեսիլ զարդ սանդարամետականին . . .": Այնուհետեւ սատանան բացականչում է. "Նոյ եւ Աբել եւ ամենայն արդարքն ընդ ինեւ անկեալ դնին, Մովսէս եւ մարգարէք ինձ հնազանդեալ են Մեփիսեդեկ եւ ամենայն արդարքն յինքն ոչ ապստամբեցին . . .": "Արդ, իբրեւ կապեաց զնա եւ բեռեռաց բեռեռաւ բեռեռաց զոտս եւ զձեռս նորս եւ պրկեաց ընդ զօրութիւն անպարտելի Խաչին" (Եղիշէ):

"Ձայն աւետեաց մատուցանէր Ադամ հոգւոցն, որ պահպանեալ էին ի դժոխս . . . Եւ Դաւիթ ասէ. Որ հատէին ի խաւարի եւ ի ստուերս մահու եւ կապեալ էին յերկաթս, փշրեաց գդրունս պղնձիս եւ զնիզս երկաթիս խորտակեաց" (Ջաֆարիա Ջագեցի): Վկայաբերուած մատենագրական փաստերն իմաստաբանօրէն համերաշխում են "Աւերումն դժոխոց"ի ընկալեալ պատկերագրութեանը: Խնդրոյ առարկայ դրուագում առկայ մարդկանց պատկերներն ու նրանց վրայ երեւացող "Ադամ", "Եւս", "Աբել", "Յովհաննէս" (Մկրտիչ), "Դաւիթ" նշումները ոչ այլ բան են, քան գեղանկար-

չական արձագանքները աստուածաբանական մեկնություններին:

գ) Ճարտարապետություն

Նիւթը կամ նիւթականութեան հետ կապուած իւրաքանչիւր առարկայ, երեւոյթ միջնադարում ընկալուում ու մատուցուում էր կրօնական փորձով վերարժեւորուած, որով ըստինքեան դադարում էր մարդկային ձեռքի արտադրանք դիտուելուց: Տակաւին Հին Արեւելքում յայտնի այս իրողութիւնը յայտնութեամբ, հայրախօսական փորձով եւ եկեղեցու իսկաշնորհ աւանդութեամբ վերախմաստաւորուած, ենթարկուում է քրիստոնէական խորհրդանշով փաստագրուած ձեւերին՝ դառնալով յաւիտեանական արժեքի առարկայական արտայայտութիւնը: Եւ պատահական չէ որ հոգեւոր իրողութիւններ լեւրագնահատման այս պայմաններում եկեղեցական սրբութիւնները մարդու գոտ հոգեբնախօսական գործունէութեան հետ առնչելու իւրաքանչիւր փորձ խստագոյնս պէտք է պախարակուէր: Շնորհակիւր, սրբազան առարկաներով ներկայացող արուեստը ոչ թէ հոգեբանական, այլ գոյաբանական իրողութիւն էր: Ի շարս այլոց, ընդգծուած կանխադրոյթով է առաջնորդուում նաեւ է դարի մեծանուն դաւանաբան հեղինակ Յովհան Մայրագումեցին: Ըստ նրա, եկեղեցական կառոյցը ոչ թէ "նշմարտութեան սոսկական օրինակն է" այլ՝ իսկական "սրբարանն ու բնակարանը Աստուծոյ": Մի փոքր առաջ անցնելով՝ Մայրագումեցին հաւաստում է, որ եկեղեցին "ոչ երկիր լինել, այլ՝ երկինք . . . ոչ երկրային տաճար, այլ՝ երկնային առագաստ": Եկեղեցին պէտք է ոչ միայն խորհրդանշէր, այլեւ գոյաբանօրէն ընկալուէր իրրեւ երկինք կամ ինչպէս Կ. Պոլսի պատրիարք Գերմանոսն է նշում՝ "Երկրաւոր երկինք": Որպէս "տիեզերքի տիեզերք" (Որոգիներս) տիեզերքի մանրակերտ ու խորհրդանշան ընկալուելուց

գատ, հայ եւ առհասարակ Արեւելափրիստոնէական ճարտարարուեստի տեսութեան մէջ, հակառակ վաղփրիստոնէական "պատկերամարտութեան", եկեղեցին ըմբռնում ու համապատասխանաբար մեկնաբանում էր որպէս "բնակարանն Աստուծոյ" կամ "աստուծային բնակարան": Սակայն եկեղեցին պէտք է ոչ միայն գոյաբանօրէն ընկալուէր եւ լինէր երկինք կամ "բնակարան Աստուծոյ", այլեւ պէտք է խորհրդանշէր այն: Հաւանաբար հետեւելով Ս. Յովհան Ոսկեբերանի "Եթէ անդր յերկինս հայիցիք, ասէ, եւ գայդ մեծնայն, որ յերկիրդ է, առնուցուի միտ" դատողութեանը եւ Ս. Դիոնիսիոս Արիսպագացու ոգով, կարծէք նուիրապետական մեկնութեան ենթարկելով այն՝ Յովհան Մայրագումեցին "վերլուծութիւն Կաթողիկէ եկեղեցւոյ" աշխատութեան մէջ գրում է. "Եւ այդ, թուի ինձ լինել . . . Կարգ Քրիստոնէութեան աստուծային եւ երկնային յարինուածով կարգացն . . . Յոյց ի ստորինս՝ վերքերելով զմեզ յգգալեացս եւ երկրայնոցս յիմանալիսն եւ երկնայինսն միշտ տեսանելով զանդ լեալ կարգսն եւ գեանդերծալն լինելոց յարինուածոց պատրաստութիւն": Մի այլ տեղ կարդում ենք. "Երկինք են, որ մեզ յերկրի եկեղեցի ասացաւ՝ առակաւ երկնից օրինակեալ": Մայրագումեցու այսօրինակ դատողութիւնները երեւան են բերում միջնադարի ճարտարապետական նշանագիտութեան երկփեղկուածութիւնը: Մի կողմից նուիրական առարկան (այստեղ՝ եկեղեցին) պէտք է նոյնանաւ նախագաղափարին եւ ընկալուէր իրրեւ այդպիսին, իսկ միւս կողմից այն պէտք է խորհրդանշէր նախագաղափարը (Երկինք՝ "բնակարանն Աստուծոյ"): Եթէ առաջինը ենթադրում էր առարկայի գոյաբանական ընկալում, ապա երկրորդը՝ նրա իմացաբանական արժեւորումը:

Երկու խորանները, որոնք բնակատեղիներն են Աստծոյ եւ հրեշտակների, միմեանցից խստօրէն սահմանազատուած են վարագոյրներով: Վերջիններս հոգեւոր նուիրապետութեան երեք աստիճաններն են գատորոշում իրարից: Այս կապակցութեամբ Մայրագոմեցին գրում է. "Երկուք լինելն խորան, որ ասին երկինք, ի միումն ինքն իսկ Սուրբ Երրորդութիւնն, եւ երկրորդումն՝ անմարմնական դասն հրեշտակաց եւ որք վերագոյն քան զնոսա: Երկու անջրպէտք վարագորիցն իմանին. միովն՝ Սուրբ Երրորդութիւնն ծածկի յանմարմնոցն եւ երկրորդն . . . անմարմին զարութիւնն ի մարմնականացս: Զի յաղագս այնորիկ ումն ի կատարելագունից սուրբ վարդապետացն այսպէս իմաստասիրեաց յաղագս Սուրբ Երրորդութեան, ասէ. "Միայնակ ի սուրբ սրբոցն ի ներքս շրջի, իսկ զարարածս ամենայն արտաքս եթող, զումն՝ առաջնովն եւ զումն երկրորդովն արգելով վարագուրան. առաջնովն՝ զերկնայինսն, զհրեշտակականսն յԱստուածութենէն, եւ երկրորդաւս՝ զմեզ յերկնայնոցն": Տուեալ պարագային ակնյայտ է ժողովրդի, "անմարմին զօրութիւնների" եւ Աստուածութեան՝ իրարից գատորոշուած լինելու նուիրապետական սկզբունքը, որն իր հերթին ենթադրում է նարտարապետա-

կան կառոյցի ներսակողմի նուիրապետական կազմակերպում: Այսպիսով, եկեղեցու "ստորին հատուածից" (գաւիթից)՝ ժողովրդի հաւաքատեղիից մինչեւ վարագոյրով ծածկուած առաջին խորանը (ուր Աստուածութիւնն "միայնակ շրջի") երկարող նարտարապետական տարածքը նուիրապետական վերընթացով աստիճանակարգում է արժեքները: Եկեղեցական կառոյցի ներսակողմի արժեքաբանական այսօրինակ աստիճանակարգումը, որ սկզբունքով մասամբ համաձայն է Եւսեբիոս Կեսարացու (Դ դար)՝ Տիւրոսեան տաճարի նկարագրութեանը, մատնանիշ է անուր միջնադարեան նարտարապետութեան նուիրապետական բնոյթը եւ աստուածաբանական բովանդակութիւնը:

Այսպիսով, ուսումնասիրութիւնը ցոյց է տալիս, որ մշակութային իրողութիւններն իրենց օրինաչափութիւններով պայմանաւորուած են Աստուածաշնչով, եկեղեցական աւանդութեամբ, եւ միջնադարում մտականութեան ընդհանուր սկզբունք ու չափացոյց դարձած աստուածաբանութեամբ:

ՅԱԿՈԲ ՔԵՆՈՍԷՆՍ

ԽՄԱՍԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՈՃԸ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Հրապարակախօսութիւնը կը նմանի պաստառին վրայ նկարուող շարժապատկերին. նկարը տակաւին մեքենային չանցած կը ներկայացնէ խօսողին մէջ իր ապագայ խօսելիքին սաղմը, գաղափարը. թանձրացեալ նմանը: Խօսքին ծրագիրը զայն կ'ընդլայնէ մասերու բաժնելով մայր գաղափարը. բայց իր կարգին ծրագրի իւրաքանչիւր մասը կը պարունակէ համապատասխան բաժինը սաղմային վիճակի մէջ. հետեւաբար կարօտ քացատրութեան: Բանախօսին ձայնն է պաստառը որուն վրայ կը ցոլայ մեքենայէն արձակուած նկարը. եթէ մեքենան պէտք եղած կերպով "նշտուած", "au point" դրուած չէ, անորոշ ու մեծ գիծերու մէջ միայն կու տայ: Բայց երբ մեքենան լաւ նշտուի՝ պատկերը կը դառնայ յստակ, այնպէս ալ երբ քառը ձեւաւորութիւն գաղափարներու վրայ՝ կը դառնայ ըմբռնելի ունկնդրին կողմէ. եւ խօսողը այնքան կատարեալ ոնի տէր է, որքան իր մտածման երանգներուն ու նրբութիւններուն յաջողի տանիլ ունկնդիրները:

Ուրեմն ո՞նք խօսքին մէջ գաղափարին կատարեալ իրագործումն է:

Ոնին կազմութիւնը. - Ոնը կազմուած է իրարու հակառակ երկու բաներէ, այլազանութենէ ու միութենէ: Կերպով մը նմանութիւն է:

Ոնը կը սնանի այլազանութեամբ ու կը գիտնայ անով. ինչպէս որ չափազանց գիրութիւնը մարմնոյն գեղեցկութեան կը վնասէ, նոյնպէս ալ չափազանց այլազանութիւնը ո՞նք կը տգեղցնէ: Սակայն պէտք է հակառակ ծայրայեղութեան երթալ. այսինքն ըլլալ չափազանց վերացական որ նոյնքան անպատեհ է, խօսքը գրկելով

երանգներու կենդանութենէ:

Սակայն այլազանութիւնը բաւական չէ որպէս զի խօսքը ոն ունենայ. որովհետեւ ամէնէն տիմար մարդն անգամ կրնայ շատ մը այլազան բաներով էջեր լեցնել. բայց չենք ըսեր թէ հոն ոն կայ: Հոն միայն այլազանութիւն եւ գատութիւն կայ. երբ այդ այլազանութեանց եւ գատութեանց մէջ մտցուի միութիւն մը, նոյնութիւն մը, այն ատենն է որ ոն կը գոյանայ: Բառեր՝ տիրապետուած նախադասութեան շարժումէ մը եւ այդպէսով ձեւ առած՝ ոն մը կը ներկայացնեն: Բուն ոնը սակայն այսքանով չստացուի. նախադասութիւնը իր կարգին պէտք է տիրապետութիւն գարեբնութեան մը գաղափարէն: Սակայն բուն ոնը տակաւին այսքանով ալ չիկայ: Ոնին վերջին գաղտնիքը կը գտնուի ձեւ տուող կարողութեան միակ ոգիով մը գործելուն եւ այդ ոգիով ստեղծումները իրենց յետին մանրամասնութիւններովը կենդանացնելուն մէջ: Ահա թէ ինչո՞ւ՝ տարբեր նիւթեր նոյն անձի մը հոգիին մէջէն անցնելով ու թրծուելով, այդ միեւնոյն հոգիով կը կրեն անոր եզակեանքեան դրոշմը. ու հեղինակի մը բոլոր գործերը կը ներկայանան այսպէս իրենց ոնովը իրարու ազգական:

Ապա՝ նիւթին գործնական կողմին անցնելով:

Պէտք է բառերը նիշտ գործածել. բառերը բուն մեր ըսելիքը պէտք է արտայայտեն: Ու ասիկա ձեռք կը բերուի վարժութեամբ: Պէտք է ուշադրութիւն դարձնել սովորական խօսակցութեան միջոցին մեր քացատրութեանց նշտութեանց, ու մանաւանդ օգտուիլ նշգրիտ խօսելու կերպերէն, գորս կը պահանջեն

աշակերտին գիտական դասերը:

Երկրորդ՝ պետք է ուշադրութիւն դարձնել նախադասութեանց տրամաբանական կառուցուածքին, նախ իրենց իրենց մէջ, եւ ապա իրարու հետ իրենց կապակցութեան մէջ:

Ու երրորդ՝ քայց այդպէսով դեռ կ'ունենանք միայն միութի միշտ արտայայտութիւն մը: Որպէս զի գայ բուն ոճը, իրմով՝ ոգին, ու անոր միութիւնը, մեր միջոցները չեն բաւեր: Այդ՝ շնորհիւ խնդիր է: Բայց այդ ալ գէթ մասամբ

կ'ունենանք երբ հոգուով ու խանդավառութեամբ առնենք ու իրագործենք մեր առաջադրած միութիւնը: Հետեւաբար պետք չէ խօսք առնել այն միութիւն մասին որով չենք խանդավառուիր. պետք չէ բեմ ելլել այն բաներու համար, զորս ըսելու անհրաժեշտութիւնը չենք գգար: Երբ իբր պարտականութիւն կը խօսինք լոկ, քնականաբար այդ խօսքը չի թրծուիր այն շունչով որ ամէն ազգայնու կոչուած խօսքի համար անհրաժեշտ է:

16 Հոկտ. 1939

ՇԱՀԱՆ Ռ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ՈՃԸ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ.

ԱՐՏԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐ

Հրապարակախօսութիւնը նմանցուած էր պաստառին վրայ նկարուող շարժապատկերին. պաստառը՝ որուն վրայ կը հանդիպին մեքենայէն արձակուած ճառագայթները՝ կը համապատասխանէ մեր ձայնին, որուն շնորհիւ մեր գաղափարը կ'իրագործուի ունկնդիրներու զգալի տարրերուն մէջ: Այս միութիւնը միշտ այդ "պատաստուն" է՝ գոյն, ձեւ առած, կենդանացած շնորհիւ ձայնին, արտասանութեան եւ մարմնի ձեւերուն, ժեստներուն:

Մեր գաղափարը՝ ձայնի վերածուելով, մարմին պիտի առնէ, եւ այդ գաղափարին կողմէ ձեւաւորուած մարմինն է որ Սուրբ Գրական բացատրութեամբ պիտի քննարկուեն իրենց ներքինը: Ուրիշ պատկեր մը՝ դարձնալ Ս. Գրական. ինչպէս մարդը Աստուծոյ տեսնուած է, անոր պատկերը կը կրէ իր վրայ, նոյնպէս ալ ձայն եւ ձեւերը պիտի կերպարուին գաղափարէն, անոր կերպարանքը հագնին:

Երեւ կերպարով կամ միջոցներով գաղափարը զգալի է.---

ա. Մարմնով, ընդհանուր առմամբ:
բ. Ձայնով, որ մասնաւոր պաշտօն ունի գաղափարը մեզի բերելու:

գ. երկրորդ լեզուով որ մարմնին ձեւերուն լեզուն է:

ա. Մարմնով ընդհանուր առմամբ. Առ հասարակ ամէն ատենախօսութիւն կրօնական նկարագիր մը ունի, այն իմաստով որ բեմը, խնդիր չէ սեռը, մտիրականութիւն մը կը ներկայացնէ առաւել կամ նուազ չափով. եւ ճշմարիտ հրապարակախօսը միշտ կը զգայ այդ մտիրական հանգամանքը բեմին, կը զգացնէ որ խոր մտիրական պաշտօն մը ունի կատարելիք երբ բեմ կը բարձրանայ: Եւ երբ հրապարակախօսը զգայ թէ սովորական, առօրեայ տեղէ մը տարբեր տեղ մը կը գտնուի, իր տեղոյն կը ջանայ պատշաճեցնել իր մարմինը: Սակայն հոգեբանական վտանգ մը կը սպասէ ասոր. - կեղծիքի, անքնականութեան, ուռուցիկութեան վտանգը: Մինչ խօսքը մարդուն բնութեան մէջ եղած քան մըն է: Եւ կը

պահանջէ բնականութիւն: Ահաւասիկ հրապարակախօսին ուշադրութեան արժանի կէտ մը՝ երկու հակադրութիւններէ կազմուած: Հրապարակախօսը պաշտօն ունի իր մարմնին վրայ պահել ներդաշնակութիւնը այս հակադրութեանց: Մարմնի դիրքը, շարժումը, ծայրայեղ հագուածքներ պէտք չէ ուշադրութիւնը գրաւեն իր ունկնդիրներուն. աւելի պէտք է բնախօսականօրէն սովորականէն բարձր վիճակի մէջ գտնուի: Մասնաւորաբար ջղային բոլոր դրութիւնը պէտք է տրամադրելի վիճակի մէջ գտնուի իմացականութեան: Մարմնի եւ հագուածքի լրջութեամբ եկեղեցականները մասնաւորաբար առաւելութիւն մը կը ներկայացնեն:

Բ. Զայնը. — Հրապարակախօսութեան մէջ էական կարեւորութիւն մը կը ներկայացնէ ձայնը: Ան պէտք է զօրաւոր ըլլայ սրահին մինչեւ հեռաւոր ունկնդիրներուն լսելի. սակայն խաբող սրահներ կան որոնք ձայնը կը զօրացնեն կամ կը պահեն: Խօսողը պէտք է ճանչնայ սրահը ու ըստ այնմ աստիճանաւորէ ձայնին զօրութիւնը: Ասկէ աւելի նուրբ խնդիր է ձայնին որակը: Պէտք չէ ականջ ծակէ, խրտչեցնէ ունկնդրին ականջները խոպոտութեամբը եւ զօրութեամբը: Առնուազն պէտք չէ տհաճելի ըլլայ:

Սակայն միւս կողմէ պէտք է ըսել որ ձայնը կարեւոր չէ, այնքան որքան անոր ետեւի հոգին: Երկրորդական կարեւորութեան կ'իյնայ ձայնը՝ իր ետեւ երբ ունի եռանդուն հոգի մը: Հակառակ պարագային ոչ մէկ ազդեցութիւն կ'ընէ գեղեցիկ ձայնը: Երբ անգամ մը օրիորդ մը իր գեղեցիկ ձայնը ձգած կ'երգէր. ընկերակցութեամբ Gounodի նուագած դաշնակին, յանկարծ Կուոստ կը դադրեցնէ նուագը եւ խօսքը օրիորդին ուղղելով կ'ըսէ. "Օրիորդ այդ ձայներնիդ մէկդի ձգեցէք եւ հոգինիդ դրէք անոր տեղ": Երբ

այս՝ երաժշտութեան համար ճշմարիտ է, որ ձայնի արուեստ մըն է, որքան աւելի ճշմարիտ պէտք է ըլլայ երբ խնդիրը հրապարակախօսութեան վրայ է: Երբ ձայնը կը գործածուի ինքզինքը ցոյց տալու, կը դառնայ անտանելի իր բերած մտայնութեան փցունութեամբը:

Գ. Զեւեր. — Մարդ իր խօսակցութեան միջոցին կը խօսի ամբողջ մարմնով: Բացարձակ զսպումը ձեւերուն, մարդը անբնականութեան մէջ կը ձգէ: Հետեւաբար ձեւերը բնական կերպով կու գան միանալու խօսքին, գծելու ունկնդրին առջեւ զանազան դարձուածքները գաղափարին: Զեւը պէտք չէ առաջին տեղը գրաւէ խօսքին մէջ, պէտք չէ իր վրայ ուշադրութիւն հրաւիրէ մասնաւորաբար: Ինչպէս մարմնին համար ըսուեցաւ, շարժումներն ալ բնական ու բնականէն վեր պէտք է ըլլան. թէպէտեւ ներսէն եկած բնական ձեւերն ալ կան գորս պէտք է զսպել:

Այս բոլորը կը գործածուին երեք նպատակներով.

ա. Իրագործելու խօսքին իրական իմաստը, այսինքն ունկնդրին միտքը մերինին նման շարայար կերպով մտածել տալու. ու ասոր համար միշտ ուշադրութիւն պէտք է դարձնել կէտադրութեանց եւ շեշտերուն, ինչ որ աչքը թուղթին վրայ կը տեսնէ, նոյնպէս միտքը ձայնին մէջ պէտք է գգայ:

բ. Իրագործել մտածման շարժումը: Խօսքը ունի իր ընթացքը. գաղափարին համեմատ կ'արագանայ կամ կը դանդաղի. նախադասութիւնները կ'երկարին կամ կը կարճան: Հոս ալ բռնագրօսիութեան մէջ իյնալու վտանգը կայ:

գ. Եւ վերջապէս ընթացքը. գաղափարները պէտք է հաղորդական դառնան. ուրիշ խօսքով պէտք է որեւէ կերպով խօսքը յուզէ, շահեկանութիւն մը ներկայացնէ, նոյնիսկ եթէ խօսքին նիւթը գուտ գիտական ապացուցում մը ըլլայ:

Խօսքը կատարեալ չէ երբ որեւէ զգացումով չէ ջերմացած: Միշտ ծածուկ խանդ մը պէտք է ընկերանայ խօսքին:

Ահաւասիկ պաշտօնները գորս պիտի կատարեն մարմինը, ձայնը ու շնչոտները: Զայնը պէտք է դառնայ տաք, շնչոտ կենդանի, խօսքը պատկերաւոր: Ահաւասիկ ինչ որ կը սպասուի խօսքէն: Երբ Տեմոսթէնէսի հարցուեցաւ գաղտնիքը իր խօսքին հրապոյրին, պատասխանեց. — "Գործողութիւն, գործողութիւն, գործողութիւն (Action): Այսու հանդերձ "գործողութեան" ետեւ միշտ պէտք է գտնուի ծնող հոգին գտնուի: Հոգիէն մեկնածը միայն կարող է հոգիներու թափանցել: Հոս է հրապարակախօսութեան գաղտնիքը, որ երեք պայմաններ կ'ենթադրէ. —

ա. Խօսողը պէտք է համեստ ըլլայ. իր խօսքին մէջ պէտք է մոռնայ ինքզինքը: Այն որ գովեստի համար քեմ կը քարձրանայ, չի կրնար նշմարիտ հրապարակախօս մը

ըլլալ: Պէտք է գիտնայ որ քեմին վրայ կարեւորը խօսողը չէ, այլ ըսելիքը:

բ. Խօսողը անկեղծութիւն պէտք է ունենայ: Իր խօսքը ինք պէտք է ըլլայ. սուտ խօսք, որուն ետեւ անձը չիկայ, ձայն միայն կը մնայ: Բնականութեան գաղտնիքը անկեղծութիւնն է:

գ. Ի վերջոյ այս բոլորին գաղտնիքը սէրն է: Այն որ չի սիրեր իր ըսելիքը, հոգիով չէ կապուած անոր, չի կրնար իր նիւթին վերաբերմամբ սէր արծարծել ունկնդիրներուն մէջ: Եթէ սէր չունի այն նշմարտութեան հանդէպ, որուն համար քեմ ելած է, եւ չի սիրեր գտնուի՝ որոնց համար կը խօսի, աւելի լաւ կ'ընէ նկարավաճառի խանութ մը բանայ քեմ քեմ:

28 Հոկտ. 1939

ՇԱՀԱՆ Ռ. ՊԵՂՊԵՐՆԱՆ

ԽՈՐՀՐԳԱԲԱՆԱԿԱՆ ԹՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Աստուած, կամ Աստուծոյ էութիւնը սկզբունքօրէն աննաճաչելի ու անհասանելի է: Նրա հետ հաղորդակցումն կատարում է աստուածային նշմարտութիւններ արտացոլող խորհուրդների եւ խորհրդանշանների միջոցով: Սա հայ առաքելական եկեղեցու որդեգրած ժխտողական (ափօփաթիք) աստուածաբանական դրոյթն է, որն ընկած է խորհրդաբանական դատողութիւնների հիմքում:

Խօսելով թուերի խորհրդաբանութեան մասին նախ նշենք, որ ըստ հեթանոս շրջանի փիլիսոփաների, թուերի ետեւում պահուած են գերագոյն աստուածային խորհուրդներ եւ թիւը նիւթական գոյերի բաղկացուցիչն է: Թիւը աշխարհի գոյացման ատաղձն է: Պիւթագորականները համարում

էին, որ թիւը ընկած է "համաշխարհային ներդաշնակութեան եւ յաւերժական շրջապտոյտի հիմքում, այն իմաստութեան ու ազատ գիտութեան առարկայ է, նաեւ իրերի էութիւնը" եւ որ "Աստուած աննառելի թիւ է": Պիւթագորասի այս միտքը իւր հետնորդներին տանում էր դէպի թուերը, որպէս զի դրանցով կարողանային հաղորդել աննառելի կերպարները: Սկզբնական շրջանում պիւթագորականները "աստուածացնում" էին թուերը, դրանք անուանելով անբաժանելի "սուրբ" մոնադաներ, գոյերի սկզբնապատճառներ, այսուհանդերձ թիւը նրանց համար տարածական մեծութիւն էր՝ կապուած զգայական մարմինների ու առարկայական աշխարհի հետ: Ժամանակի ընթացքին նրանք անեց-

նելով իրենց տեսութիւնը, խորհրդակցականացնելով թիւը, այն նկատեցին իբրեւ ինքնուրոյն մետաֆիզիկական(*) էութիւն: Այսպէս օրինակ մէկ(1) թիւը՝ "սուրբ" մոնադը պիւթագորականների մօտ համարում էր առաջնամիակ եւ մայր "աստուածների" . . . Տասը(10) թիւը՝ "սուրբ" տասնեակն է, տիեզերքի կերպարը ու թուերի խորհրդապաշտութեան հիմքը:

Թիւը խորհրդաբանական մեծ նշանակութիւն է ստանում Պլատոնի աշխատութիւններում: Նա գտնում է, որ թուերը նշաններ են, որոնք ստորին առարկաները հաղորդակցում են գերագոյն էութեանը: Պլատոնը թիւը անջատում է զգայական, շօշափելի աշխարհից, դարձնում է աշխարհը մարմնաւորող, կազմաւորող գաղափար, նաեւ տիեզերքի կարգաւորիչ: Համաձայն Պլատոնի, թուերի հայեցողութիւնը "ուժգնօրէն մղում է հոգին դէպի վեր եւ ստիպում է խորհել ինքնին թուերի մասին . . . թոյլ չտալով, որ որեւէ մէկը փոխարինի նրանց տեսանելի եւ շօշափելի թուակիր մարմիններով" (Պլատոն, "Պետութիւն" VIII, 525 a-d). հիմնականում այս տեսութիւնների վրայ էր կառուցում իր քննարկով միատիկական միջնադարեան թուաբանութիւնը: Թուաբանութիւնը համարում էր մաթեմատիկայի մի տեսակ, ինչպէս յիշատակում է Դաւիթ Անյաղթը, թէ "Արդ քանակից առաջացող մաթեմատիկան . . . ընդգրկում է՝ թուաբանութիւնը, երաժշտութիւնը, երկրաչափութիւնը, աստղաբաշխութիւնը", (Դաւիթ Անյաղթ, "Երկեր" Երեւան 1980, էջ 109, բարգմանութիւնը Ս. Ս. Արեւշատեանի):

Ըստ Անյաղթի, մաթեմատիկան իր հերթին տեսական փիլիսոփայութեան երեք ստորաբաժանումներից մէկն է (քննադիտութիւն, մաթեմատիկայ, աստուածաբանութիւն): Տեսական փիլիսոփայութիւնը նման ձեւով է բաժանում եւ

Արիստոտելը, մաթեմատիկան որպէս գիտութիւն մաս համարելով փիլիսոփայութեան: Սրանք առանձին բնութեան նկրթեր են: Ինչեւիցէ նկատելի է, որ թուաբանութիւնը ծառայում էր աստուածային նշմարտութիւնների խորհրդաբանական մեկնութեանը, մասնաւորապէս միջնադարում՝ Բրիստոնայ հեղինակների գործերում, ինչպէս գտնում ենք Դաւիթ Անյաղթի մօտ: "Հետեւաբար թուաբանութեան լեզուն ինքնուրոյն չէր. նա քրիստոնէական մշակոյթի համընդհանուր լեզուի մի "բարբառն էր", (Հ. Հ. Բեօսեան "Խորհրդանշանը Եղիշէի մեկնաբանական եւ նաոագրական երկերում", էջմիածին 1989, համար "Ը"):

Օգտուելով որոշ հեղինակների աշխատութիւններից ներկայացնեմք մի քանի թուերի խորհրդաբանական մեկնութիւնների օրինակներ:

Հին եւ Նոր Կտակարանների, հայրաբանական գրականութեան, հեթանոս փիլիսոփաների, եկեղեցական հայրերի վկայութիւններով միահիստեած թուային խորհրդաբանութիւնը նուիրում երկերից է Անանիա Վարդապետ Նարեկացու անունով յայտնի "Սակա բացայայտութեան թուոց" ձեռագիր աշխատութիւնը: Տեսական մասում, որ յաջորդում է նախադրութեանը, հեղինակը նկատում է, որ թուերի եւ նրանց յարաբերութիւնների միջոցով նաեւաչում է "Երեւելի" աշխարհը, որն անբեւոյթի հայելին է: Հանաչելով աշխարհը մենք թափանցում ենք աստուածային ոլորտներ: Անանիա Նարեկացին իր միտքը զարգացնում է հետեւելով պիւթագորականների, Պլատոնի, Դաւիթ Անյաղթի, Փիլոն Ալեքսանդրացու տեսութիւններին: Մենք յաճախ կը վկայակոչենք այս աշխատութիւնը: Այժմ անցնեմք առանձին թուերի բնութեանը:

Բոլոր թուերից առաւել շատ խորհրդաբանական մեկնութիւնների է

(*) Մետաֆիզիկական - քննազանցական

ենթարկուել եօթ (7) թիւը: Այսպէս Եղիշէն "Յետուայ եւ Դատաւորաց" մեկնութեան մէջ պատմելով Սամսոնի եօթնագիսակի մասին այն նմանեցնում է արարչագործման եւթներորդ օրուան. "Թիւ եօթնակին . . . զի մի է գօրութիւնն աստուած աշինգրոց. վեց ի նոցանէ զվեցօրեայ արա-րածքս նշանակէ՝ որ ի սկզբանէ, իսկ եօթներորդն՝ սուրբ, փափուկ նուիրեալ Աստուծոյ օր, որ եւ անաշխատելի գօրութեան հանգիստ անուանեցաւ" (Մատենագրութիւնք նախնեաց՝ Եղիշէ, ի Վեներտիկ ի տպարանի Ս. Ղազարու 1859, էջ 190-191): Իսկ Արարածոց մեկնութեան մէջ կարդում ենք. "Ջապականացուն արար ի վեցն. եւ զանապականն՝ սկսաւ յեւթն: Զիմանալի աշխարհն ոչ առնելով այլ տեսանելով, զարդարէ զնա: Որք անցանկալի է նա, զոր միշտ առնէ զնա Աստուած երանելեացն բնակութիւն եւ հանգիստ, զի ի ժամանակի եղեալքն ժամանակաւ ապականին երկոքին: Իսկ իմանալին՝ անժամանակ, տեսեալն յԱրարչէն՝ ընդ Աստուծոյ անժամանակ էին՝ մնայ յաւիտեան: Յեղներորդումն դադարեցուցանէ ի գործոցն եւ այլ իմն սկսանի աստուածագնացոյնս զնախախմամութիւն յայտնէ, որ յետ առնելոց էր, որպէս ամենայն արուեստաւոր յետ կազմելոյն, խնամելոյ սկսանին": (Վեներտիկ 1859, "Մեկնութիւն Արարածոց", Մաշտոցի անուան մատենադարան, ձեռ. 1267): Եօթերորդ օրը լինելով Արարչի հանգստեան օր, նաեւ՝ աննիւթական աշխարհի ստեղծման օր է, անապական եւ անժամանակ է: Սրանով պայմանաւորուած եօթ թիւը գերբնական իրականութիւնների թուային դրսեւորում է եւ արարչագործման խորհրդանշան: Եւթը խորհրդանշում է նաեւ արարչագործման աւարտը, քանզի

եւթը իր բնոյթով համերաշխ է միակին: Ինչպէս նշում է Փիլոն Ալեքսանդրացին(*) "Այլաբանութեան" մէջ. " . . . ի ներքս ի տասնեկի թիւք, կամ ծնանին կամ ծնանեն զ'իններքս տասնեկին՝ զնոյն: Իսկ եւթերեակն ոչ ծնանէ զոք զներսոյց տասնեկի թուոցն, եւ ոչ ծնանի յումեքէ: Ըստ որում ասելով զնա պիթագորեանքն մշտնջենաւորակուսին եւ անմաւրն՝ միակի նմանեցուցանեն, զի ոչ ծնաւ եւ ոչ ծնցի" (Փիլոնի Հեքրայեցոյ, "Ճառք", Վեներտիկ 1892, էջ 109):

Եօթը (7) նմանեցնում է մէկին (1), քանզի վերջինիս պէս նա էլ ոչ ծնուեց եւ ոչ էլ ծնում է: Իր հերթին մէկ (1) թիւը դիտուում է իրրեւ մշտնջենաւոր կոյս եւ անմայր: Համեմատելու համար Դաւիթ Անյաղթի մօտ կարդում ենք "Պարտ է գիտնալ, եթէ եւթն թիւդ կոյս լսի, որպէս Աթենայ եւ ժամանակ . . .": Անյաղթը թիւը կուսական է կոչում նմանացնելով Աթենասին(**) եւ ժամանակին: Եօթը (7) թիւի խորհրդարանական լայն մեկնութեան ենք հանդիպում Անանիա Նարեկացու "Սակս թուոց" աշխատութեան մէջ, ուր նա յենուելով պիթագորականների, Պլատոնի, Դաւիթ Անյաղթի, Փիլոն Ալեքսանդրացու տեսութիւնների վրայ գրում է. "Իսկ սքանչելի թիւ է-երորդին (7-երորդ-ծանօթ հեղինակի) յոգնաթիւ ունի խորհուրդ զանազանեալ անխառն տարրորոշ թիւ, սեռն եւ անապական բնութիւն, զի ոչ բնակի զոք, եւ ոչ ծնանի յումեքէ ի ներքոյ ժ-ինդ (10ինդ), զոր կոչեն մշտնջենակուսի եւ անմաւր, միակի ի բնութիւն, զոր ասեն ծնեալ յուղոյն Արամազդայ: Արդ, ունի սա թիւ զեւթն շնորհաց հոգւոյն՝ իմաստութեան, հաննարոյ եւ խորհրդոյ եւ զարութեան, գիտութեան եւ աստուածապաշտութեան եւ երկիրդի աստուծոյ: Եւ ի սմա Աստուած ոչ եթէ հանգչի, այլ

(*) Ալեքսանդրացի - կամ Հեքրայեցի

(**) Աթենաս - հին յունական գիտութիւնների, արուեստների, յաղթական պատե-

րազմների եւ խաղաղութեան չաստուածուի: Համարում էր ծնուած Զեւսի գլխից ու "Յաւերժ Կոյս" էր:

հանգուցանե՛լ զարարածս, զի տեղի առնու յարարչագործելոյ . . . եւ սովին թուով ի կարգ անկեալ վարի աշխարհ, զի շարաթք եւ ամիսք եւ տարիք սովաւ գոյացեալ երեւին մեզ: Նաեւ ի ծնունդս յարարագոյն է թիւս այս, զի յէ(7) աւուր սաղմն առեալ յարգանդի ծնանի որդին: Եւ է(7) ամսեայ ծնունդն բեղմնաւորք լինին եւ առողջք: Յէ(7) ամսեան ընծիւղին ատամունք: Եւ յէ(7) ամին փոփոխին, եւ ընծայի տեսութիւն մտացն եւ երեւութեան կերպարանք բանից յոգիսն: Վասն որոյ է(7) ամեայ հրամայեմ առնուլ ի վարժս կրթութեան դպրոցաց: Եւ յիմաստութեան տան է(7) հաստատին սիւնք: Է(7) եւ մոլորակունք կարգեալ ի սպաս պաշտաման բուսոց եւ տնգոց. է(7) եւ ծակք զգայութեան՝ ր(2) աչաւք, ր(2) ականջաւք, ր(2) ծծոց քմաց եւ մի(1) քաշակեկեաց, որ ունի մուտ մահկանացուն եւ գել անմահին քանականի: Է(7) է եւ արտաթորումն՝ արտաւոր, տողուկք ծծոց, հոսումն քրտան, ծորումն որովայնի, առաւուշտ ջրոյ, հեղուկսն եւ սերմանն: Եւ լուսին յէ(7) ախտակցագոյն ունի առ երկիրս, եւ յԲ(2) է(7)նն ուռնացեալ վնու: Եւ միտք յէ ամի ծնանի գտեսութիւն քանի: Իսկ մարմինն ԵԲ(2) է(7) զծննդականն առնու բեղմունս . . . ("Սակս թուոց", էջ 245, մատենադարան, ձեռ. 499, թերթ 447ա): Անանիա Նարեկացին եօթ(7) թիւն տալիս է, թէ՛ հոգեւոր, կրօնական նշանակութիւն եւ թէ՛ ֆիզիքական: Այսպէս եօթ(7) թիւը Ս. Հոգու եօթը(7) շնորհների խորհրդանշն է, դրանք են՝ 1) իմաստութիւն, 2) հանճար, 3) խոհականութիւն, 4) զօրութիւն, 5) գիտութիւն, 6) աստուածապաշտութիւն 7) Աստուծոյ երկիրը: Միեւնոյն ժամանակ եօթ(7) թիւը նա տեսնում է նիւթական աշխարհի մէջ: Մարդու զգայարանների անցքերը ("ծակք") նոյնպէս եօթ(7) են՝ (2) աչքերի անցքեր, (2) ականջների անցքեր, (2) քնանցքներ, եւ ճաշակելիքի անցք՝ բերանը:

Անանիան խօսում է նաեւ մարդու արտաթորման, կամ խոնաւութեան եօթ(7) տեսակների մասին: Նա նկատում է, որ եօթերորդ(7) ամսում ծնուած երեխան առողջ պիտի լինի: Եօթ(7) ամսական հասակում աճում են ատամները: Եօթերորդ(7) տարում երեխայի մտային ընդունակութիւնները քաւական են, որպէսզի սկսի դպրոցում կրթուել: Անանիա Նարեկացին, մեկնելով թւերը, փաստում է, որ աշխարհը ստեղծուած է Աստուածային մի ուժով, միեւնոյն "նարտարապետի" կողմից: Նրա վերը յիշուած մտքերը, Փիլոնի, Դաւիթ Անյաղթի եօթ(7) թւի մեկնութեան նմանատիպ հատուածների վերաշարադրանքն է:

Եօթ(7) թւի խորհրդարանական մեկնութեան ենք հանդիպում եւ Նդիշէի մատենագրութեան մէջ: Ուր նա մասնաւորապէս մեկնում է եւ Սամսոնի եօթնագիսակը, նշելով որ այն ցոյց է տալիս Ս. Հոգու յատկանիշները. եւ "Այս շնորհք եօթնեկի առ իւրաքանչիւր անձին տեսանի. եւ եթէ մի յայսցանէ պակաս իցէ յումեքէ, խեղ ասեն նմա եւ ոչ ողջանդամ. ապա թէ եօթնեքեան կտրիցին, մեռեալ է եւ ոչ կենդանի" (Նդիշէ, "Մատենագրութիւն նախնաց" Վենետիկ 1859 էջ 191):

Եօթը խորհրդանշում է նաեւ բացասական երեւոյթներ, սակայն դրանց կողմին միշտ առկայ է դրականը: Այսպէս՝ եօթ(7) եւ մահացու մեղքերը եւ եօթ(7) եւ "դեղերը" նրանց դէմ. - 1) հպարտութիւն - խոնարհութիւն, 2) նախանձ - եղբայրասիրութիւն, 3) քարկոտութիւն - հեզութիւն, 4) ծուլութիւն - փութաբանութիւն, եռանդ, 5) ագահութիւն - չափաւորութիւն, 6) որկրամոլութիւն - ժուժկալութիւն, 7) քղա-խոհութիւն - ողջախոհ սէր, բարեխառնութիւն: Մանդակունին իր "ճառերից" մեկում (էջ 189) նշում է եօթ(7) մոլութիւններ՝ պոռնկութիւն, դրամասիրութիւն, նախանձ, սուտ վկայութիւն, կաս-

կաժամտութիւն, փառասիրութիւն, հպարտութիւն:

Հին Կտակարանի մէջ **ԲՈՐԸ(7)** հիմնականում օժտուած է արարչական ունակութեամբ, իսկ Նոր Կտակարանի մէջ աւելի արտայայտուած է նրա փրկագործող կարողութիւնը: Վերջինիս հետ կապուած յիշատակելի է, որ Հայոց եկեղեցին ունի հաստատուած **ԲՈՐ(7)** խորհուրդներ: Այս **ԲՈՐ(7)** ամուր սիւներով Յիսուս Քրիստոս շարունակում է իր փրկագործութիւնը եւ կը շարունակի մինչեւ աշխարհի կատարածը: Ս. եկեղեցւոյ **ԲՈՐԸ(7)** խորհուրդներն են՝ մկրտութիւն, դրոշմ, ապաշխարութիւն, հաղորդութիւն, պսակ կամ ամուսնութիւն, ձեռնադրութիւն, կարգ հիւանդաց կամ վերջին օծում:

ԲՈՐԻ(7) արարչական ունակութիւնը եւ փրկագործող կարողութիւնը անշուշտ նաեւ կամրջուում է, ինչպէս օրինակ եղիշէի մեկնութեան մէջ, ուր Երիւնդի **ԲՈՐ** պարիսպների խորտակումը **ԲՈՐ** օր, **ԲՈՐ** քահանաներով, **ԲՈՐ** յորեկեան փողերով պատուելուց յետոյ նմանեցում է սեփական մեղքերից ձերբազատուելուն:

ԲՈՐԸ միեւնոյն ժամանակ գեղեցկութեան նշանակ է: Եղիշէի "Յերեւումն Տեառն առ տիրեբեայ ծովուն" ճառում կարդում ենք. "Թիւղ ձեր գեղեցիկ է, ահաւասիկ **ԲՈՐ**ն էք, ի ձեզ տեսանի աշխարհս, միանգամայն եւ Տէր աշխարհիս". եւ ինչպէս նշում է Յակոբ Քեռսեանը իր "Խորհրդանշանը եղիշէի մեկնաբանական եւ ճառագրական երկերում" յօդուածում. "Սա նշանակում է, որ **ԲՈՐ**ով (7ով) պայմանաւորուած աշխարհի գեղեցկութիւնը արտացոլումն է բացարձակ գեղեցկութեան: **ԲՈՐԸ(7)** Աստուածութեան յատկութիւններից մէկի՝ գերբնական գեղեցկութեան թուային արտայայտութիւնն է":

ԲՈՐ (7) թուի մեկնութիւնը գտնում ենք եւ քերականութեան մէջ եւ քերականութեան: Այսպէս Փիլոն հեբրայեցիին

գրում է. "Արդ ի քերականութեան՝ լուագոյն տառիցն, եւ որք աւելի գարութիւնն ունին՝ եւթն(7) են թուով ձայնաւորք: Եւ ըստ քերականութեան, եւթնադի վնարն գրեթէ քան զամենայն գործիս լուագոյն է, վասն զի ներ-յարմարագոյն նուագաւոր երգոցն սեռ, նագագոյն եւ հոչակաւոր": ("Փառք", Վենետիկ 1892, էջ 109): Աւելացնենք որ Մեսրոպեան այբուրենում "է" ձայնաւոր հնչիւնի թուային արժէքը **ԲՈՐ(7)** է:

ԲՈՐ(7) թուի ուշագրաւ խորհրդարանական մեկնութեան ենք հանդիպում նաեւ Գրիգոր Նարեկացու մօտ.

" . . . Իսկ միւսն զանհանդերձելի երկիր որովայնին սենեկի՝

ԲՈՐնեակ զաւակօք բարգաւանեցոյց.

Որ է թիւ մի անբաւութեան զքնան նշանակելոյ գէութիւն,

Աստուածութեանն յարակայութեան սահման անհետազօտելի.

Եւ աւագանին նորածին որդոց անհատ յորդութիւն:

Այս թիւ պանծալի, որում ոչ է կէտ կցորդի եւ ոչ սպառուած վախճանի,

Այլ կոյս ուն է ուրոյն ընտրութեամբ նուիրեալ յաւետ

Անհառ վիճակաւ համայն յաւիտենիւ, դժուարաբար գմանելի մերոց իմաստից"

("Մատեան", քան ԼԱ, Ա):

Այժմ ներկայացնենք Բարգմանաբար:

"Իսկ միւսն ամմշակ հողն՝ սենեակն իր որովայնի,

Բարգաւանեցրեց **ԲՈՐ** զաւակներով.

Որը մի թիւ է անբաւութեան, էութիւն նշանակող,

Աստուածութեանն մշտակայութեան սահման անհետազօտելի.

Եւ աւագանի նորածին որդիների անհատելի յորդութիւն:

Թիւն այս պանծալի է, որ իրեն

հաւասարագոյգ չունի, անվախճան թուերից է,

Այլ ումն կոյս է ուրոյն ընտրութեամբ յաւտ նուիրեալ,

Աննառնի ցոյց կը տայ համայն յաւտեմականը

Դժուար ըմբռնելի մեր մտքին՝:

Ս. Գրիգոր Նարեկացու մօտ **բօթ(7)** անբաւութիւն խորհրդանշող թիւ է, որ էութիւն է նշանակում: Այն՝ Աստուածութեան յարակալութեան, կամ մշտակալութեան անհետագօտելի սահմանն է: Պանծալի այդ թիւը իրեն հաւասարագոյգ չունի, անվախճան թիւ է: **Եօթը (7)** յաւտ նուիրեալ կոյս է, ուրոյն ընտրութեամբ: Աննառնին ցոյց է տալիս համայն, բովանդակ յաւտեմականութիւնը: Եւ դժուարաբարգմանելի է, այսինքն՝ մեր ըմբռման համար յաւտ անիմանալի: Նոյն Նարեկի "**ՀԹ**" գլխում նորից հանդիպում ենք **բօթ(7)** թւի մեկնութեանն. "Ահա վայ ինձ **բօթ**իցս անգամ կրկին եղկութեամբ, ըստ չափոյ կշռութեան այսր համարոյ, Որ անբաւութիւն թուոց պարագրէ":

(Բան "**ՀԹ**", Դ)

Թարգմանաբար

"Ահա վայ ինձ **բօթ** անգամ կրկին եղկութեամբ,

Ըստ այս համարանքի չափ ու կշռի, Որ թուերի անբաւութիւնն է պարագրում":

Ս. Գրիգորի Նարեկացին **բօթ(7)** թիւը օժտում է անսահմանը բովանդակելու, պարունակելու յատկութեամբ:

Եօթ(7) թւին բաւական շատ ենք հանդիպում Աստուածաշունչի մէջ, այս առիթով որոշ օրինակներ է յիշատակում վարդան Այգեկցին իր "Բանք խրատականք" նառնից մէկում, որոնք գրուած են Հայոց Պաղտին իշխանի խնդրանքով: "Խրատ վասն տասն վանառականաց" աշխատութեան մէջ հեղինակը գրում է, որ **բօթ(7)** էին Ադամի շնորհները, որոնք կորցրեց

յանցանքով: **Եօթ(7)** էին Կայէնի յանցանքները, **բօթ** էին մահւ նրա պատիժները եւ Ադամից յետոյ **բօթ**ներորդը՝ Ենոքը, երկինք բարձրացաւ կենդանի մարմնով, **բօթ**ն էին աշտանակները եւ **բօթ**ն էին նրագների բերանները, **բօթ** օր էր փառութիւնը եւ **բօթ** օր հանգիստը: Վկայակոչելով Եսայի մարգարէին Այգեկցին նշում է, թէ **բօթ** են հոգու զօրութիւնները, որ մեզ համար ընդունեց ոչ մի բանի կարիք չունեցող Յիսուսը եւ շնորհեց մեզ: Հեղինակը մեկնում է, որ **բօթ(7)** դար է աշխարհի կեանքը եւ այլեւս չի անի ու չի բազմանայ: Այս պատճառով խրատում է վարդապետը եւ ասում, որ մարմնիդ անհրաժեշտ պէտքերից աւելի մի ձգտիր կերակրի, ըմպելիքի, հանդերձի եւ արծաթի. մերձեցիր կնոջդ, բայց միայն որդեծնութեան համար, պարկեշտութեամբ ու արդար անկողինով: Ապա աւելացնում է նաեւ, որ չձգտենք թանկարժէք զգեստի, կերակրի, ինչը որ չհրամայեց Աստուած, այլ մեծ ջանքով մարդիկ չարագիտ արուեստով գտան: Այգեկցին զգուշացնում է, որ ցանկասէր աղտեղութեամբ չվարուենք, կանանց հետ լրբանալով շնութեամբ, քանզի վերջինս Աստուածային Սուրբ Կտակարանները նախատում են: Ապա վարդապետը պատուիրում է որպէս զի պարկեշտ լինենք եւ չմոռանանք **բօթ**երորդ դարը, որը յաւտեմական կեանքի մուտքն է ու **բօթ**երորդ դարից յետոյ յարութիւն կը լինի եւ կը վերցնի ամէն ոք ըստ իր վաստակածի: Եւ կը դադարեն մարմնական խորհուրդներն ու աշխարհի գործերը: Կը վերանան մեղքն ու մահը: Աստուած կը հանգստանայ **բօթ**երորդ դարի աւարտով, այլեւս նա չի տրտմի մեղքերի պատճառով, որովհետեւ աւարտուեցին այս աշխարհի գործերն ու սատանայի չարիքը՝ որն այժմ գործել է տալիս մարդկանց, այլեւս չի ստեղծի ու չի անեցնի:

Վարդան Այգեկցու այս մեկնութեամբ ու խրատներով աւարտեմք եօթ(7) թուի խորհրդարանութիւնը, անշուշտ չսպառնելով նիւթը, բայց այսֆանով սահմանափակուելով անցնեմք մէկ այլ թուի՝ տասի(10) խորհրդարանութեանը:

Տասը թիւը(10) մեկնիչների կողմից նկատուում էր որպէս կատարեալ թիւ, որն իր մէջ ծածուկ ամբարուած բազում խորհուրդներ ու Աստուածային իմաստներ ունի: Այն՝ գումարն է երեքի(3) եւ եօթի(7): Երեքը(3)՝ Ս. Երրորդութեան անձերն են եւ եօթը(7)՝ մարդն է: Եօթն(7) իր հերթին գումարն է երեքի(3) եւ չորսի(4), հոգու եւ մարմնի:

Դաւիթ Անյաղթի մօտ այս թուի մասին կարդում ենք. "Իսկ տասը թիւը կատարեալ է, որովհետեւ բոլոր միաւորները առանձին անւանումներով հանդէս են գալիս մինչեւ տասը, իսկ նրանից յետոյ համապատասխանաբար կրկնուում է", (Դաւիթ Անյաղթ, "Երկիր", Երեւան 1980, էջ 99): Ըստ Անանիա վարդապետի "2-երորդ(10) թիւը է կատարումն թուոց միակաց եւ ծնունդ Ե-եկին(5)": Իսկ Շիրակացու մատենագրութեան մէջ կատարման "Ժ"(10) թուին, որ է պատեալ կատարեալ եւ բարձրագոյն Աստուածութեանն", (Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռագիր համար 714, Բ. (68ա-79ա):

Այսպիսով տասը(10) ծնում է հինգի(5) կրկնապատումից, բոլորը միաւորները առանձին անուանումներով հանդէս են գալիս մինչեւ տասը(10), որից յետոյ համապատասխանաբար կրկնուում են: Տասը ծնում է նաեւ հետեւեալ ձեւով, երբ չորսին(4) գումարում են իրեն նախորդող թուերը՝ մէկը(1), երկուսը(2), երեքը(3): Այսպէս՝ $4+3=7$, $7+2=9$, $9+1=10$: Այս հանգամանքը նկատուում է Դաւիթ Անյաղթը ("Երկիր", էջ 99) եւ նշում, որ չորսը(4) մեծ յարգանք էր

վայելել պիւթագորականների մօտ, քանզի չորս(4) են տարրերը ու չորս(4) են հոգու առաքինութիւնները: Միւս երեք թուերը (Մէկ, երկու, երեք), նոյնպէս միասնիկ մեծ նշանակութիւն ունեն:

Իսկ միաւորներով (մէկ (1) թուերի գումար, հաւաքուած տասը նկատուում է որպէս Աստուծոյ խօսք, որ գոյացրեց աշխարհը:

Փիլոն Երրայեցին տասը(10) թուի մասին գրում է. "Եւ տասներեակն լուազոյն է քան զհնգեակն. քանզի սա է ամենակատար, լիագոյն եւ վերագոյն թիւ, առանձինն իւր իսկ աստուածային խորհրդոց . . . Վասն որոյ եւ տասներեակն սուրբ խոստովանէ Մովսէս՝ քննութեամբ զհնգերեակն լինելութեան թողեալ եւ գտասներեակն՝ Աստուծոյ քանին . . . " ("Փիլոնի Երրայեցւոյ Մնացորդք ի Հայս", Վենետիկ 1826, էջ (330-331):

Տասը(10) թուի կատարելութիւնը կայանում է եւ նրանում, որ այն ունի արարչագործող ունակութիւն: Տասը(10) ոչ միայն աշխարհը մարմնաւորող կարողութիւն ունի այլ եւ աշխարհի կարգաւորիչ է: Աստուծոյ կողմից Մովսէսին (նրա միջոցով ժողովուրդին) օրէնքը տրուեց տասը(10) պատուիրաններով (տասնաբանեան), ուստի տասը(10) նաեւ մարդկային յարաբերութիւնների կարգաւորիչ է: Վարդան Այգեկցին "Խրատք վասն տասն վաճառականաց" գործի մէջ գրում է, որ տասը(10) աւարտն է թուերի եւ նրանց գլխաւորն ու թագաւորն է, սա ցոյց է տալիս Աստուածութիւնը՝ բոլոր տէրութեան թագաւորն ու գլուխը, բազմած է անձնակերտ աթոռին, աւելի վեր քան երկինքների երկինքը, ինը դասերի գագաթին, անհամար երկնաւոր անմարմին գուարթութիւնների զօրքերի անմատոյց լոյսում ու անմերձեանալի խորանում որն անտես է արարածներին, բոլորի Արարիչ Սուրբ եւ համագոյ Երրորդութիւնն անբա-

Ժամկետի:

Այգեկցիին յիշեցնում է նաև, որ տասը(10) թիւը ցոյց է տալիս Ադամից յետոյ տասներորդին՝ Նոյին, նա երկրորդ հայրն է աշխարհի: Վարդան Այգեկցիին տասը(10) թուի հետ կապուած նշում է՝ Աբրահամի տասը(10) փորձանքները, եգիպտոսի տասը(10) հարուածները, տասը(10) պատուիրանները, եւայլն: Իսկ վերջում քացայայտում է տասերի(10) անվախճան խորհրդի մեծութիւնը, ասել որ երբ տասը(10) տասով(10) քաղմապատկես կը ստանաս հարիւր կատարեալ թիւը, ապա եթէ հարիւրը(100) քաղմապատկես տասով(10)՝ կը ստանաս

հազար(1000), եթէ հազարը(1000) քաղմապատկես կը լինի տասը հազար (թիւր մի), այնուհետեւ կ'անհետանայ ու անհաշիւ կը քարձրանայ հազարը հազարների վրայ եւ թիւը թիւերի: Այլեւս այս լաւագոյն խորհուրդն է ցոյց տալիս, որովհետեւ քացայայտում է անթիւ եւ անեզր քաղմութիւնը հոգեղէն ու հոդեղէն, հրեղէն ու լուսեղէն օրհնաբողներին Աստուծոյ ըստ մեծին Դանիէլի, որն ասում է. "Երբ կը դիտէի, աթոռներ դրուեցին ու հիմաւորեցը մստեց . . .: Հազարաւորներ ծառայութիւն կ'անէին նրան եւ թիւաւորներ նրա առջեւ կը կանգնէին": (Դանիէլ, գլուխ "է", համար 9-10:)

ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՐԻԲԷԿԵԱՆ

(Շարունակելի)

ԳՐԱԿԱՆ

ՄՕՆԹԸ

Հակառակ տարազին պարտադրանքին, բարեպաշտ մօնթը կը յամառեր ապրիլ երազը: Մատնիին փոխանակութիւնը, սիրոյ խոստովանութիւնը իրական էին իր ապրելուն չափ: Զղային գերագոյնը մէկ ապացոյցը ասոր: Տարօրինակը՝ անդնդային հնութիւնը իր հագուստներուն, ու սա կապոցին: Անոնք ունէին անուշ յիշատակ մը, որը հետզհետէ նեղիչ կը դառնար սակայն:

Ան ունէր հաւատք: Այսինքն գիտէր թէ բարի Աստուած մը կայ - զինքը ստեղծողը - գիտէր թէ առած էր Անոր պատուէրը, գիտէր նաեւ որ շուտով Անոր պիտի նուիրէր ինքզինքը: Բոլոր ասոնք կը թուէին շատ հեռաւոր յիշատակներ ըլլալ: Ասոնք իրեն կը մնային պայծառ կիրակի առաւօտէ մը - շատ նման այս օրուան - երբ սաղմոս մը մըմնջելով՝ քաղաքէն պատարագի գինին կը տանէր: Ան ի գուր կը փորձէր յիշել վերջին տողերը, որոնց հետ ինկած էին թեւի տակ ծրարուած Սուրբ Գրքերը:

Հիմա սերը նեղիչ էր. մանաւանդ գարնանային այս արեւին: Զարմացաւ այլեւս օտար այդ կտորներու պնդեցողութեանը: Յարուցեալի մը անապարանքով պատոնց, մէկդի նետեց գանոնք: Գուռին մէջ փոքր ալիքներու վրայէն, հարիւրաւոր գիւղացիներ ժպտեցան իրեն: Անոնց հետ, ինք ալ ոլորեց թաւ պիտերը՝ ողջունելու արթնցող առնութիւնը:

Ան՝ հանդարտ կը փոռէր իր ամէն մէկ ծալքին մէջ: Թանձր գագուտ մը հազարաւոր դուռներ կը խուժէր դէպի ներքին գգայարանքները, երբեմն երբեմն իրրեւ ասղնաւոր մը, երբեմն ալ՝ այրող

գետ մը: Կ'այրուէր մանաւանդ մատնեմատը:

Այրուածքին կսկիծը այնքան իրական էր որ կը փորձուէր համբուրել երազի մատնին:

Փոխուած էր նաեւ սիրտը: Զէր տեսած զինքը, բայց չիղերուն գծած պատկերը ունէր ամէն բան զինքը գերելու համար: Ներկան այդպէս անցեալ զգալը նոր էր իրեն, բայց տարիներու քնականութեամբ: Համբորդները կը կանչէին զինքը խոր իր թմբիւնէն, աչքերը կը մշուշոտէին, հակառակ ննդակներու խժտութիւն: Ինչ անհիծուած ըլլալու էին անոնք լեցնելու համար ամբողջ ծառը թեթեւ իրենց կեանքով, անհմաստ ու յիմար: Թեթեւ այդ կեանքը իր գլխուն մէջ կ'արձագանգէր ամենէն սպառիչ մտքերով, ու կազային ընդարձակումը այդ ձեւ ու տարազ չունեցող թրթռումներուն հրաբուխ մը կը դարձնէին իր գլուխը: Ականջի մեղմ բզբզիւնը կարաւանի մը զանգերուն համեմատութիւնը կ'առնէր, գերզգայուն լսելիքէ մը ներս:

Անցնող կարաւանը յիշեցուց իրենց ժողովրդական պարը: Յետոյ, երազին, համբորդները դորդալից արշաւով մը անցան իր մօտէն, ամէն մէկը իր պատգամովը: Վերջինը ամենէն բարին երեւցած էր, քաղցր ու համոզիչ իր շեշտովը:

- Ո՛չ սպաննենք, ո՛չ ալ վիրաւորենք, թո՛ղ սիրահարուի:

Անապարող իր միտքը փրկիչ մը տեսած էր անոր մէջ: Ասպետական գէն ու գարդը կը պակսէին իրեն: Այս մանրամասնութիւնը ամուր փակած էր զինքը լիող ուժերուն, մոռնալու համար

միւսին արիւնակարմիր ձեռքը, այդ պահուն կորսուած լայն գօտիին մէջ: Վստահ էր որ չէր լսած որեւէ խօսք անոր քերնէն: "Սպաննեմք" եկած էր իր գէնքերէն: Այո՛, խօսողը անոնք էին, քանի որ ձիաւորին դաժան նայուածքին չափ սեղմ էր եւ քերանը:

Տժգոյն էր ինք. - մարելիք ունեցած էր, երբ ան անցած էր իր մօտէն, շշուկի մը մէջէն սառնեցնելով իր արիւնը: Պատկերը հակառակ հազարաւոր կայծերուն, կը մթնցներ աչքերը: Ճմոռեց անպէտքացած այդ գործիքները քան մը վանելու անակութեամբ: Մորթին շփումէն սկսաւ գեղջուկ երգը, ու ամէն մէկ քառի երկարած գոմում կը շինուէր գեղունիին: Ջորիին վրայ, պոռթկացող կոկոնի մը պէս, մօրը հսկողութեան տակ: Մա՞յր, այդ դիւային արարածը: Պիտի չընդունէր երբեք: Պառաւը ոչինչով տարբեր էր հեփիաթի իր սեռակցէն, ու ինք պատրաստ՝ իջեցնելու պատուհասիչ սուրը դաւաճանին գլխուն:

Ի՛նչ քնական՝ կտրելու ձեւը, թեւ ալ մնացած օտար կոչումին՝ տարազին: Սէրը նոյնքան նոր հիւր մըն էր, քայքայ ընտանեացած արդէն: Նոր մարդը, որուն առջեւ կը տժգունէր ամօթէն դողացող մօնթը - ձեւուած էր ըստ հնոյն - այն օրերէն մնացած երբ չկար սեւաւոր մօնթը - երիտասարդ, գեղեցիկ, անկարելիին հասնելու, գայն նուաճելու զգացումէն կլանուած: Այդ էր պատճառը որ շարժումը եղած էր քուռն:

Լայն թեւը զովութիւն մը տարածեց դէպի թաց ճակատը: Զգիտցաւ թէ հնոցը հոն էր թէ աւելի վարերը, միայն հաստատեց հետգհետէ տարածուող այրուցը: Բոցը, զինքը կծկելու տեղ, կը ստիպէր նետել ամէն քան, քացուելու համար: Փնտռեց դեւահալած աղօթք մը Նարեկէն: Նեղսիրտ՝ գոցեց կաշեպատ կողերը, որոնցմէ դուրս կը յամառէին սուրբին կշտամբալից աչքերը,

լեցուն ճենճեքումովը իր Հոգիին: Խուսափեցաւ սիրտ հալեցնող այդ նայուածքէն, որ իր վրայէն կ'անցներ հեռուները կարծես "առ Տէր" կանչելու համար:

Ոչ, ան պիտի չառնէր զինքը: Տակաւին նոր սկսած էր իր կեանքին իմաստ մը հագցնել: Նուիրումը ասկէ ետքը միայն պիտի արժեւորուէր: Անոր կամքով միայն տեսած էր կեանքի այդ իմաստը, պիտի ջանար հասնել անոր "զի լցցի գիրն":

Երգելու, պոռալու տեմպը կը լայննար դէպի մագերակները: Սկսաւ Աստուածածնի շարականներէն, նախ ամենէն աւելի վերացածն ու կտրուածը աշխարհէն: Զարմացաւ որ փախուստը կեղծ էր: Կեանքը յիշեցնող վանկերն իսկ, այրող ապրում մը ունէին, տարօրինակ համ մը, որուն դժուարանար անուն մը գտնել, թեւ ան թունդ գինիէ մը աւելի եռացներ իր արիւնը:

Հոտէն տարուած քարակի մը նման անցաւ Երգ Երգոցի հարսի գովքերուն - որոնց մէջ հարիւրաւոր հարներ փռուած էին իբր մարմնացում ամենէն աւելի զօրաւոր քայքայ մերկ տարփանքի մը - յետոյ անցաւ իրեն այնքան սիրելի գեղջուկ տաղերուն, որոնց մէջ հարազատ ու մօտիկէն տեսնուած կեանք մը կը խաղար: Ինք անոնց լաւագոյն ունկնդիր մըն էր: Սատանայէն խաբուած պիտի ըսէր առաջ: Առանց ուզելուն եկաւ նոյն պատկերը: Այս անգամ ջատուկը զինուած էր նայուածքին ամենէն անմարդկայինովը, հակառակ ատոր, ան դիմացաւ պատկերներու գլխապտոյտ տողանցքին:

Նետեց հաստփոր ժամագիրք մը դէպի վիուկը: Ինքզինքը պաշտպանելու ձգտումը իր նուազագոյնինն էր, մինչ անկէ ազատելու հրամայականը՝ քուռն, պառաւը զգեստնելու տեմպէն աւելի: Պէտք չունէր զօրաւոր այդ քանտարկեալներուն, անոնց ուղեկցութիւնը զգուսնէր իրեն, քանի որ իր նոր տէրը, աւելի հզօր էր՝

իրական ֆան բոլոր սուրբերը: Ու ինչքան խոր՝ ազդեցութիւնը դեռ նոր այդ տիրոջ, հեռաւոր, անծանօթ այդ սիրոյն:

Մատ մը թանձր այդ թուղթը կրնայ ուղղուիլ պառաւիւն: Անոր մետաղեայ զարդերը, մանաւանդ ոսկեզօծ խաչը, կրնան ֆաշել զայն վար: Այն ատեն պիտի անցնի անոր տեղը, ջորիին կոնակը: Շուտով պիտի վերականգնէ քարձումքները պակտող հայրենի բերդերէն մէկը, հարկաւ ամենէն մեծն ու ամմատչելին, ու աշխարհ մը գանձերու մէջ, դիմացը ամենէն թանկագինին, պիտի հնչէ իր անմահական երգը: Անոր սերն ու գեղեցկութիւնը, միացած իր երգին, պիտի անմահացնէին զինքը, ինչպէս անմահ էր ինքը՝ գեղուհին: Ափսոս հեռու էր ան, անծանօթ, ատով իսկ աւելի ազդու իր կրակը: Դաշնակիցներ փնտռեց շուրջը: Պատռուած զգեստը, լայն-լայն փռուած գիրքը, ամօթխած աղաչանք մը ունէին վերադարձի:

Ժպտեցաւ: Օրինակը վարակիչ էր: Գիրքը ատելի թշնամիի մը լեշն էր հիմա: Թեթեւութիւն մը կը հոսէր այդ տեսարանէն, պատռելով ամէն նկատում կապոցի միւս քանտարկեալներուն մասին: Զօռեցաւ զանոնք վերցնելու: Ուրի հարուած մը, կարծես շան մը դիակը մէկդի կ'ընէր ճամբէն, տարտղենց գրքերը: Թեթեւ ճողփիւնը, յետոյ լողը լայն գուռին մէջ տերեւաթափի տխրութիւն մը բերին իր զգայարաններուն: Զհասկցաւ թէ ինչէն էր այդ: Միայն կը թուէր թէ մեծաստանը կը փլէր, ու ինք չէր կրնար փախիլ: Սեւ, պառաւցած սուրբերը տխուր կը նայէին իրեն: Անոնք ալ քանտուած էին փող պատերուն մէջ: Կու լային աշխարհի թէ իրենց անկարողութեան վրայ: Շատ չհետաքրքրուեցաւ:

Եւ Տիրամայր:

Աչքերը փնտռեցին խորանը: Կործանած աշտանակներուն վերելէն, անքացատրելի ժպիտը շրթունքին, կը

նայէր Ս. Կոյսը: Մանուկ Յիսուսի երջանկութիւնը անչափելի էր: Ինք կ'ուզէր որ անոնք ալ լային, նայուածով կշտամբէին գոնէ, իր ամբարիշտ ապերախտութիւնը, մինչ այդ անշեղ նայուածքները ներողամիտ գթութիւն մը ունէին, չես գիտեր որուն համար:

Տիրամօր աչքերը խաղաղութիւն մը ունէին հիմա, ժպիտը ոչինչ ունէր երկնային: Ո՞վ դրաւ հեփաթի աղջիկը այդ շրջանակին մէջ: Որքան պիտի ուզէր դարձը անապատական օրերուն, երբ սրտանց ֆաշուած խաչ մը, կը թաղէր քիւրաւոր փորձիչներ տաք աւազներուն մէջը:

Յիշեց վանքին կառուցման աւանդութիւնը, նկարչին սէրէն խաբուած տաղանդն ու մահը: Տէրը չէր այլեւս նայուածքին հետ իր շարժումներուն ալ: Աղջիկը կրնակալի կը հետեւէր իրեն, մէկ ձեռքով ֆամելով իր սիրտը: Նոր կը հասկնար Աստուածածնայ շարականները այդպէս բոցավառող սէրը, երկինքէն այնքան հեռու, որքան ինքը:

Ուխտին հաւատարիմ, սակայն իրեն նման այրող մըրկող արեղաները հալածուած ո՞վ գիտէ որ անհասանելի գեղեցկութենէն, նետած էին իրենց սիրագեղ, հոգին հալեցնող երգերը, բոլոր ժամանակի սատանաներուն ու անոնցմէ ամենէն մեծին՝ իբր կին մարմնացածի գլխուն: Անոնք եղած էին հալող իրենց սրտին ամենէն հատու զենքերը, պաշտպան՝ իրենց խղիկներու մահուր անդորրութեան:

Կրնա՞ր մնալ ինք այդ ահաւոր քարձութեան վրայ, ու ողջակիզուէր իւր հմայիչ ձայնին ու քառերու դիւքանքին: Անոնք, տաղասացները, քարակ կրակի վրայ ճնճներելով, կապուած սակայն ուխտին թելովը, իրենց ընթոստացող հոգւոյն ու զգայարաններուն պարտադրած էին ամենէն մեծ յաղթանակը:

Ես չեմ ուխտած տակաւին:

Զիմացաւ ուրկէ, այդպէս հատու,

եկալ վնիւր: Անոր առջեւ անհետացաւ ամէն ինչ: Լայնցող բացուածքին ընդմէջէն իր մասերը համարաբար ժողովելով շինուեցաւ գեղուհին: Սեւով շրջանակուած անոր ըմբոստ նայուածքը մարտահրաւեր մըն էր, ուղղուած պառաւին: Զարմացաւ այս անգամ Տիրամօր նայուածքը հաստատելով անոր աչքերուն մէջ: Շուտով կարաւանին խառնուեցան միւս անդամներն ալ: Յետոյ վանք ու անբակ: Յետոյ կոխ ու փախուստ: Յետոյ . . .

Զկրցաւ որոշել ոչ մէկը, աչքերը յառած տեսիլի պատին, ուր բազմած էր գեղուհին, վազեց զայն չկորսնցնելու մտահոգութենէն չարչրկուած: Բլուրին ետեւէն, զանգի մը ձայնը կեցուց զինքը: Միօրինակ քայց լեզուանի՝ կանչը կը խոռվէր երիտասարդը: Անշուշտ իր փընտռածն ալ կը դեկավարէր ձայներէն մէկը: Հոտոտեց հովը որ ձորին գովութիւնը քերաւ իրեն, տարօրինակ հեշտութիւն մը պատճառելով:

Փորձուեցաւ յիշել վանքին դողանքը, իրիկնադէմին երբ երկինքը զարդարուիլ կը սկսէր: Այդ պահերուն սիրած էր դիտել դէմի հարթութիւնը, ուր բնութիւնը հազար ու մէկ շարժումներով բնանալու կը պատրաստուէր: Մէկ կողմէ կոպիտ ու վեհ բարձրութիւնը լեռներուն, միւս կողմէ լայնանիստ անդորրութիւնը դաշտերուն, սաղմոսին դողը կ'անցընէին իր երակներէն: Բնական ուժերու մեծութեան մէջէն ալ անլի ընդարձակ էր իր գոռոզ ոչնչութիւնը: Ահարկու այդ Տիրոջ ներկայութիւնը, միշտ ալ խուսափելու տրամադրութիւն մը արթնցուցած էր իրմէ ներս ու ձգած էր կէս իր այլապէս անուշ երգերը, ունկնդրելու համար հազար ու մէկ կրկնումներով զինքը պարուրող զանգիւնները: Քաղցրութիւնը, որ հոսած էր հայրենի զանգերուն լեզուէն, լեցուցած էր իր ալ հոգին: Ու միթէ կարելի էր մոռնալ ապառաժին թառած մեր փաղցրահայեաց վանքերը, այնքան

նման գեղջուկ մեր կղերին: Հիմա՞:

Մեղմ ելեւէջը մարտահրաւեր մըն էր ծծումաւոր վիուկէն:

Եկու՛ր թէ կրնաս, եկու՛ր թէ կրնաս:

Հեզմանք եւ սպառնալիք կար ձայնին մէջ: Բարկութենէն սեղմեց ակռաները: Հեշտ էր նեղել պառաւը, բռնելով ոտքերէն: Որքան պիտի նպաստէր այդ իր գործին: Ինք պիտի պայքարէր, եթէ պառաւը տեղով կրակ դառնար: Բայց ճիւղորին հրամա՞նք: Պիտի տանէր ամէն չարչարանք, պիտի հեզնէր զինքը բաժնել աշխատող փորձութիւնները, ու վստահ էր իր յաղթանակին: Գեղուհին մէն մի գիծը փաշալեքանքի աղբիւր մը եղած էր իրեն: Անոր սեւերէն խուսափող մանրամասնութիւնները անճանատութեան հրաւերներ էին իր բորբոքած ջիղերուն համար որ կը պարտադրէին ցնորքը իբր իրաւ: Տարածեց ձեռքերը գրկելու համար մօտեցողը ու մենախօսելով իր սէրը՝ յառաջացաւ:

Վերը, մեծաւոր ծառէն պիտի կրնար ճշդիլ դիրքն ու նամբան, հոնկէ երկրորդ անգամ պիտի տեսնէր - երազը իրականութեան ջիղերով կը զգար իր պաշտելին: Զարմացաւ որ այդպէս կոչած էր մինչ այդ անծանօթ նոյնիսկ անմաքուր, կնան: Փոփոխութեան խորաչափումը շուարեցուց զինքը, մինչ վանքին ստուերը կը շարունակէր չարչարել բարեպաշտ երիտասարդը: Տեսական փուլզումի մը ցնցումները կը պահէին զինքը գերզգայուն, ու ջորիներու մեղմ զնգոցը ահազանգի մը համեմատութիւնը կ'առնէր այլեւս: Ի գուր փորձեց զայն մօտեցնել տօնական օրերու եօթնլեզուեան զանգիւններուն: Ճակատագրական ջորիէն խուսափելու տենջը կը վառէր զինքը, մինչ ներքին զգացում մը, նախապէս անծանօթ, կը գունաւորէր ամէն բան շլացուցիչ ուրախութեամբ: Ամէն բան այնպէս իրն էր, ու կը գուրգուրար վրան:

Գոցուած էին իր բոլոր զգայարանները, բանալու համար իր հոգին սա

կածանին վրայ: Անկէ պիտի անցներ աղջիկը: Այդ մտածումը կը սալարկէր նամբան. երկրային բոլոր գեղեցկութիւններով ու արժէքներով կը լեցներ զայն ծափ ու ծնծղայով, որոնց ընդմէջէն, ճանաչի մը պէս շեշտակի, իրեն կ'երեւէր իր փնտռածը:

Նդածը Աստուծոյ կամփովն է:

Անծանօթ բերան մըն էր խօսողը իրմէ ներս: Թոյլ գտաւ փաստը: Տարիներով կրկնուած մտքեր զարկին նոյն թմրուկը. խլացուցիչ աղմուկով փորձեց դասաւորել զարկերը ու այս ամէնը հակառակ իր օրօրուող ֆալուածփին: Միթէ՞ մեղանշած էր: Ո՛չ, Աստուծմէ հեռացում մը չէր իր լիւմը: Նսասիրութիւնը խղիկին մէջն էր ու պէտք էր բանտել զայն հոն: Կտրուիլ աշխարհէ, չարչարել մարմինը հասնելու համար արքայութեան, մեղմիտ շահամոլութիւն մըն էր միայն: Ու դիւրին: Դաժան բան է շրջապատուիլ իրական կեանքով ու հեռու մնալ անկէ, նոյն ատեն պայքարելով ապականութեան դէմ, որ կեանքի ջիղն իսկ է: Մինչեւ վիզը թաղուիլ մեղքի ծովուն մէջ հոնկէ հանելու համար ուրիշ մը, կ'արժէր հազար հատ ճգնաւոր: Ու ընտանիքի բարի հայր մը լաւագոյնն է բոլոր ապրողներէն: Վկայ՝ ատոր: "Անեցեք եւ բազմացեք"ը:

Թող օրհնեալ ըլլայ Անոր կամքը: Պիտի ֆալէր մինչեւ հասնէր նպատակին, վստահ էր երկնային օգնութեան - ներքին ձայնը կը պոռար ատիկա, հակառակ վանքի փլատակներուն: Կե՞ղծ ուրեմն իր նուիրումը, խաւարին մէջ երկար հսկումները: Նդած էին օրեր երբ շատ գտած էր ֆանի մը ոսպը: Աստծոյ անհուն բարիքներուն դէմ ինքնագրկումը ոչինչ էր այն ատեն: Հիմա՞:

Նոր լոյսին տակ կ'արժեւորէր արեղանքն ու գոհաբերումը: Պէտք է հանել կեանքը իր դարաւոր ոչնչութենէն, արժէքներ դնել անոր մէջ, ու այդ արժէքները

իրենց լիութեան մէջ նուիրել Անոր, որմէ առած ենք ամէն բան: Առանց այդ դասաւորման անպէտք են մեծագոյն գոհաբերութիւններն ալ: Մնալ ուխտին բարձրութեանը վրայ ու գոհանալ՝ երգի կտուցով իջնել կեանքին: Վարք Սրբոց Հայոց . . .

Կտրեց մտքերու թելը, ընկճուած անոր երկարութեանէն: Չափազանց առաճակաւն այդ մտածումները, աւելի անկայուն կ'ըլլային իր մտքի թերի մշակումէն: Բայց երբ արագացուց սեղմելու համար խժտուիլը գանկին մէջ: Մութ կէտերու պատը հիմա կ'իյնար կանաչ բլուրներու վրայ, որոնց մէջէն, ժայռներուն սեղմուած կը պահուէր կածանը: Ծառի շուփին պիտի տեսնէր ամէն բան չափազանց շփեղ շրջանակի մը ընդմէջէն:

Մէկ կողմը մեղմ զառիվարներով կը հեռանար դաշտը, գիւղերով կէտկիտուած, մէկէն բարձրանալու համար կապոյտ լեռներու: Միւս կողմը ծովն էր գրկուել լեռնային մթութեան: Փորձեց որոշել թէ որն էր աւելի կապոյտ երեքէն, թէեւ չէր ուզեր վեր նայիլ: Դաշտն ու ծովը աննպաստ էին հերոսական առեւանգումի մը: Որքան կը նախանձէր հէփաթի ձիւարներուն, որոնց առջեւ որեւէ արգելք չէր դիմանար: Բայց ուր էր օգնականը իր մագերով կամ փետուրներով:

Անոնք առանց այդ երկրորդական դէմքերուն ոչինչ էին, շատ անգամ իրմէ աւելի անփորձ ու վատուած: Այ՛ն, շատ անգամ վատուած եւ վախկոտ: Ի՞նչ: Փառք Աստուծոյ: Ունենար ձի մը տակին, ու հրացան մը ուսին, այն ատեն ոչինչ էր կարաւանը ամբողջ հարահրոցովը: Ի գուր սպասեց ձայնին որ մեկնելէ առաջ պիտի ըսէր, "Երբ պէտք ունենաս, վառէ մագերէն մի՛ն":

Չյուսահատեցաւ սակայն: Ինք ալ ունէր իր զէնքը: Շատերը լալով երգած էին իր "Կախարդիչ աչքերը" երբ իմացած էին

իր մօճի տարագին մէջ քանտարկուիլը: Տօնախմբութիւններուն չէին քաշուած մինչեւ իրեն հասցնել "լուսաւոր իր դէմքին", "չինար հասակին" գովերը: Ու ինք, հակառակ քիչ մը չափազանց ճգնողական անխնամութեան, դարձեալ մնացած էր շրջակային անմամբ: Քանիցս հաստատած էր այդ աղբիւրներու վրայ թեթեւ - սատանան էր որ երգին հետ մտած էր ներսարդուզարդերէն ետքը: Ամենէն տպաւորիչը անոնցմէ վերջինը, երբ ինք ոտով գրգռել լեցուցած էր գուռին մէջ:

Ալիքները տարած էին իր մանրակարը ամէն կողմ: Կտրիճներու այդ քանակը չէր ունեցած նոյնիսկ ինքը՝ կարմիր սուրբը: Հակառակ տեսական անօթութեան - ծովեր յաճախադէպ էին իրեն համար - այդ պահուն ան Արտաւազդէն աւելի եռանդ կը զգար ու տարիներու քանտարկեալը արթնցած էր իր մէջը: Այդ պահուն ինք աւելի վճռական, ռազմունակ էր քան կարմիր Վարդանը ժամի պատին վրայ: Այդպէս ալ զօրավար: Թառամած ճգնաւոր մը, երկնահայեաց՝ ոչխարային դիմագծով, որուն ձեռքէն սուրը կ'իյնար, մինչ աւետարանը, ոտով գլխով կ'անապարէր կորսուիլ հագուստներուն մէջ:

Ո՛չ, վնասականութիւնը պիտի չպակսէր իրեն: Ծծումաւոր պառա՞ւր: Ան ալ կրնար պոռչտուն հանդիսատես մը ըլլալ իր յաղթանակին: Պիտի կենար դէպ առաջ երկնցած սա քարին վրայ, եւ կարաւանին ճգնոցէն աւելի զօրաւոր սրտի զարկով մը պիտի հետեւէր անցնողներուն: Պիտի երգէր իր սէրը: Հիւսէր գովքը չորիի թանկագին քեռան: Լեռները պիտի արձագանգէին իր ձայնը, ու երբ բոլորը անծանօթ աշուղը մտիկ ընէին, ինք երգելով պիտի բռնէր կենդանիին չուանէն:

Այդ ատեն սէրը անշուշտ ամենէն սիրուն պատկերը պիտի շինէր իրմէ: Առնացի ու հօր, վստահ էր ասոր ու

հիմա մօրուին, պէսին մէն մի թելը - ձեռքը անդադար կը սրէր լայն պէսերը - մարտահրաւէր առնութեան մը կը պոռթկար:

Գեղուհին անկամ քանտարկեալ մըն էր - երագին մէջ լսած ու հաւատացած էր հիմա - ան ալ վառուած էր տղուն կրակովը, ու սիրով պիտի գար իրեն հետ: Երբ Աստուած միացուցած է սրտերը, ո՞վ է զանոնք բաժնողը: Միջոցը: Մարդի՞կը:

Քարէն դէպի ծառը, բլրան գագաթը, ոստում մըն էր իր թեւաւորուած ոտներուն համար: Կարաւա՞նը: Հարսնետրոններու քաղնութիւն մը միայն: Ուրախ ձայներով լեցուած այդ միջոցը տարբեր պատկեր մը պիտի չարթնցնէր սիրող երիտասարդին մէջ:

Ջնգոցը հնչեղ հրաւէր մըն էր գանձին տիրանալու: Որոշ էին արդէն շարժող շրթներով ուղտերը: Օրօրուն ինչպէս պարող աղջիկներ, ինք ալ երգին կշռոյթովը կ'երերար, մէկ ձեռքը աչքին հովանի ըրած:

Տարագները պարսկական էին: Կարաւանապետը, երկար, հինաշուած մօրուքը հովուն՝ կ'երգէր լաւ օրերը, որոնք կրկնակի ուրախութիւն կը բերէին ձմեռուան քուփ ու քորանէն ետքը: Ենշտուած հակադրութիւնները միշտ աւելի տպաւորիչ են, բռնակալ, ըլլան անոնք դաժան ու մահաբեր, քննուլ կամ կենսալից:

Իր սէրը: Մէկը այդ քաղնադէմ հակասութիւններէն: Մինչ այդ լուռ, ինքնամփոփ ճգնաւորը ուրկէ՞ գտած էր նրբութիւնը տարիներով փորձուած վաւաշտոյին: Պիտի գտնէր պատասխանը եռացող իր ջիղերուն, եթէ լափած ըլլար եւրոպական պատուաստէն մեզի եկած գրականութիւնը: Զըրաւ պոռչտը պատ-նառներուն մէջ որոնք ըրած էին իր սէրը այնքան եզակի ու յեղաշրջած զինքը: Աստուծոյ կամքը անգամ մըն ալ ըրաւ շրջանը իր երակներէն, տալու համար

դէմքին աւելի յանդուգն ու պահանջկոտ դրոշմ մը:

Գրեթէ զգուեցաւ այդ տաղտկալի ելեւելէն որ ուղտի ոտով էր շինուած քան թէ մարդու ուղեղէ մը: Անցած էր այլեւս առաջին տպաւորութիւնը: Անապատին մէջ գրաւիչ այդ գլգուրը, անտեղի աղմուկ մըն էր հոս՝ հարուստ բնութեան ծոցը, ուր ամէն բան իր երգը ունէր, բոլորովին տարբեր իրարմէ, բայց որոնց միացումով կը ստեղծուէր սքանչելի դաշնաւորումը ազատութեան, նախնական ու անզուսպ, բայց աւելի հարազատ քան շատ մը կոկորդիլներէ ելած խեղաթիւրումները բնականին: Նոյնը կրցած էր հաստատել ծառին մօտէն երբ կը դիտէր շրջապատի կապոյտը:

Զհետաքրքրուեցաւ նամբորդներով: Զորէն դուրս ուղտերու մէկիկ-մէկիկ յայտնուիլը նոյնքան տաղտկալի էր որքան հագուստներու դէզ սա առաջնորդին երգը: Կ'ելլէին անոնք դանդաղ ու ինքնավստահ: Շարժուն իրենց նայուածքը կ'անցնէր ամէն բանի վրայէն, առանց թափանցելու շրջապատին: Զիրենք հետաքրքրողը թերեւս անգոյ աղմուկը ըլլար գայլերուն: Պայծառ սա առաւօտին դժուար թէ անոնք ելլէին որջերէն, երբ ամէն կողմ թշնամի կեանքը կ'եռայ: Ըրաւ այդ հաստատումները հակառակորդ մը պակաս տեսնողի գոհութեամբ: Ատկէ վերջէն էր որ բաժնեց ուղտերուն արհամարհոտ նայուածքը գէնքերու փայլովը հպարտ սա մարդոցը վրայ, որոնք պիշ-պիշ կը նայէին հագուագիւտ սա կերպարանքին:

Ումանք բարեւեցին զինքն: մոռցաւ պատասխանը սովորական այդ բանաձեւին, աչքերը գամած ըլլալուն պարող սապատներուն: Անոնք չես գիտեր ինչ թեթեւութիւն մը ունէին որ կը վիրաւորէր զինքն: Ուրիշներ կրկնեցին գիշերուան հէքիաթէն հատուածներ տեսնել կարծելով հերոսներէն մէկը իրենց երեւակայութեան: Կենդանիները

տարին զիրենք այնքան արագ - աստ՞նք ալ իրենց տէրերուն երազը կ'ապրէին - որ չարութեամբ պատկերը անոնց աչքերէն մինչեւ յաջորդ իջեւանը:

Ինք չէր տեսներ անցնողները: Մութ շրջանակի մը ընդմէջէն լուսաւոր պարապ մը կար, որուն մէջ կ'երեւային գիծերը զինքն գերող աղջկան: Զուենցաւ սպասման յատուկ նեղսրտութիւնը, ու դաժանութիւնը ժամանակի երկարածքման: Իրմէ ներս անգիտակից կեանք մը կը փոթորկէր այնքան զգալի որ դժուարաւ կը գտէր մտածումը իրական ապրումէն:

Այ՛ն, չէր սխալեր: Ան էր: Սպիտակ ջորի մը կը խառնէր զինքն կարաւանին: Սեւին տակէն դիտմամբ փախչող գոյները աւելի ցայտուն էին կարմիր ծածկոցին վրայ: Երագինը տժգունեցաւ: Անոր ցնդումին ընդմէջէն ջորիին բեռը աւելի հրաշքոտ քաջութեամբ տարածուեցաւ իր հոգւոյն մէջ: Հովը մէկդի ըրած էր - ինք աղջկան ձեռքը ըլլալուն համոզուած էր - թեթեւ ֆողը, ու լափող կարօտով լեցուն քիբերը, տոչորուն աղերսաւնով մը միտուեցան իր սրտին:

Պիրկ ու անշարժ արեւածաղկի մը պէս դարձած մնաց դէպի լոյսը: Ներքին աշխատանքը տարիներու կեանք մը կը կանգնէր իր աչքերէն ու անդամներէն դուրս: Այդ կեանքը իրեն կ'արգիլէր ներկայ ամէն շարժում, տալով իրեն դիմք մը որ յարմար էր հնօրեայ ռազմիկի մը: Յաղթանակներով պսակուած գօրավարն էր ան՝ այդ պահուն ծնրադրած իր նշանածին առջեւ, որուն անունով ցուցադրուած էին իր լաւագոյն գագցումները, իբր փառքի ուղի:

Լաւ էր որ կրնար ապրիլ իր մտածումը այդքան խոր կերպով: Գերապրումի այդ վայրկեաններուն յաղթանակի կեցուածքէն տարբեր քան մըն ալ կար իր վրայ, որ աղաչաւոր բայց հրամայական կ'ընէր դարպասը անձկագին սպասուած

անճանաչողությամբ:

Պէտք է Օհաննէսը փախանայ ըլլայ:

Աղջիկը ծռած էր պառաւիւն վրայ, պրկուած ու հրամայող: Նայուածքը կը կտրէր թելը երկար պայքարին: Փոթորիկէն վերջը տարածուող խաղաղութիւնը նոր գրաւչութիւններ դրաւ իր դէմքին ու շարժումներուն մէջը: Բուրումը, յետոյ կարմիր, հագիւ նշմարուող փաթաթը, կանչեցին տղան իրականին:

Պառաւիւն ընկնուած գլուխը մեղմ օրօրով ու դողացող իր շրթները դիտմամբ գաղտասուքէն բարձրացան հրնուանքի

տարագին:

Երբ Օհաննէսը դառնայ բանակէն՝ փախանայ պիտի ըլլայ:

Ու ատելութենէն նոր պարպուած աչքերը կը շարունակէին յամենալ ծռած մօնքին վրայ: Ան ըրաւ վերջին խոնարհութիւնն ալ ու, երբ ջորին կ'ընէր դարձուածքը, մատնին շրթներուն, առաւ դաշինքը կնքող համբոյրը: Յետոյ հրահանգները ստացած զինուորի մը պէս ուղղուեցաւ դէպի ֆաղաֆ:

Ա. ԽԱՉԱՏՈՒԻՆԱՆ

ԵՐԳԻԾԱԿԱՆԸ ԵՒ ՈՂԲԵՐԳԱԿԱՆԸ ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆԻ «ԸՆԿԵՐ Բ. ՓԱՆՋՈՒՆԻ» ՎԷՊՈՒՄ

Գ.

Փանջունին ինչպէս նկատելի են նախորդները, ֆաղափական դէմագոգի, դոգմատիկ ընկերվարականի, գրքերից, օտարածին խոնամփնթոր տեսութիւններից կեանք մտնող, միջավայր ու ժամանակ չը անաչող կուսակցականի, սուտ յեղափոխականի ամէնից յաջողուած կերպարն է հայ գրականութեան մէջ: Նա ուղղակի շարունակութիւնն է, որոշ իմաստով "կատարելագործեալ" տիպն է այն յեղափոխութեան մակարոյթների, որոնց կերպարները այնքան հարտարօրէն կերտել էր Օտեանը համանուն պատմութեան ծաշար-վիպակում եւ "Պրոպագանդիստը" անաւարտ վէպում: Այս կերպարը ստեղծելիս Օտեանը գործադրել է իր երգիծաբանական հանճարի լաւագոյն կողմերը, կերպարաստեղծման ռեալիստական միջոցներով երկնել անկրկնելիօրէն ինքնատիպ, տպաւորիչ եւ ամուռաց կերպար, ինչպէս Տարտաքենը, Հարպագոնը, Դոն Բիշոտը, Բաջարի Շվէյկը եւ Բաջ Նազարը: Տիպականութեան դասական

օրինակ է այն՝ անհատական-կոնկրետի եւ խտացուած ընդհանուրի զարմանալի միասնութեամբ: Խորապէս նշմարտացի, կենսականօրէն հաւաստի այդ կերպարը կերտուած է երգիծանքի տարբեր միջոցներով ու հնարանքներով:

Կերպարի ամբողջականութիւնն ապահովող նախադրեալներից մէկն այն է, որ Օտեանը Փանջունու կենսագրութիւնը ներկայացնում է ծննդեան օրից սկսեալ, նրա բնաւորութիւնը, գործունէութեան աղետաւոր հետեւանքները, հասարակական-ֆաղափական իմաստով վտանգաւորութիւնը ցուցարում է նրա անին ու հասակին գուզընթաց: Ճիշտ է, մի՛ առիթով միայն Օտեանը Փանջունուն անուանում է "համակրելի հերոս", սակայն այդ էլ ուղղակի իմաստով ընդունելը կը յանգեցնի թիրիմացութիւնների: Հերոսի նկատմամբ հեղինակի հեգնական վերաբերմունքը երեւում է դեռ նրա անուանակոչութիւնից: Ինչպէս Օտեանի միւս հերոսների խօսուած անունները՝ Կուլտամեանց, Ինճէլտուրեանց,

Առկերունի, Թոչնակերեան, Սուսերեան, Շիտակեան եւայլն, Փանջունին նոյնպէս երգիծական մականուն է եւ արեւելահայ ընթերցմամբ պիտի հնչի քան չունի: Հերոսի աւերիչ, կործանիչ բնաւորութիւնը ձեւաւորում է դեռ վաղ մանկութիւնից, անգամ ծննդեան օրից: "Մայրը տղաքերֆի հետեւանով մեռած է", ահա առաջին քնորոշումը, այսինքն՝ նա ծնուել է կործանելով: Եւ որքան էլ Օտեանը ջանում է անկողմնակալ երեւալ, իր հեղինակային վերաբերմունքը անմիջաբար չդրսւտորել, միեւնոյն է, դա նկատուում է եւ ընթերցում որպէս երգիծական հնարանք:

Մօր մահից յետոյ փոքրիկ Փանջունուն կերակրում են այծի կաթով: Թուում է՝ արտառոց ոչինչ չկայ, մանաւանդ որ իր քաղաքութեամբ այծի կաթն է ամէնից մօտ մայրական կաթին: Բայց այս չնչին թուացող փաստն էլ Օտեանը դարձնում է հերոսի էութիւնը բնութագրող միջոց, իբր "կողմնակիօրէն" ասուած խօսք՝ իրեն վերապահելով փաստը օրյեկտիօրէն արձանագրողի դերը. "Ուրիշ կենսագիր մը գուցէ հետեւութիւններ անել փորձէր այս աննշան դիպուածէն՝ ընկեր Փանջունիի ունայնամտութիւնն ու թեթեւութիւնը վերագրելով իր առած այդ նախնական սնունդին: Ես, ինչպէս ըսի, չեմ ուզեր ոեւէ դատաստան ընել, այլ կը բաւականանամ իրողութիւններ արձանագրելով" (20, ընդգծ. իմն են - Ս. Մ.):

Այս պարզ, անմեղ թուացող եւ ձեւակերպման մէջ արդէն առկայ են հեղինակային վերաբերմունքի երկու արտայայտութիւն, Փանջունու համար էական ու բնութագրական երկու յատկանիշ՝ ունայնամտութիւն եւ թեթեւամտութիւն:

"Կենսագրական մօթեր" մասում Օտեանն աստիճանաբար, գրեթէ աննկատ, կուտակում է իր հերոսի բնութագրական յատկանիշները, որոնք սկզբում թուում են

բնական, երեխայական անմեղ չարահնիութիւններ: Դրանք, սակայն հերոսի անի հետ միասին դառնում են բնաւորութեան գիծ, ամրակայուն որպէս սկզբունք, վարքագիծ ու գործելակերպ:

Հերոսն ուշ է սկսում խօսել, քայքայեալ քացուելուց յետոյ այլեւս չի փակում: Եւ որքան մեծանում՝ այնքան ուժգնանում է խօսելու կատաղութիւնը: Շրջապատն անդադար խօսող այդ փորձանքից ուրիշ փրկութիւն չունի, քացի "ականջները բամպակ թխելուց": Բժիշկը ուշադիր զննելով՝ եզրակացնում է. "Ճար ու դարման չկայ, այս տղան միշտ պիտի խօսի" (21):

Այսինքն՝ Փանջունին իմքն անբուժելի, անուղղելի է, հասարակութիւնն իմքը պիտի մտածի նրանից փրկուելու մասին:

Փանջունու ապագայ գործելակերպի գրեթէ բոլոր նախանշանները կարելի է տեսնել նրա մանկական արարքներում:

Հայրը ոչ մի կերպ չի կարողանում նրան հասկացնել ամենատարրական բաներ, չի յաջողում նոյնիսկ նրա գլուխը մտցնել շինել եւ կտրել բառերի իմաստները: Իսկ Փանջունին տան արժէքաւոր իրերն ու անօթները յատակին գարկելով ջարդում-փշրում էր՝ ասելով. "Շինցի՛, հայրի՛կ": Այսպիսին է նրա յետագայ ողջ գործունէութիւնը, որի արդիւնքը ֆանդում-աւերումն է՝ ո՛ր բնագաւառն ու միջավայրն էլ մոտօք գործի նա՝ կենտրոնի յանձնարարութեամբ թէ սեփական նախաձեռնութեամբ:

Դպրոցում էլ նոյն յամառ անհասկցողն է ու անգիշում քթամիտը: Ընկերոջ հետ վիճում է 5x5ի շուրջ եւ, որպէս զի համոզի նրան, թէ արտադրեալը 50 կը լինի եւ ոչ՝ 25, ֆարով ջարդում է նրա գլուխը՝ իբրեւ համոզելու անառակելի եղանակ: Իմքն անկարող է գիտելիքներ ըմբռնել ու իւրացնել, քայք պարտադրում է, որ ուրիշներն անվերապահ ընդունեն

իր վճիռները: Անընդհատ խօսելու կատաղութեան հետ միասին ունի նաեւ անպատեհառ համոզելու մարմաջ: Ձեւաւորում է մեծամիտ, ինքնահաւան, կամակոր, ուրիշներին անհամդուրժող բնաւորութիւնը, որը հաշի չի առնելու ո՛չ միջավայր, ո՛չ համակեցութեան նորմեր, ո՛չ բարոյական սկզբունքներ: Որդու այս յատկութիւնները ճանաչող հայրը լաւատեսութեւն սխալում էր՝ կարծելով, թէ տղան ընդամենը . . . փորձանք պիտի դառնար: Սակայն սպառնալից է հնչում հեղինակի կանխատեսումը. "Փանջունին փորձանք պիտի չըլլար, այլ՝ յեղափոխական գործիչ" (22):

Մեծ գրողները հենց նրանով են մեծ, որ իրականութեան խոր ճանաչողութեան, արդիականութեան սուր զգացողութեան հետ միասին ունենում են ճանաչածը, զգացածը գեղարուեստօրէն վերարտադրելու բարձրագոյն կարողութիւն: Այս իմաստով Նրուանդ Օտեանը բացառիկ է: Իր ապրած դարաշրջանի հայ հանրային ու կուսակցական կեանքը նա ուսումնասիրել էր ամենայն բծախնդրութեամբ՝ վեր կանգնած լինելով որեւէ կողմնակալութիւնից ու կուսակցութիւնից: Նա միշտ եղել է եռացող կեանքի կենտրոնում, մօտիկից շփուել է բոլոր երեւելիների հետ, լաւ է իմացել նրանց էութիւնը: Կարծես նախախնամութիւնն էր նրան ուղարկել յեղափոխական իրադարձութիւնների յորձանուտը, որ իր ամենատես հայեացքով ընդգրկի ամբողջը, խարազանի ու մերկացնի կուսակցականների արատներն ու կեղծ յեղափոխականների շահատակութիւնները: Նա յստակօրէն տարբերակում էր ազգային յեղափոխութիւնը՝ ուղղուած թուրքական բռնատիրութեան դէմ, եւ ընկերավարական-սոցիալիստական յեղափոխութիւնը, խորապէս ըմբռնում էր նրանց օգուտների ու վնասների հաշուելիչը, քաջածանօթ

էր յեղափոխական մակարոյթներին: Ապացոյց՝ նրա կերտած անմահ կերպարները: Գիտէր, որ ամբողջ ժողովուրդը ընկերավարական-յեղափոխական չէ, որ յեղափոխական են միայն խմբաւորումներն ու կուսակցութիւնները, որոնք քաղաքական կեանքի ասպարէզ են մտել ժողովրդի բարօրութեան համար մարտնչելու խոստումներով ու երդումներով, բայց ունեն հեռայար այլ նպատակներ: Ի դէպ, նոյնպիսի սքափ մտածողութիւն ունէր նրա մեծ ժամանակակից Յովհ. Թումանեանը: Ցարական պաշտօնեաների՝ ազգամիջեան ընդհարումներ հրահրելու, հայ ժողովրդին վարկաբեկելու եւ իրենց սաղարմէներն արդարացնելու փորձերին նա պատասխանում էր ազնիւ զայրոյթով: Հայատեացութեամբ իրար հետ մրցող ոռուսական պաշտօնեաները դարասկզբին կայսերապետութեան հալածանքի քաղաքականութիւնն ու հայութեան հանդէպ իրենց ատելութիւնը արդարացնելու համար յօրինել էին վտանգաւոր սուտ, թէ հայ ժողովուրդը յեղափոխական է, ուզում է միանչեւ Ռուստով մեծ Հայաստան ստեղծել, եւ թուրքերը ճիշտ են անում, որ նրանց կոտորում են: 1910 թուին այս երեւոյթի դէմ հանդէս եկաւ Յ. Թումանեանը: "Հայ ժողովուրդը "յեղափոխական"՝ յօդուածում ("Հորիզոն" 1910, թիւ 219) մեծ բանաստեղծը գրել է. "Պետական դումայի անդամ Զամբսովսկին, սենատի առջեւ, Բաբուի ոստիկանապետ Դեմենսկուն ու միւս ոստիկանական պաշտօնեաներին պաշտպանելիս, յայտարարում է, թէ "հայերը յեղափոխականներ են", նրա համար էլ "պետութեանը հաւատարիմ թուրքերը նրանց կոտորել են . . .":

Պուրիշկեւիչն էլ միւս կողմից հեռագրով սպառնում է Փոխարքայի դիւանատան կառավարիչ Պետերսոնին, որ պաշտպանութիւն է ցոյց տալիս "յեղափո-

խական հայ ժողովրդին”:

Յեղափոխական հայ ժողովուրդ. . .

Այլևս դժուար է այդ մարդկանց հարցնելը, թե ամեն մի ժողովրդի մէջ կան ու կը լինեն յեղափոխական տարրեր ու կազմակերպութիւններ, բայց մի՞թէ ամբողջ աշխարհում կայ կամ կարող է լինել մի յեղափոխական ժողովուրդ:

Այլևս անկարելի է հասկացնելը, թէ եթէ կայ մի ժողովուրդ, որ յեղափոխական չէ եւ լինելու էլ իսկի տրամադրութիւն ու հնար չունի, այդ հենց ինքը հայ ժողովուրդն է, որ կայ: Բերէ՛ք այդ ժողովրդի իրականութիւնը, կեանքի պատմութիւնը, ապացուցէ՛ք, ցոյց տուէ՛ք: Միեւնոյն է նրանց համար:

- Հայ ժողովուրդը յեղափոխական է:

Անշուշտ այս տեսակ մարդկանց համար Աստուած ինքն է ուղարկել այն հայերին, որոնք թէ՛ մեզանում եւ թէ՛ արտասահմանում մի յանցաւոր ցուցամոլութեամբ հայ “սոցիալիստներ” կամ յեղափոխականների թիւը հարիւր հազարներով են ներկայացնում՝ այնտեղ օտարներին զարմացնելով, այստեղ՝ մեզ”:

Այս տեսակ “զարմանալի” յեղափոխական էր Ընկեր Փանջունին:

Իսկ ի՞նչ հանգամանքներում է Փանջունին դառնում ընկերվարական եւ յեղափոխական. արդեօք այլասիրութիւն-ալտրուի՞զմն էր դրդապատճառը, թէ՞ սոցիալական անհասարութեան դէմ անձնուիրաբար պայքարելու ազնիւ ձգտու-մը կամ ունեզուրկների ու անիրաւուած-ների շահերի պաշտպանութիւնը: Փանջունին շա՛տ էր հեռու այդ գաղափար-ներից ու նպատակներից: Պարզապէս հօր մահից յետոյ աւագ եղբայրը երեք տարում կրկնապատկել էր իր բաժին ժառան-գութիւնը, իսկ ինքն իր բաժինը վատնել էր “անձնոյ իւր կեանքով”: Եւ միայն այն պահին, երբ այլևս գրպանը “փարա” չէր մնացել, եւ ընկերներն ու ծանօթները

“անուշութեամբ” նրան հեռացնում էին իրենց միջավայրից, այդ պահին նա “յայտնագործեց ընկերվարութիւն-սոցիալիզմը՝ իբրեւ փրկարար միջոց, միայն այդ պահին տեսաւ “կապիտալիզմի դաժանութիւնը, ընկերային անարդարու-թիւնները” եւ զգաց “հարստութիւնը հաւասար բաժանելու հրամայական անհրաժեշտութիւնը”:

Ընկերվարական Փանջունին Տրապի-զոնի խաղաղիկ սրճարաններում առաւօտից իրիկուն որոտածայն բողոքում էր “կեղտոտ պուրժուաներու” դէմ, սպառնում ոչնչացնել ու հողմացրիւ անել ամեն ինչ: Այս փորձանքից ազատուելու համար եղբայրը նրան 200 ֆրանկ ամսականով ուղարկում է Մարսէլի վաճառականական դպրոցը, բայց Փանջունին չի հաւանում այդ դպրոցի ծրագիրը: Նա մեկնում է Ժնեւ, դառնում “սոցիալ գիտութիւններու ազատ ուսանող”: Զորս տարուայ ընթացքում, սակայն, նա ընդամենը հինգ անգամ է յաճախում համալսարան: Այն էլ՝ ո՛չ դասախօսութիւններ լսելու ու գիտելիքներ իւրացնելու նպատակով: Բայց նա կանոնաւորապէս յաճախում է գարեջրատներ, որոնք իր “գլխաւոր կայաններն” էին: Այստեղ էին քննարկում ժամանակի մարդկութեանը յուզող բոլոր ընկերային հարցերը, այստեղից էր Փանջունին ուժակոծում “կեղտոտ պուրժուաներին”, կեղեքիչ կապիտալիստ-ներին եւ իրեն ամիսը 200 ֆրանկ ուղարկող եղբօրը: Բայց 1896 թ. ջարդերի հետեւանքով եղբայրը հարկադրուած էր թողնել ամեն ինչ եւ կնոջ ու երեխաների հետ միասին տեղափոխուել Նւրդպա: Փանջունին, զրկուած նպաստից ու ապրուստի հեռանկարից, իր վատթարագոյն վիճակից ելք որոնելիս ընդունում է “ուսանող, յեղափոխական եւ միանգամայն խմբագիր” մի ընկերոջ փրկարար առաջարկը:

"Եկուր քեզ յեղափոխական գործիչ շինեմք" - ըսաւ բարեկամը," խօսելու դիրքութիւն ունիս՝ այդ բաւ է:

Ծովը իյնողը օձին կը փաթթուի, կ'ըսէ առածը, մեր մէջ ալ կարելի է ըսել, քէ՛ անօթի մնացողը յեղափոխական կ'ըլլայ(23):

Ուրիշ պայմաններում ու հանգամանքներում հազիւ քէ Փանջունին յեղափոխական գործիչ դառնար. նա պարզապէս ուրիշ ելք չունէր, ուստի ընդունում է առաջարկը եւ ստանում գործունէութեան ասպարէզ, ուր դրսեւորում է իր անծայրածիր ապիկարութիւնը որեւէ դրական բան կատարելու մէջ եւ հանճարը՝ ամէն ինչ փանդելու եւ աւերելու մէջ:

Փանջունին նոյնպէս մականոյթ է, բայց մեզ ծանօթ յեղափոխական մականոյթների առաւել վտանգաւոր տեսակը: Նախորդներից (Կակաեանց, Վարդհոգեան, Դաշոյն Արտունի, անուալեր հերոսներ) շատ բան է ժառանգել Փանջունին, նրանց գրեթէ բոլոր ցայտուն գծերի խտացումն է: Տարբերութիւնն այն է, որ նախորդները շահարկում էին իրական հերոսների փառքը, նրանց սխրանքներն իրենց վերագրելով էին դրամ հաւաքում, պատուրում ու նուէրներ ստանում իրենց իրական էութիւնը չնանաչող միամիտ հաւատացեալներից, իսկ Փանջունին ժողովրդի բախտի հետ խաղացող արկածախնդիր գործիչ է՝ լիազօրութեամբ կուսակցական կենտրոնի կողմից: Ինքը կարող է ամէն ինչ եւ ամէնքին զոհել, բայց ինքը որեւէ զոհողութեան (էլ ո՛ւր մնաց անձնագոհութեան) ընդունակ չէ: Քաղաքական եւ հասարակական իմաստով, մանաւանդ ազգային-ազատագրական պայքարի շրջանում, երբ գոյամարտ է մղում յանուն հայրենիքի ամբողջութեան պահպանման եւ ժողովրդի փրկութեան, առաւել վտանգաւոր ներքին թշնամի, քան Փանջունին է, հնարաւոր չէ պատկերացնել:

Իսկ եթէ Փանջունու պերնախօսութիւնն ու յեղափոխական կորովը, տենդագին ֆարոգները այնուամենայնիւ որոշ արդիւնք տալիս էին, ապա դա ոչ քէ նրա առաւելութիւնն էր կամ յաջողութիւնը, այլ ժամանակների ու հանգամանքների թելադրանքը, հայրենիքի հանդէպ պարտքի զգացումը, որը ժողովրդի ազնիւ ու անձնուէր զաւակներին, Փանջունիներից անկախ, պիտի առաջնորդէր կենաց ու մահու պայքարի:

Եռանդուն պերնախօսութեամբ Փանջունին "կենաց բանն" է ֆարոգում Պուլղարիայում, Յունաստանում, Եգիպտոսում ու Կովկասում: Նա "կը հրդեհէր սառած հոգիները, կը զօրացնէր թուցած ջիղերը, կը խանդավառէր միամիտ էութիւնները": Հայրենանուէր երիտասարդները կազմում էին ֆիդայական խմբեր, մեկնում Արեւմտահայաստան՝ Թուրք ջարդարարների դէմ նակատագրական կռուի: Իսկ Փանջունին միշտ մնում էր արտասահմանում: Ակնյայտ է նմանութիւնը Կակաեանցի հետ, ուղղակի նրա երկուորեակն է. նա էլ արտասահմանի գործիչ էր: Հայրենիքի կռուին անձամբ չմասնակցելը նա պատճառաբանում էր ռեւմաթիզմով (այլապէս վաղուց կը լինէր Մասիսի գագաթում) եւ թուրքերի հանդէպ մոլեգին ատելութեամբ (եթէ նրանց հանդիպէր, բոլորին անխնայ պիտի կոտորէր): Ունէր արդարանալու մի հնարանք էլ. "Մեմք ժամկոչներու կը նմանինք, - յաճախ ասում էր նա - զանգահարութեամբ ուրիշները կը հրաւիրենք ու եկեղեցի կը մտցնենք, իսկ մեմք դուրսը կը մնանք": Անսօղ է հեղինակի հեգեմաքը այս երեւոյթը մարմնաւորող հերոսների, ներկայ դէպքում՝ Փանջունու նկատմամբ. "Ազնիւ անձնագոհութիւն"(24):

Փանջունին այդպէս էլ պիտի շարունակէր իր "ազնիւ անձնագոհու-

թիւնը," պարսկական սահմանագլխին եւ միանգամայն գոհ պիտի լինէր իր վիճակից, եթէ նրան չխանգարէր թուրքիայում տեղի ունեցած նոր իրադարձութիւնները՝ համիդեան ռեժիմի տապալումը, սահմանադրութեան ընդունումը, թուրքերի եւ օսմանեան կայսրութեան մէջ ապրող բոլոր ժողովրդների իրաւահասարակութեան եւ համերաշխութեան ժամանակաւոր ցոյցերը, Թուրքիա ազատ ելումուտը, բանտարկեալների ընդհանուր ներումը: Մի պահ, կարծես դէպքերը զարգանում էին Փանջունու կամփին ու ցանկութիւններին հակառակ. "Մեր գործը պրծա՛ւ, - մտորեց մելամաղձոտ մտատանջութեամբ մը: Սակայն Փանջունին իր յստակատեսութեան մէջ կը սխալէր: Բուն գործը հիմա պիտի սկսէր"(25):

Ակնառու է դառնում Փանջունու բնաւորութիւնն ու գործելակերպը բնորոշող մի ոչ պակաս էական յատկանիշ. նա գործում է այնտեղ, ուր իր անձին որեւէ վտանգ չի սպառնում: Ֆիդայական խմբերի հետ նա արտասահմանից երկիր չէր

գնում, որովհետեւ վտանգաւոր էր: Սահմանադրութիւնից առաջ Պոլիս չէր գնում՝ խստագոյն ռեժիմի պատճառով: Բայց ահա, թերթերից իմանալով նոր իրադարձութիւնների, Պոլսի փողոցներում ու հրապարակներում հնչող ճառերի, պոլսեցիների միամիտ խանդավառութեան մասին՝ ինքն էլ է որոշում իր նարտարութիւնը փորձել այնտեղ եւ "օղաֆարի պէս" յայտնուում է Պոլսում: Փարիզի կոնգրեսի հրաշքները փառաբանող ութ-տասը դասախօսութիւն է կարդում Պոլսոյ թաղերում, սակայն Ակնունու եւ Շահրիկեանի պերճախօսութեանը վարժուած Պոլսեցիները չեն ընդունում Փանջունուն: Ուստի նա, Պոլսում չգտնելով ունկնդիրներ եւ համակիրներ, յայտնագործում է գաւառը լուսաւորելու, զարթնեցնելու եւ յեղափոխելու վճռական անհրաժեշտութիւնը: Եւ մեկնում է Արաբկիր, այնտեղից էլ՝ Ծապլվար (սա երեսակայական գիւղ է), ուր եւ ծաւալում է իր յեղափոխական, տենդոտ գործունէութիւնը:

Ս. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

«Վերելք»ին Վայելք

Ինչպես թուամենամն ըսած է, իւրաքանչիւր թարգմանութիւն «ապակիի տակ դրուած վարդ մըն է»։ Յիշդ է, արտաքինը, գոյնն անգամ կը տեսնես, սակայն քայքայ... բոյրը չկայ։ Խօսքն, անշուշտ մեծապէս կը վերաբերի բառացի (թերեւս՝ տառացի) թարգմանութիւններուն։ Դիպուկ է նաեւ մեծն Սերուանտեսի համեմատութիւնը։ Թարգմանութիւնը գորգ մըն է՝ շրջուած վիճակին մէջ դիտած։ Ի վերջոյ գաղափար մը կ'ունենաս ընդհանուր զարդամախշի մասին, սակայն գոյներու իրական համապատկերը առկայ չէ...

Գեղարուեստական մեծարժէք թարգմանութիւնները կը մատուցանեն ոչ թէ բնագրին տառն ու բառը, նախադասութիւններուն համաձուլուածքը, այլ ստեղծագործութեան ոգին, խորքը։ Ինքնաբերաբար այս գոյգ համեմատութիւնները մտաբերեցին մեր ձեռքն առնելով Շէն-Մահի «Վերելք» բանաստեղծական ժողովածուն։ Անկեղծ ըլլալով ըսեմք, որ երբ ասկէ ընդամենը քանի մ'ամիս առաջ կը գրախօսէինք Շէն-Մահի «Հայրիկ Ջան» գիրքը, ուր իբրեւ վերջաբան փափագ յայտնած էինք նորանոր գիրքերու հրատարակութեան, բնաւ չէինք ակնկալել, որ ընդամենը քանի մը ամիս անց պիտի վայելեմք բանաստեղծին «Վերելք»՝ «անձնական մեկնութիւնը ընտիր քերթուածներու», ինչպէս դիպուկ սահմանած է թարգմանիչը՝ հենց գիրքին վերնագրին մէջ։

Այն, որ քերթուածները ընտիր են, կը վկայեն կարգ մը հեղինակներու ոչ միայն անուններու սոսկ թուարկումները՝ Ուիլիւմ Շէյքսպիր, Ճօն Միլթըն, Հէնրի Լօնկֆէլլօ, Ճօն Բիթց, Ուիլիւմ Ուլըրստուլըք... , այլեւ ընտրած գործերը։ Կը կարդաս ժողովածուի մէջ ամփոփուած քերթուածները եւ առաջին զգացումը որ կ'ապրիս՝ հետեւեալն է. արդեօք կարգ մը քերթուածներուն քննադիրն ա՞յլ Շէն-Մահիւն չէ... Այնքա՞ն հայկական է, Շէնմահական՝ որպէս ապրում, խորք, արտայայտչածեւ։ Մեր այդ զգացումին իսկ վկայութիւնն է այն իրողութիւնը, որ մեր ձեռքի տակ վարպետի վարպետ թարգմանութիւններ են։ Ահա պարզ նմայշ մը Տիկին Ալեքսի «Օրօրէ գիս» սֆանջելի քերթուածն։

Մայրիկ եկո՛ւր, վերադարձի՛ր, անարձագանգ ափունքներէն,
Ջիս նորէն դիր սրտիդ մօտիկ, ինչպէս սովոր էիր ընել...

“Հայեցի” այս աւանդական չափի ու կշռոյթին մէջ Շէն-Մահ “գետեղած” է անգլիագիր ստեղծագործողին զգացումն ու ոգին, ԼՍԵԼԻԹԸ այնպէս, որ թուամենամի ու Սերուանտեսի ասոյթները վերստին կը յիշես հաստատելու համար միայն, որ իրաւ բանաստեղծութեան անուագոյն թարգմանութեանց մէջ գորգը կը ցոլանայ իր բուն գոյներով, վարդը ոչ միայն կը տեսնես, այլ կը թուի թէ կը շնչես անոր բոյրն անգամ։

Եկո՛ւր եւ թող մագբերդ չէկ, ոսկի շողով ալ լուսաւոր,
Ուսերդ ի վար շատրքուանուի՛ն հին օրերու յիշատակով...

Բանաստեղծական պատկերին համար չէ միայն որ ընդգծած ենք շատրքուանուի՛ն, այլեւ խօսք բանալու համար Հայերէնի համար ոչ լիաճուն, այդ Ը-ի մասին, որ թերեւս շատ քերթողներու համար պարզ վանկարար-փրկարար հնչիւն մըն է, սակայն Շէն-Մահի ստեղծագործութիւններուն մէջ, ինչպէս եւ այս պարագային, որոշ դեր մը ունի ասոյթի զօրացում, շիշտային ուժաւորում։ օրինակներն այնքան շատ են որ յատուկ փնտռութի ալ պէտք չկայ. ահա «Բարձրացուր գիս» քերթուածին վերջին տողերը.

Ահա կ'արիւնիս՝ Մըքին ժամերու
Ծանրութեան ներքեւ ահա շղթայուած,
Կըքած, խոնարհած, քեզի կ'աղաչէ
Հոգի մը քեզ պէս - անգուսպ, անընտել,
Արագաքըռիչ, ու նաեւ հըպարտ։ (Ամանուն)

Փորձեցէ՛ք հնչել առանց ընդգծուած Ը-երու եւ կը տեսնէ՛ք թէ որքան "տարողունակ" է Հայերէնի մէջ յաճախ ոտնահարուած այդ Ըթ-ը:

Նոյն Անանուն հեղինակէն ընտրած յաջորդ ֆերբուածին մէջ կան տողեր որ կրնային քնարան ըլլալ քարգմանական այս ժողովածոյին. պէտք է «կարենաս դուն ծիածանը տեսնել միշտ, եւ ոչ միայն քափուող անձրեւն»: Ի պատիւ Շէն-Մահի, ան ծիածանը տեսած է իր քարգմանութեան համար ընտրած ֆերբուածներուն մէջ: Եթէ կ'ուզէ՛ք, անգամ տեղ-տեղ քնագրին քափուող փոքրիկ անձրեւներէն ալ ծիածաններ "կերտեր" է:

Զենք ուզեր քնագրի եւ քարգմանութեան զուգահեռներու շարան մը բերած ըլլալ՝ փաստելու համար որ Հայերէն հնչող ֆերբուածները ոչ միայն դոյզն ինչ կորսնցուցած չեն, այլեւ, անկեղծօրէն, քան մըն ալ շահած են:

Սակայն մէկ խօսուն օրինակն ալ, կը կարծենք, կը քաւէ. ահա Ուիլիլմ Պաբլը Եիթսի «Երբ Մերանաս» խորագրով ֆերբուածն ու անոր "When you are old" քնագրային ձեւը: Ամէն ընթերցող կը զգայ իմաստային տարբերութիւնը երբ ծերանաս-ի եւ երբ ծեր ես-ի: Երբ ծերանասի մէջ, ի հակառակ երբ ծեր ես-ի, շարժում կայ, Հայաստանեան լեզուով ըսած՝ «դիմամիզ»...

Սեղմ, բայց եւ որքան քանաստեղծական պատկեր մըն է «կակաջ մայուածքն», «Նարկիզ-կակաջը» (տես էջ 93 համանուն քանաստեղծութիւնը):

Ինչ որ յատկանշական է Շէն-Մահ ֆերբողին, ան Հայերէնի հարստագոյն զանաւարանն ոչ միայն "կ'օգտուի" վարպետօրէն, այլեւ յաճախ կ'ընտրէ զուգահեռներ՝ մեր լեզուի տարբեր փուլերէն ժառանգած եւ որոշակի աստիճանաւորումով: Ահա նմոյշ մը ըսածս պարզաբանելու համար.

Ու ես կրնամ դեռ լսել քեզ,
Կրնամ յորսայս կանաչին վրայ
Դեռ երկարիլ, մտիկ ընել
Մինչեւ որ ես վերըստեղծեմ
Ու վերապրիմ ոսկի ժամերն
Իմ անցեալին, կրկին, նորէն: (էջ 97)

Հայերէն լեզուով կատարուած քարգմանութիւններուն մեծամասնութեան մէջ, կամայ թէ ակամայ, որոշ արհեստականութիւն մը կայ, որ «Վերելք»ին մէջ, քարերախտաբար, ի սպառ կը բացակայի: Հակառակը, առկայ է գուտ հայեցի լեզուական մթնոլորտին մէջ՝ քնագիր լեզուաշխարհի ոգեղէն պատկերը: Ահա երկտող մը միայն քնագիր լեզուով եւ քարգմանաբար (իմա՝ Շէն-Մահի մեկնաբանութեամբ).

Act-act in the living present!
Heart within, and God o'erhead!

Դուն կենդանի ներկայի՛ն մէջ աշխատէ,
Ներսիդիդ՝ սի՛րտ, գլխուդ վերեւ ալ՝ Աստուած:

Հէնրի Լօնկֆէլդի «Կեանքի Սաղմոս»էն է (էջ 54-55):

Նոյն ֆերբուածէն՝ «Մեծ մարդոց կեանքն ամբողջ մեզ միշտ կը յուշեն / Թէ մեր կեանքն ալ կրնամք դարձնել վեհագի» միտքը կը մղէ մեզի զուգահեռ մէկ այլ եզրակացութեան գալու. քանաստեղծական սոյն ժողովածուն իրապէս, բացի միտք, ոգի, զգացում արտայայտելէ, կը մղէ ընթերցողը Վեճիգի դառնալու, կարելոյն չափ:

Ի գուր չէ ըսուած, որ քանաստեղծութիւնը (անշուշտ, իր լուսագոյն օրինակներով) կ'ազնուացնէ ՄԱԴԻԸ...

Շէն-Մահի «Վերելք» ֆերբողագիրին մէջ սերտ ներդաշնակութեամբ մը Անգլիացի եւ Ամերիկացի հեղինակներու գործերը կ'ընկերանան հայագրի անգլիագիր հեղինակներու (Հայկ Խաչատուրեան, Արթիւր Յակոբեան) ֆերբուածներուն: Խորհրդանշական է այդ առումով Արթիւր Յակոբեանին "Answered Questions" քանաստեղծութիւնը որ ուղղակի քարգմանուած է «Պատասխաններ».

...Այս աշխարհի

Մարդոց մէջ եւ մարդն անդրանցնող
Բա՞ն մը իրաւ գտնել արդեօք
Կը յուսայի:
Ի՞նչպէս, ինչպէ՛ս կրնայի եւ
Իմ որոնածըս հոն գտնել
Երբ Քե՛զ միայն եթէ գտնեմ,
Ինչգի՛նքս նաեւ գտած կ'ըլլամ: (էջ 37)

Այո՛, փերթումներու այս ժողովածուն կարծես մէկ հիմնադրագրէ մը ունի. ՄԱՐԿԵՐԿՈՒԹԻՒՆ. աստուածային, սրբասուրբ զգացումներուն մէջ մարդկայնական, ճիշդը՝ քրիստոնայական ներդրումներուն, աւելի ճիշդը՝ գրաստութիւնը կը բխի:

Դո՛ւն, ո՛վ Քրիստոս, կանգնիր մօտն մեղաւորին պահապան,
Թէ իսկ երկինքն ու երկիր պիտի անցնին, անհետին: (Ամանուն, էջ 15)

Արքիւր Յակոբեանի քանաստեղծութեան հերոսը իրականին մէջ Աստուած է, որու կ'ուղղորդին հարցումները: Եւ այս կարծիքին համար հետեւեալ քառատողը չէ միայն կոտան ծառայած.

Ինչպէ՛ս կրնամ յուսալ, ով Տէր,
Հաղորդելի երբեք Քեզ հետ,
Բացի եթէ եւ ալ սորվիմ
Քեզ հետ խօսիլ "առանց քառի":

«Պատասխանիդ մէջ սակայն Դուն / Բառեր չէ որ կը գործածես»ը (էջ 33) շատ հոգեհարազատ է «Հայրիկ Ջան»ի հերոսի աշխարհընկալումին:

Քերթումներու այս ժողովածուն գրական ԱրեւմտաՀայերէնի ընտիր քառամբբի խրախնամք ըլլալէ զատ, նաեւ որոշակի ճաշակ կը մշակէ ոսկեղնիկ Հայերէնի: «Թէ Մոռացայց Ջեզք Երուսաղէմ»ը (էջ 45) չէ միայն որ ունիմք ի մտի. այլ, քառաշխարհէն զատ, դասական ոճն ու արտայայտչածնը: Անշուշտ, ըստ խօսքի պատշաճութեան...

Խօսիլ քարգմանութիւններու առաւելութեանց մասին, առանց որ անդրադառնանք, չափի, կշռոյթի ներդաշնակ համապատասխանութեան՝ անկարելի է. ուստի կը բերենք գէշ մէկ նմոյշ մը՝ Անգլերէնի եւ Հայերէնի՝ զոյգ գեղեցիկ լեզուներու ռեական արժեւորումն փաստելու համար. (էջ 58-59)

No light, no gold,	Ոչ մէկ ոսկի
No name, no colour	Եւ ոչ մէկ լոյս,
And no thought:	Ոչ մէկ համբաւ,
O, wide awake!	Եւ ոչ մէկ գոյն
	Կամ մտածում!
	Ինչ կեանք լեցուն:

«Երգ Ոչ Ուրի» փերթումի (հեղինակ՝ Թովմաս Մրթըն) հպանցիկ զուգակշիռն անգամ վերստին կը վկայէ Հայերէն քարգմանութեան ժամանակ Շէն-Մաիի ունեցած ստեղծագործական մօտեցման անխաբարութիւնը. ոչ թէ որովհետեւ պարզապէս Անգլերէնի (name) անունը նշգրտօրէն համբաւի վերածուած է, ոչ թէ որովհետեւ (no light, no gold) ոսկին լոյսէ առաջ անցած է իմաստային նուրբ արժեւորումով, այլ որովհետեւ կայ քան մը աւելի տարողունակ քան սովորական քառային նշգրտումը կը պարունակէ. չափի, կշռոյթի ներդաշնակութիւնը:

"Ինչ կեանք լեցուն" - տողը խորհել կուտայ այն մասին, թէ ինչպէս քանաստեղծական աշխարհի շնորհիւ ոչ միայն կեանքը կը լեցուի, այլեւ մեծերու ապրած հազար ու մէկ լեցուն կեանքով կ'իմաստանայ...

Քարգմանական գրականութեան առաւելութիւններն մէկն ալ ատ է. ըստ գրական մեծերու խոստովանութեան, իւրաքանչիւր յաջող քարգմանութիւն կրկնակի կը հարստացնէ քարգմանեալ

գրականութիւնը. ԹԷ նիւթով, պատկերներով, տիպարներով, ԹԷ քառակերտումներով (ինչի մասին կը խօսինք քիչ յետոյ): Կարդալով Ուոլթըր Տը Լա Մարի «Լսողները» (էջ 23) փերթուածը՝ Հայ ընթերցողը պահ մը կը տեղափոխուի Անգլիական լեռած դղեակ մը, տուն մը, ուր իրապաշտ պատկերաւորումը կը ներկայացուի զգացումի զուսպ պոռթկումով մը...

Բանաստեղծական, ու նոյն ատեն լեզուական, շատ գիտեր կան «Վերելք»ին մէջ, ԱրեւելաՀայերէնէն ա՛յնքան հարագատ “ցար տանելը” (չակերտեալ), արեւագանգը (էջ 9), գերանցելը (11), ընդդիմաւարտը (էջ 19), մոխրագունակը (27), թախծահունչը (27), խորհրդածածկը (39), ցնծերգութիւնը (45):

Շէն-Մահի «Վերելք» ամէն քանէ աւելի մայրենի լեզուի ցնծերգութիւն մըն է: Ակամայ մարդ ցանկութիւն կ'ունենայ քարճաճայն հնչեցնել փերթուածները, ականջալուր ըլլալու հնչիւններու այն համաճաշին, որ յառաջ եկած են շնորհիւ Շէն-Մահ բանաստեղծի անձնական սոյն մեկնութիւններուն, որ աւելի շատ անանձնական ապրումներ ու խոհեր կ'արթընցնեն ընթերցողի միտքին ու մանաւանդ՝ հոգիին մէջ: Շնորհակալ ենք «Վերելք»ի պատեւառած այս վայելքին համար...

Արտեմ Սարգիսեան

Բանասիրութեան դոկտոր, փրոֆեսոր

ԼՈՒՐԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԷՆ

ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՍՐԲԱԶԱՆ ՀՕՐ ԱՅՑԸ ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Երուսաղեմի Պատրիարք, Ամենապատիւ Տ. Թորգոմ Արք. Մանուկեան, ընկերակցութեամբ Տ. Ժիրայր Ծ. Վրդ. Թաշեանի, Սեպտ. 20-29 օրերուն, մասնակցեցաւ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի ընդլայնուած նիստին, նախագահութեան ներքեւ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին եւ մասնակցութեամբ Երուսաղեմի եւ Կ. Պոլսոյ Սրբազան Պատրիարքներուն, եւ ներքին եւ արտասահմանեան թեմերէն հրաւիրուած թեմակալ Առաջնորդներուն:

Կիրակի Սեպտ. 19ին Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարին մէջ Ս. Պատարագ մատուցանեց եւ քարոզեց Ամերիկայի Արեւմտեան թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Վաչէ Արք. Յովսէփեան: "Հայր Մեր"էն առաջ, Պատրիարք Ս. Հայրը նախագահեց Հայաստանի Անկախ Հանրապետութեան երկրորդ տարեդարձի գոհաբանական մաղթանքին, Վեհափառ Հայրապետին ներկայութեան: Յետ միջօրէի ժամը 2ին, Երեւանի օփերայի տան մէջ ներկայ եղաւ Ֆրանսացի թատերագէտ Կռոնելի "Պողիկտոս" անուանով կրօնաշունչ օփերային ներկայացման, Օհան Տուրեանի ղեկավարութեամբ: Օփերան առաջին անգամ քննադրուած է 1848 Նաբոլի "Սան Կարլօ" թատրոնի մէջ: Հայաստանի մէջ առաջին քննադրութիւնը կատարուեցաւ 1993 Յուլիս 17ին:

Երեքշաբթի, Սեպտ. 21 առաւօտեան, Հայաստանի Հանրապետութեան Լուսաւորութեան հրաւերով մասնակցեցաւ Երեւանի "Արգենտինայի Հանրապետութեան" թիւ 76 Միջնակարգ դպրոցի անուանակոչութեան հանդիսաւոր արարողութեան, ի ներկայութեան Հայաստանի Հանրապետու-

թեան Նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանի, ներկայացնելով Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը եւ անոր Օրհնութիւնները փոխանցելով ներկաներուն:

Նոյն օրը յետ միջօրէին, Մարգահամերգային համալիրին մէջ կազմակերպուած Հայաստանի Անկախ Պետականութեան երկրորդ տարեդարձի տօնախմբութեան ներկայ եղաւ:

Հինգշաբթի, Սեպտ. 23ին, երեքօրեայ ուղեգնացութեամբ մեկնեցաւ Արցախ, Թեմի Առաջնորդ Գեր. Տ. Պարգեւ Եպս. Մարտիրոսեանի առաջնորդութեամբ, եւ ընկերակցութեամբ Եգիպտոսի հայոց Առաջնորդ Գերշ. Տ. Զաւէն Արք. Զինչինեանի եւ Մ. Ն. Արեւմտեան Թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Վաչէ Արքեպիսկոպոսին:

Արցախի մէջ "Հրաշափառ"ով պաշտօնապէս մուտք գործեց Շուշիի Ղազանչեցոց Ամենափրկիչ եկեղեցին, ուր ի պատասխան Արցախի Թեմին Առաջնորդ Տ. Պարգեւ Եպիսկոպոսի "Բարի Գալուստի" խօսքերուն, Պատրիարք Սրբազան Հօր ընկերակցող Առաջնորդ Սրբազան Հայրերն եւս իրենց քաջաբերանքի եւ ապահովութեան մաղթանքները արտայայտեցին ժողովուրդին եւ հաւաքուած Հայ Դպրոցի աշակերտութեան: Ներկայ էին Հայ Քաղաքագլուխը իր օգնականներով, եւ Ղարաբաղեան մարտիկներու ղեկավարներ:

Ապա անոնք այցելեցին շրջանի քաղաքներն ու վանքերը, ընդ որս Ստեփանակերտ, եւ քարձրացան մինչեւ Դադիի Ս. Աստուածածին եւ Գանձասարի Ս. Յովհաննէս-Մկրտիչ վանքերը:

Ամենուր Պատրիարք Ս. Հայրը եղաւ իր ժողովուրդի զաւակներուն հետ, աղօթեց իրենց հետ եւ իրենց համար, եւ իր

միխիթարական եւ հոգեշունչ խօսքերով գօտապնդեց գիրենք, իրենց օրհասական գոյամարտը փառութեամբ մղելու, եւ տէր եւ պաշտպան կենալու իրենց հողերուն:

Շաբաթ 25 Սեպտ.ին, առաւօտ կանուխ նոյն քանապարհով վերադարձին, եօթը ժամ ինքնաշարժով, անոնք իրենց քամբուն հանգրուանեցին Լաչին, Գորիս եւ ուրիշ ֆաղաֆներ:

Նոյն օրը յետ միջօրէի ժամը 2ին, ներկայ եղաւ Երեւանի Օփերայի տան մէջ տրուած երաժշտական յայտագրին, Օհան Տուրեանի ղեկավարութեամբ:

Կիրակի 27 Սեպտ., վարագայ Ս. Խաչի տօնին եւ Ամենայն Հայոց Հայրապետի Գահակալութեան երեսունութերորդ տարեդարձին առիթով, Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարին մէջ հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցանեց, ֆարոգեց եւ Գոհաբանական մաղթանքով նշեց Վեհափառ Հայրապետի ծննդեան ութսունհինգ, ֆահանայութեան յիսուն, եւ Կաթողիկոսական Գահակալութեան երեսունութ ամեակները, Վեհափառ Հայրապետի ներկայութեան:

Նոյն օրը յետ միջօրէի ժամը 4ին, Էջմիածին ֆաղափի Կիրակնօրեայ հոգեւոր Դպրոցի դասընթացքներուն ներկայ եղաւ եւ ֆաջալերական յորդորներով իր օրհնութիւնները բաշխեց ներկայ ծնողներուն, ուսուցչական կազմին եւ աւելի քան երկուհարիւրյիսուն երկսեռ աշակերտութեան՝ Էջմիածին ֆաղափէն եւ շրջակայ աւաններէն:

Երկուշաբթի Սեպտ. 27ի առաւօտեան ժամը 11ին Հայաստանի Հանրապետութեան Գիտութիւններու Ազգային Ակադեմիայի պատուոյ անդամ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Վեհափառ Հայրապետ Վազգէն Աի ծննդեան ութսունհինգ ամեակին նուիրուած Գիտական մատաշրջանին ներկայ գտնուեցան Առաջնորդները եւ հոգեւորականաց դասը, գլխաւորութեամբ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին:

Ելոյթներ ունեցան Պրեզիդենտ ակադեմիկոս Ֆ. Տ. Սարգսեան, հայոց փիլիսոփայական ակադեմիայի Պրեզիդենտ ակադեմիկոս Գ. Ա. Բրուտեան, եւ շարք մը բանասիրական գիտութիւններու Դոկտորներ, ակադեմիկոս եւ ճարտարապետ գեղանկարիչներ: Հուսկ ապա հանդէս եկաւ արուեստի թեկնածու Մանեա Ղազարեան, ներկայացնելով այնքան յուզիչ կերպով Վեհափառ Հայրապետի թանգարանային գործունէութիւնը: Նոյն օրը յետ միջօրէի ժամը 2ին, Եգիպտոսի հայոց Առաջնորդ Գերշ. Տ. Զաւէն Արք. Զինչինեանի հետ պաշտօնական այցելութեամբ ճաշի հիւրը եղաւ Երեւանի մէջ Եգիպտոսի վսեմաշուք Դեսպանորդ Ահմատ Ասլանի բնակարանին մէջ, ընկերակցութեամբ Յունաստանէն Գերշ. Տ. Ոսկան Եպս. Գալիփաֆեանին:

Երեքշաբթի, Սեպտ. 28ին, "Գթութիւն" Եղբայրակցութեան վարիչներու խնդրանքով եւ ընկերակցութեամբ Գերշ. Տ. Զաւէն Արքեպիսկոպոսի, Գեր. Տ. Վիգէն Եպս. Այֆազեանի եւ Տ. Վաչէ Իգնատիոսեան Մայրագոյն Վարդապետի, Պատրիարք Սրբազանը այցելեց Երեւանի "Մեսրոպ Մաշտոց" հոգեւոր գրականութեան գրախանութը: Նոր եւ հին կրօնական հրատարակութիւններ, սրբանկարներ, երգաժապաւէններ, աղօթագրքեր ժողովուրդին մատչելի գիւնեքով տրամադրելի էին: Կէսօրուան երկու ժամերուն համար, ըստ սովորութեան, գրախանութի ետեւի սենեակի մը մէջ հաւաքուած էին մօտ յիսուն այրեր եւ կիներ, եւ երիտասարդներ, ի ձեռքն ունենալով մասնաւորապէս տպուած հոգեւոր շարականներ եւ երգեր, եւ միասնաբար կ'երգէին եւ կ'աղօթէին աշխարհի խաղաղութեան եւ Հայաստանի ապահովութեան համար: Կարճ ժամանակով հոգեւորականները մասնակցեցան խումբին աղօթքին, եւ Պատրիարք Սրբազանը եւ Զաւէն Սրբազանը ֆաջալերեցին զանոնք:

իրենց հոգեւոր կրթանքը շարունակելու և տարածելու:

Կէսօրին, Վեհարանին մէջ, Վեհափառ Հայրապետին կողմէ տրուած ողջերթի ճաշին Պատրիարք Սրբազանը և հոգեւորականները մասնակցեցան: Մաղթանքներ եղան Վեհափառ Հայրապետի առողջութեան, Մայր Աթոռի առաքելութեան յաջողութեան, և Հայաստանի ապահով անդորրութեան:

Երեկոյին Պատրիարք Սրբազանը պատեհութիւն ունեցաւ այցելելու մանկատուններ ուր մանուկներ կը հոգատարուին զանազան խմբաւորումներով, իրրեւ մտքով և ֆիզիքապէս տկարներ, ծնողագուրկ որբեր և կարօտ ընտանիքներու զաւակներ:

Զորեքշաբթի Սեպտ. 29ին, Երեւանի Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ համալիրին մէջ, ժամը 10.30-12, Պատրիարք Սրբազանը զբաղած էր հարցազրոյցով թերթի թղթակիցներու հետ, նաեւ հարցազրոյց նկարահանումով Երեւանի հեռուստացոյցի յայտագրին համար:

Հանդիպումներ ունեցաւ Հայաստանի Արտաքին Գործոց Նախարար Վահան Փափագեանի, տեղակալ Արման Կիրակոսեանի, և օգնականներուն՝ Հէնրիկ Գրիգորեանի և Արսէն Գասպարեանի հետ, Իսրայէլի մէջ Հայ Հիւպատոսարան հաստատելու ծրագիրներու կապակցութեամբ: Այս մասին աշխատանք տարուած է Պատրիարք Սրբազանի գլխաւորած յանձնախումբի կողմէ Երուսաղէմի մէջ, և ծախուց նախահաշիւ մը ներկայացուած է:

Երեւանի արուարձաններէն մէկուն մէջ, Հայ Առաքելական Եկեղեցասիրաց Եղբայրակցութիւնը աղօթաժողովներ կ'ունենայ Կիրակի և Զորեքշաբթի օրերը, կէսօրէ յետոյ ժամը 4ին: Պատրիարք Սրբազանը, ընկերակցութեամբ Տ. Ժիրայր և Տ. Վաչէ Ծայրագոյն վարդապետներուն, ներկայ եղաւ աղօթաժողովին: Երկու հազար աթոռ ունեցող սրահը լեցուն էր մեծ ու փոքր հայորդիներով: Ելեւտրականութեան չգոյութեան պատճառով, բեմին կողմը լոյսի կարգադրութիւն եղած էր, և փոքրիկ երգեհոնի մը ընկերակցութեամբ Հայ եկեղեցւոյ շարականներ, մեղեդիներ, Ս. Պատարագէն երգեր երգուեցան: Քարոզիչ-վարիչ Յանձնախումբի անդամներէն մէկը Ս. Գրական, հոգեւոր պատգամ մը տուաւ: Պատրիարք Սրբազանը "Առտին Եկեղեցիի" քրիստոնէական ըմբռնումը բացատրելով օրհնեց բազմութիւնը, որոնք հաւատքով և խանդավառութեամբ կը մասնակցին այս աղօթաժողովներուն:

Հինգշաբթի լուսցող առաւօտուն ժամը 4ին ճամբորդները պատրաստ էին մեկնելու դէպի Զուարթնոց օդակայանը, և Երեւան-Բարիզ Հայկական օդանաւի թռիչքով հրաժեշտ առին Մայր Հայրենիքէն:

Հոկտեմբեր 3, Կիրակի երեկոյին Պատրիարք Սրբազանը Բարիզէն Երուսաղէմ Ս. Աթոռ վերադարձաւ:

ԺԻՐԱՅԻ Մ. ՎՐԴ. ԹԱՇՃԵԱՆ

ԱՄԵՆ. Տ. ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ ՔԱՐՈԶԸ Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻՆ ՄԷՋ ԿԻՐԱԿԻ 26 ՍԵՊՏ. 1993

Հայաստան աշխարհի մէջ ներկայիս քափ առած այլակրօն շարժումներու դիմաց, Հայ ազգի գաւակները զիրար կը գօտապնդեն իրենց ուղղափառ հաւատքին մէջ, եւ վարանդները կը փառաբանեն ըսելով. "Հայեցարոյք ի գորագլուխն մեր՝ Քրիստոս":

Առաջին դարուն իսկ Պօղոս առաքեալ նոյնը կը յորդորէ: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ ուր որ Քրիստոսի անունով հաւատացեալներու եկեղեցին կը կազմակերպուէր, աղանդաւորներ, այլ հաւատ ունեցողներ, կը փորձէին փայտաշէն առաքեալներուն հիմնածը, կազմակերպածը: Պօղոս առաքեալ Նիսիսոսէն հեռանալու առիթով, Նիսիսոսի հաւատացեալներուն եւ հովիւներուն կը յորդորէ ամուր պահել Քրիստոսի հաւատը: Կ'ըսէ. "Գիտեմ, իմ մեկնելէն յետոյ գայլեր պիտի գան ձեր մէջ, որոնք պիտի չխնայեն հօտին (Գործք Առաքելոց 20րդ գլուխ):

Քրիստոս է գորագլուխը ամբողջ քրիստոնէական եկեղեցիին: Այսօր, ընդհանուր քրիստոնեայ եկեղեցիներու մէջ նոյն վտանգը կայ: Նոր տեսակի աղանդներ, նոր տեսակի կրօններ, յափշտակողներ, չեն խնայեր հօտին: Հնդիկ ֆրիշմաններ, մորմօններ, եհովայի վկաներ, շաքաթապահներ, եւ ուրիշներ: Հայաստան աշխարհը, եւ Հայց. Առաք. եկեղեցին աւելի բարդ կացութեան մէջ կը գտնուին այսօր: Մէկ կողմէ ոչ-քրիստոնեայ կրօններու յարձակումին ենթակայ, միւս կողմէ ոչ-հայկական քրիստոնեայ աղանդներու եւ յարանուանութեանց խուժումին ենթակայ:

Մենք հայերս, կ'ընդունինք որ ամէն քրիստոնեայ ազգ նոյն քրիստոսը ընդունած է, իր պատմութեան ընթացքին, իր

ժողովուրդին համար, եւ հաւատարիմ պէտք է մնայ իր ժողովուրդի պատմութեան եւ աւանդութիւններուն: Հայ ժողովուրդին պատմութիւնը եւ աւանդութիւնները յստակ, պատմական եւ ճշմարիտ են: Ուրիշ ո՞ր մէկ ազգ կամ կրօն կարող է իւրացնել կամ իր պատմութեան եւ աւանդութեան մաս նկատել էջմիածինը, եւ հայ Քրիստոնեայ ժողովուրդին նահատակութեան եւ ստեղծագործութեան պատմութիւնը:

Մէկ է ժողովուրդը:

Մէկ է հաւատքը Քրիստոսի վրայ հիմնուած:

Մէկ է իր եկեղեցին, եւ այդ՝ Հայց. Առաքելական Ուղղափառ եկեղեցին է: Հայ ժողովուրդին եկեղեցին է: Ինչպէս որ բոլոր քրիստոնեայ ժողովուրդներու գորագլուխը մէկ է, Քրիստոսն է, այնպէս ալ իւրաքանչիւր քրիստոնեայ ազգ եւ եկեղեցի, իր ինքնութեան, իր կազմակերպուած գոյութեան գլուխը եւ հրամանատարը ունի՝ Քրիստոսի անունով:

Հայ ազգի եկեղեցին, Հայց. Առաք. Ուղղափառ եկեղեցին է, եւ անոր կազմակերպուած գոյութեան եւ ինքնութեան գլուխն է, գորագլուխն է Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի ձեռնով 303 թուականին հաստատուած Ս. Էջմիածնի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, հրաշալի տեսլիւիւն իբրեւ արդիւնք, երբ Միածինը երկնիցէն կ'իջնէ Արարատեան դաշտի վրայ, Վաղարշապատի մէջ ցոյց տալու հրեղէն Սիւնով Միածնաէջ եկեղեցիին վայրը:

Այսօրուան մեր ինքնիշխան, անկախ Հայրենիքը, իր ներկայ տաժանալից կեանքի պայմաններով, որոնց պէտք է դիմանանք, եւ որոնք Աստուծով շուտով կը փոխուին, մեր պատմական Արցախը, իր տոկոսն մարտական ոգիով, 'ի Հայաստան եւ ի

սփիւռս ցրուած մեր տաղանդաշատ գաւակներուն ստեղծագործութիւնները, մեր ժողովուրդին ապրելու եւ գոյատեւելու աննահանջ կամքը, իր Հայրենիքին եւ իր քրիստոնէական հաւատքին համար մարտնչելու եւ ի հարկին նահատակուելու փառքիւնը եւ հերոսական ոգին, այս բոլորը, եւ ուրիշ ամէն ինչ որ մեր ազգին իսկական նկարագրի արտացոլումն է, մեծ կը նկատեմք եւ կ'ընդունինք Աստուծէ պարգեւուած յաւերժական շնորհներ: Պիտի աղօթեմք որ այս բոլոր շնորհներուն վրայ աւելանայ եւ միշտ ներկայ եւ մղիչ ուժ դառնայ հաւատարիմ մնալու շնորհը:

Այն ժամանակ, այդ տաղանդները, այդ հերետիկոսները, այդ գայլերը, այդ յափշտակողները, դուրս պիտի շարտուին: Այն ժամանակ մեծ միշտ օրհնուած ժողովուրդ եւ ազգ պիտի մնանք փառք տալով Աստուծոյ:

Այս շնորհներուն կարգին, յաւելելուրիշ մէկ շնորհ կը նկատեմք անձը եւ գործը Ամենայն Հայոց Հայրապետին Ն. Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա. Սրբազնագոյն Կաթողիկոսին:

Ան հարիւրերեսուններորդ կաթողիկոսն է Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի առաքելաշաւիդ գահին վրայ բազմած: Այսօր ուրախալի պատեհութիւնը ունինք յիշատակելու եւ ուրախութեամբ տօնախմբելու Վեհափառ Հայրապետի ծննդեան ութսունհինգ ամեակը, ֆահանայական ձեռնադրութեան (Աթէնքի մէջ 1943ին) յիսունամեակը, եւ իբրեւ Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց իր գահակալութեան (1955ին) երեսունութերորդ ամեակը:

Միայն ամփոփումը եթէ փորձեմք տալ Վեհափառ Հայրապետի երեսունութ տարիներու իբրեւ կաթողիկոս աշխատանքին, ջանքին, մտահոգութիւններուն, ուրախութիւններուն եւ ցաւերուն, հազիւ կարող ենք ըսել թէ ան կաթողիկոս եղաւ

այնպիսի շրջանի մը մէջ, ուր ընկերային եւ այլ պայմաններ թոյլ չէին տար որ իր հոգիին թռիչքը իր թեւերը բանար իր հասկացողութեամբ, իր ազգին հոգիով, իր ազգին պատմութեան եւ աւանդութիւններուն թռիչքով: Բայց, ան Աստուծոյ շնորհը ունէր պետական յարաբերութիւնները պատշաճօրէն պահելու, կապերը հաստատելու, ինչպէս նաեւ, օտար եկեղեցիներու "էֆումենիք" շարժումներուն Հայց. եկեղեցին մասնակից դարձնելու, իր վեհափառ անձը կամուրջ դարձնելու աշխարհով մէկ ցրուած հաւատացեալներու եւ հայոց Հայրենիքի միջեւ: Իր արտասահմանեան այցելութիւնները մէկական հրաշք էին՝ քանալու միտքերը, սրտերը, հոգիները հայորդիներու, մինչեւ անգամ այնպիսիներուն, որոնք կորսուած հայեր կը նկատէինք մեծ արտասահմանի մէջ: Իսկ եթէ սկսինք համրել այն շինարարական աշխատանքները, որոնք կատարուած են, եկեղեցիներ վերականգնելով, գանձատուն, վանատուն, Ղազարապատ, Հայկաշէն, եւ ուրիշ կառոյցներ, գործօն տարրեր, եւ նարտարապետական կոթողներ կառուցելով, իր "լուսային" ներդրումը կը զգանք Հայոց Պատմութեան եւ հոգեւոր ժառանգութեան գանձանակին մէջ: Իսկ իր մտքին եւ սրտին ներսը քացուած շնորհքը արուեստագէտի, մտաւորականի, չէր կարող իր կապերը չհաստատել Հայրենի երկրին ինչպէս նաեւ սփիւռքի մէջ եղող մտաւորականներուն եւ արուեստագէտներուն, բանաստեղծներուն, եւ ստեղծագործ ուրիշ արուեստագէտներուն: Եւ այդ պատճառով իսկ այդ ստեղծագործութիւնները պէտք չէր մեռնէին, թաղուէին, անոնս առնուէին. հետեւաբար պէտք էր յոյս տեսնէին, հրապարակուէին, տարածուէին: Եւ ցանկը երկար է այն գեղագիտական հրատարակութիւններուն, պատմական գիրքներուն, որոնք Ամենայն Հայոց Հայրապետի հրամանով, օժանդա-

կութեամբ, տնօրինմամբ, որոշումով, հրատարակուած, տպագրուած եւ տա-
րածուած են:

Նոյն քծախնդրութեամբ՝ իր մտահոգութիւնը կրթական գործի մէջ, որ մեր ժողովուրդը ունենայ ուսեալ, զարգացած, մտքի եւ հոգիի հետաքրքրութիւններով խանդավառ եւ կոչումի բարձր գիտակցութեամբ օժտուած եկեղեցականներ, ֆահմաններ, վարդապետ-
ներ, աշակերտներ, ուսուցիչներ: Եւ այս բոլորը ան կատարեց, կը կատարէ, հակա-
ռակ այն բոլոր տագնապներուն որ իր կեանքին մաս կազմած են. եւ յաճախ վրդոված իր սիրտը:

Ապահովաբար քննարկ կաթողիկոս կարող ենք կոչել Նորին Սրբութիւնը եթէ չհաշուենք այն ամենօրեայ տագնապները զորս ան կ'ապրի: Եւ ես գիտեմ ինչ կը նշանակէ գիշերը երբ հասնի, եւ ինքը մինակ մնայ եւ սկսի մտածել օրուան կատարուածներուն, վաղը կատարուելիք-
ներուն, ապագային ակնկալուածներուն, ինչ մղձաւանջներ կ'անցնին իր հոգիէն: Եւ այդ տագնապները աւելի խորացան, երբ անակնկալ երկրաշարժը, մեր երկրին հիւսիս-արեւմտեան մասը կործանեց: Երբ հինգհարիւր հազար անտուն, անտէր մեր ժողովուրդին զաւակները ցրուեցան ամէն կողմը Հայաստան աշխարհի եւ օտար երկիրներու մէջ: Եւ անոնց համար ինչ որ հարկն էր, եւ պէտք էր անմիջապէս կատարուէր, Վեհափառ Հայրապետը կատարեց անմիջական օգնութեան կարելի միջոցներով: Հապա Արցախի մա՞րտը, գոյամա՞րտը, Արցախի տագնապը: Այդ աւելի խորունկ էր, որովհետեւ կարող էր ունենալ աւելի տագնապալից հետեւանքներ մեր ժողովուրդին, մեր Հայրենիքին համար: Սակայն իր իմաստութիւնը գիտցաւ իր խօսքը տալ իր ժողովուրդին: Իսկ անկախ Հայաստանը՝ ի՞նչ կասկած կարելի է ունենալ որ իր հոգիին քննարկագոյն

պահն էր: Այն հոգիին՝ որ իր պատանի տարիքէն մեծցաւ իր ժողովուրդին ծոցին մէջ, իր ժողովուրդին պատմութեան, իր ժողովուրդին ստեղծագործ հանճարներու շուրհին ներքեւ, լոյսին մէջ, երբ ամբողջ մեր հայ ժողովուրդին դարերու երազը ազատ ապրելու, իր ազգը փառաւորելու, անկախութիւն ունենալու տեսիլքը իրականացաւ: Ո՞վ կարող էր աւելի ուրախանալ քան զօրագլուխը, հրամանատարը մեր ազգին զաւակներուն:

Ցաւ՝ անշո՛ւշտ: Հայ եկեղեցւոյ մէջ գոյութիւն ունեցող երկփեղկումը: Բայց այդ ցաւը ան գիտցաւ տանիլ: Եւ որովհետեւ գիտէր "Ցաւը տանել", անպայման պէտք էր այդ ցաւին յաղթեր, եւ մենք կ'աղօթենք որ այդ համերաշխութեան յաղթանակին ուրախութիւնն ալ իրը դառնայ:

Իսկ աղանդներու խուժումը՝ Հայաստան աշխարհ, որ անընդունելի, անպաշտպանելի հրոսակութիւն է, իր սրտին այնպիսի խորունկ ցաւ պատճառեց, երբ մանաւանդ ինք բարեացակամութեամբ ուզեց առիթ տալ ուրիշ կրօնական համոգում ունեցողներուն իրաւունքով իրենց տեղը ունենալ Հայաստան աշխարհին մէջ: Իրենց տեղը, բայց ոչ իրաւունք մեր ժողովուրդը քաժանելու, մեր ընտանիքը փայփայելու: Եւ այսօրուան մեր տեսածը փայփայչներու, հրոսակներու յարձակումին հաւասար անպարկեշտութիւն է:

Եւ Վեհափառ Հայրապետը ցաւած սրտով իր խօսքը ըսած է: Հրատարակուած է "Հրաւեր Ողջմտութեան" անունով մի գիրք, որ պէտք է բոլորդ ալ տեսնէք, պահանջէք, ունենաք եւ կարդաք, հասկնալու համար թէ ինչ է կատարուածը մեր աշխարհին մէջ մեր շուրջը, "հոգեւոր ծառայութեան" անունով, "կրօնքի" անունով, "բարիք" գործելու անունով: Երբ ոչ հոգեւոր է, ոչ բարիք է, ընդհակառակը՝ անձնասիրութիւն է, ընդհակառակը՝ արհամարհանք է հայ ժողովուրդի պատ-

մութեան եւ աւանդութիւններուն եւ սրբութիւններուն, զանոնք անբաւարար նկատելով մեր ժողովուրդին հոգին փրկելու: Ո՛վ եմ որ կարող եմ մեզի նոր Քրիստոս տալ: Մենք այդ Քրիստոսը ընդունելու եմք Թադէոս եւ Բարթողիմէոս առաքելներու ձեռքով, ամբախարհիս հաստատելու եմք Քրիստոսի հաւատքը՝ լուսաւորչի շինած, հիմնած, կառուցած այս հրաշագործ տաճարով: Մեր այրուքէնով, մեր վարդապետաց պատերազմով եւ բոլոր դարերու ընթացքին մեր աննահանջ հաւատարմութեամբ Քրիստոսին, աննահանջ կամով եւ հաւատարմութեամբ մեր Սրբութիւններուն: Այսօր ազատ եմք այդ բոլորը վայելելու, ապրելու, սորվեցնելու, մեր գաւազներուն, փոխանցելու յաջորդ սերունդներուն: Ով որ կը կասեցնէ մեր ընթացքը՝ չարագործ միայն կարող եմք նկատել, հաւասար մեր պատմութեան մէջ մեզ դաժանօրէն շահագործած, սպառնացած, տանջած բոլոր ուժերուն: Անոր համար մենք պէտք է աղօթենք որ Վեհափառ Հայրապետը, որ այս վերջին ամիսներուն ֆիզիքական անհանգստութեան պատճառով, ոտքի ցաւի պատճառով, չի կարող վազել այնպէս ինչպէս երեսունութ տարիներ վազեց՝ առաջնորդելով, որպէս զի մենք իրեն

հետեւինք, այսօր իր արթուն մտքով, իր իմաստութեամբը, իր տակաւին պայծառ տեսիլքով մեզի հետ է, եւ պէտք է մեզի հետ լինի, որովհետեւ պէտք ունինք այս գորագլուխին, այս հրամանատարին: Այսօրերուն եւս, ինչպէս երեսունութ դաժան տարիներուն, սպառնալից իշխանութեանց ճնշումին ներքեւ, պէտք է կարենանք անշեղօրէն մեր հաւատքին ուղիէն ընթանալ, միշտ նայելով վեր եւ առաջ մեր հոգիներու յաւերժական գորագլուխին՝ Քրիստոսին:

Աստուած մեզի հետ է: Աստուած տուաւ մեզ մեր կազմակերպուած եկեղեցին, անոր հոգեւոր հայրը, առաջնորդը, հովանաւորը, հոգատարը: Եւ Աստուած իր կամքին համաձայն զայն պիտի պահէ այնքան ատեն, որքան ատեն մենք կարիք ունինք անոր: Աստուած իր կամքին համաձայն պիտի կարգադրէ մեր ընթացքը, մեր ապագայի ճանապարհը, լոյսէ լոյս, յաջողութենէ յաջողութիւն, յաղթանակէ յաղթանակ, որպէս զի միշտ կարողանանք ըսել. "Փառք Քեզ Աստուած", այսօրուան համար ալ:

Քու շնորհներդ, ո՛վ Բարերար Տէր, անպակաս մնան մեր վրայ, եւ մենք էւ շնորհիւդ միայն կարողանանք փառաւորել քու անունը, Քու Որդիիդ եւ Սուրբ Հոգիիդ հետ, յաւիտեանս յաւիտենից:

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՏԻՐԱՆ ԱՐԲ. ՆԵՐՍՈՅԵԱՆԻ ԱՃԻԻՆՆԵՐՈՒ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ ՓՈԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

1993 Սեպտեմբեր 12, Կիրակի յետ միջօրեին, Թել Ավիվի Պեն Կիրիոն օդակայանեն, ի Նիւ Եօրֆ հանգուցեալ Ընտրեալ Պատրիարք (1957-1960) Տիրան Արք. Ներսոյեանի դագաղը փոխադրուեցաւ Երուսաղէմ եւ տեղաւորուեցաւ Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի Ս. Էջմիածին մատուռին մէջ:

1989 Սեպտեմբեր 1ին վախճանեալ Տիրան Սրբազան արդէն փափաք յայտնած էր որ իր մահէն յետոյ մարմինը Երուսաղէմ փոխադրուէր: Այդ փափաքը չորս տարի յետոյ կ'իրականանար, զուգահիշելով նաեւ Երուսաղէմի Հայոց Վանքի Պարտիզաբաղի Վերանորոգման աւարտին, եւ առաջադրուած բացման հանդիսութեան եւ Տնօրինէի արարողութեան:

Սեպտեմբեր 5-12 օրերուն Երուսաղէմ կը ժամանեն Միացեալ Նահանգաց Արեւմտեան եւ Արեւելեան Թեմերու Առաջնորդ Սրբազանները՝ Ս. Վաչէ Արք. Յովսէփեան եւ Ս. Խաթակ Արք. Պարսամեան, Արժէնքինայի Թեմի Առաջնորդ Ս. Գիսակ Եպս. Մուրատեան, Ջուիցքերիոյ Թեմի Առաջնորդ Ս. Վիգէն Եպս. Այֆազեան, Հոլանտայի Հոգեւոր Հովիւ Ս. Մանուէլ Վրդ. Երկաթեան, Նիւ Եօրֆէն Տիրան Սրբազանի քրոջ որդիներ Շահէ Ճէպէնեան եւ Ս. Ներսէս Ա. Քհնյ. Ճէպէնեան եւ որդին Առէն Սարկաւազ, Ս. Ընձակ Քհնյ. Նալպանտեան (Արեւելեան Թեմի Թեմական Խորհուրդի անդամ): Նաեւ ուխտաւորներու խումբ մը Տիկին Աննա Տէվէնեանի կազմակերպութեամբ, որուն մաս կը կազմէին Ս. Արտէն Ա. Քհնյ. Աշնեան եւ Երէցկին Մարիամ, Տէր եւ Տիկին Ասպետ եւ Մարգրիտ Զաքարեան (ներկայացնելով Արեւելեան Թեմի Թեմական Խորհուրդը), Տիար Նուպար Քիւփէեան (Արեւելեան

Թեմի Առաջնորդի օգնական եւ քարտուղար) եւ Տիկինը Անահիտ, Նիւ Եօրֆի Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ (ուր կը բնակէր Տիրան Սրբազան վերջին տարիներուն) Ծխական Խորհուրդի Ատենապետ Տիար Սամ Զափուտեան եւ Տիկինը Տօրօթի, Քընէքիֆըթէն Տէր եւ Տիկին Պերն եւ Արշօ Խաչատուրեան, Նիւ Եօրֆէն Մայր Ալիս Խավլընեան եւ դուստրը Պըրթա Մօրիարթի, Շիֆակօէն Տիկին Էլմաս Դաֆէնեան, Պրագիլէն Բիւզանդ Եննիկլէրեան, իր զոգմանը՝ Տիկին Իսկուի Պոյանեան եւ դուստրը Մէրի Պօշէլեան:

Սեպտեմբեր 14, Երեւելաբքի առաւօտ Ս. Տիրան Արք. Ներսոյեանի դագաղը գետնադրուած էր Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի Մեծ Ատենանին կեդրոնը, բազում ծաղկեպսակներով ծածկուած: Ժամը 10ին, հանդիսապետութեամբ Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հօր, կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան կարգը: Լուսարարապետ Գերշ. Ս. Դաւիթ Արք. Սահակեան ներկայացուց Տիրան Սրբազանի անձը եւ գործը մանրամասնեալ կենսագրական գիծերով:

Թափօրը կազմուած էր Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի, Ժառանգաւորաց Վարժարանի աշակերտներէ եւ Միաբանութեան անդամներէ, եւ շարականներու երգեցողութեամբ եւ չորս անգամ կանգառով եւ Աւետարաններու ընթերցումով, ծանր դագաղը մեռելակարգի վրայ բարձուած, դէպի Ս. Փրկիչ վանքը առաջնորդուեցաւ: Գերեզմանը փորուած էր կառուցուելիք եւ կիսաւարտ նոր եկեղեցիի մուտքին, ուր 1990 Փետրուարին թաղումը կատարուած էր հանգուցեալ Եղիշէ Պատրիարք Տէրտերեանի:

Գերեզմանի կարգը կատարելէն յետոյ, Թափօրով Միաբանութիւնը վերադարձաւ դէպի Ժառանգաւորաց Վարժարանի բակը,

ուր, հոգեւորնի պահուն, հայոց մուխթար Տիար Կարապետ Յակոբեան ներկայացուց ժողովուրդին յարգալից զգացումները հանդէպ Ընտրեալ Պատրիարք Տ. Տիրան Արք. Ներսոյեանի:

Կէսօրին, Միաբանական սեղանատան մէջ հոգեւնաշին մասնակցեցան ամբողջ

Միաբանութիւնը, հոգեւորական եւ աշխարհական հիւրերը: Սրբազան Պատրիարք Հայրը իր յարգանքի խօսքերէն յետոյ կարդաց հեռագիրը Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետ, Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա. Սրբազանգոյն Կաթողիկոսին:--

Նորին Ամենապատուութիւն
Թոբգմ Արք. Մանուկեան
Պատրիարք Երուսաղէմի

Խոր յուզումով կ'ողջունենք լուսարմակ Տ. Տիրան Արք. Ներսոյեանի անհնմեքու փոխադրութիւնը Ամերիկայից յաւերժութեան քաղաք Երուսաղէմ որ մշտապէս պաշտամունքի առարկան էր եղած ի Տէր հանգուցեալ մեր սիրեցեալ եղբորը:

Ձեր այս արդար կարգադրութեան առթիւ մեր խորագգած գնահատման ենք յայտնում Ձերդ Ամենապատուութեան եւ Միացեալ Նահանգաց Արեւելեան Թեմի Առաջնորդութեան: Հոգւով՝ ծնած ու պայծառացած Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան ծոցին մէջ, Տիրան Արք. մեր եկեղեցւոյ կեանքին մէջ երկար տարիներ շարունակ հանդիսացաւ հմուտ աստուածաբան, մուխթալ ծառայ մեր Սուրբ եկեղեցւոյ, եւ ամբասիր հոգեւորական, բարոյական նկարագիրով: Յաւիտեանական յիշատակն արդարեց, օրհնութեամբ եղիցի: Ամեն:

ՎԱԶԳԷՆ ԱՌԱՋԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Իրենց յարգալից զգացումները արտայայտեցին Տ. Ներսէս Ա. Քհնյ. Ճէպէնեանը, Տիար Սամ Զափուտեանը եւ Տ. Արտէն Ա. Քհնյ. Աշենեանը, որուն խօսքը կը ներկայացնենք ստորեւ:--

Երեսուն հինգ տարի առաջ այս տօնական շրջանին չարաքաստիկ օր մը, Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան թափուր գահին օրինաւորապէս գահակալ ընտրուած Տ. Տիրան Արքեպս. Ներսոյեան, հաւատարիմ անդամ ուխտին Սրբոց Յակոբեանց միաբանութեան, յանկարծակի կ'արտաքսուէր այս սուրբ քաղաքէն եւ Սուրբ Երկրէն, աշխարհական ու ժերու դաւակցութեան եւ միջամտութեան հետեւանքով:

Ինձ այնպէս երեւցած է որ այդ օրէն ետք աւելի քան երեսուն տարի-ներու ժամանակամիջոցին Տիրան Սրբազան գիտակից կամ անգիտակից կերպով իր մտքի եւ հոգիի աչքերը միշտ յառած է Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան: Սրբազանը ունէր բազմակողմանի երազներ, զորս կը յուսար իրականա-րենել եթէ իրեն տրուած ըլլար հարկ եղած պետական ծանաչումը, եւ կարենար զործադրել պատրիարքական իշխանութիւնը:

«Արժան եւ իրաւ» պէտք է ըսենք այսօր, երբ իր մարմինը Ամերիկայի ժամանակաւոր կայքէն փոխադրուած, տեղադրուեցաւ Երուսաղէմի Հայ պատրիարք-ներու շիրմաստանին մէջ: Այս կարգադրութիւնը, որ փափաքն էր Տիրան Սըրբազանին, ի գլուխ հանուեցաւ քարեհամ տնօրինութեամբ Ամեն. Տ. Թորգոմ Պատրիարք Մանուկեանին եւ հաւանութեամբը Ս. Աթոռիս Տնօրէն Ժողովին: Պատիւ վախճանեալ Սրբազանի քրոջ որդիներուն՝ Ճէպէմեան եղբայրներ Տ. Ներսէս Աւագ Քահանային եւ Շահէին, որոնք կատարեցին իրենց սիրեցեալ մօր-եղբօր փափաքը, անոր մարմինը նիւ Եորքէն Երուսաղէմ փոխադրելով, Տիրան Սրբազանի վախճանումէն չորս տարի ետք:

Արտասահմանի մէջ, վշտացած վտարանդի Տիրան Արքեպիսկոպոսը ինքզինք չվերածեց անպտուղ ծգնաւորի մը: Աստանդականի կարճ փորձառութենէ մը ետք ի Հնդկաստան, Պոլիս եւ այլուր, ան որպէս քաղաքացի Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց վերադարձաւ Ամերիկա այն օրերուն երբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն Ս. Օծուծիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա. կուտար իր անդրանիկ այցելութիւնը Ամերիկայի հայութեան: Տիրան Արքեպիսկոպոս մաս կը կազմէր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի շքախումբին Գալիֆորնիայի մէջ, 1960ի այդ քախտորոշ օրերուն:

Յաջորդող երեք տասնամեակներուն, Տիրան Սրբազան քարոզեց, դասախօսեց, գրեց, մամբորդեց երկրէն ներս եւ ցամաքամասէ ցամաքամաս, մտերիմ եւ խորհրդակից եղաւ կաթողիկոսի, պատրիարքի, առաջնորդներու, ծխաւէր հովիւներու, մտաւորականներու եւ երիտասարդներու: Որպէս ուսուցիչ եւ հոգեւոր դաստիարակ, ան հետապնդեց եւ իրականացուց ստեղծումը Ս. Ներսէս Հայ Դպրեվանքին Ամերիկայի հողին վրայ: Միխթարուեցաւ տեսնելով արդիւնքը այդ դպրեվանքին մէջ տրուած կրթութեան: Որպէս հոգիի լայն հորիզոն ունեցող Բրիստոնեայ հոգեւորական, Տիրան Սրբազան գրիչ եւ շունչ գործածեց ի խնդիր էքլումնիք խօսակցութեանց եւ մերձեցումներու, մասնակցելով միջեկեղեցական կարեւոր հանդիպումներու, ըլլաւ Եւրոպայի այլեւայլ երկիրներու մէջ, ըլլալ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց մէջ:

Տիրան Սրբազան՝ դժուարահամ մտաւորական, շարունակ քարեփոխած եւ սրբազրած է իր իսկ գրածները: Անոր տուած դասախօսութիւնները՝ ըլլալ Ս. Ներսէս Դպրեվանքի ուսանողներուն, ըլլալ Հայ կամ ոչ-Հայ մտաւորական շրջանակներու, կ'ընդգրկեն նիւթերու ընդարձակ ծիր մը՝ կանոնագիտութենէն մինչեւ ծիսագիտութիւն, Բրիստոսաքանութենէն մինչեւ Հայ Եկեղեցւոյ պատմութիւն:

Երախտագիտութեան արժանի գործ մը պիտի ըլլար եթէ Տիրան Սրբազանի հիագողներ եւ անոր շինարար ուղղութիւնը շարունակել փափաքողներ ստեղծէին միջոցներ որպէս զի 1920ական թուականներու կէսէն մինչեւ իր վախճանիւր ասկէ չորս տարի առաջ Տիրան Սրբազանի հրատարակուած թէ՛ անտիպ յօդուածները ուսումնասիրութիւնները, դասախօսութիւններն ու կարգ մը նամակները տալապրութեան լոյսին լանձնուէին պատշաճ մատենաշարով մը: Վստահ եմ որ տալապրութեան մը աւելի գերազանց արժէք պիտի ներկայագնէին Տիրան Արք. Ներսոյեանի մօր-եղբօր երկունքի այս արդիւնքները, յօգուտ ներկայ եւ ապագայ Հայ սերունդներու:

ՆՈՐՈԳԵԱԼ ՊԱՐՏԻԶԱԹԱՂԻ ՏՆՕՐՀՆԵՔԸ

1993 Սեպտեմբեր 14, Երեւանի յ. մ. ժամը 4ին, Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Միաբանութեան եւ հիւրաբար այցելող Սրբազան եւ Հոգեշնորհ Հայրերուն հետ միասին, մուտք գործեց վանքին Պարտիզաթաղ կոչուած եւ վերանորոգուած շէնքէն ներս: Արդէն հաւաքուած էին Երուսաղէմի կրօնական համայնքներուն պետեր եւ ներկայացուցիչներ, Երուսաղէմի, Բեթղեհէմի, Պէյք Ճալայի, Պէյք Սահուրի քաղաքացիներ, Պետական հիւրեր եւ Հիւպատոսներ, արտասահմանէն եկած Հոգեւոր Առաջնորդներ, եկեղեցականներ եւ ուխտաւորներ (որոնք առաւօտուն մասնակցած էին Գեր. Տ. Տիրան Արք. Ներսիսեանի ահիւններուն Նիւ Եօրթէն Երուսաղէմ փոխադրուելուն եւ Ս. Փրկիչ վանքին մէջ դամբարանուելու Հոգեհանգստեան կարգին) եւ Երուսաղէմէն, Հայֆայէն, Եաֆայէն հարիւրաւոր հայեր:

Պարտիզաթաղի բակին մէջտեղը կանգնուած Հայկական խաչքարին եւ պարտէզին հարաւակողմը կարգադրուած հարթակին եւ քարձրախօսներուն շուրջ հաւաքուած, կատարուեցաւ նորոգուած բնակարաններու Տնօրհնէֆի արարողութիւնը շարականներու երգեցողութեամբ, Սաղմոսի, Առաքելական Թուղթի եւ Աւետարանի ընթերցումով: Պարտիզաթաղի հանդիսութեանց Յանձնախումբի Ատենապետ Գեր. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան իր խօսքին մէջ շեշտեց անհրաժեշտութիւնը այս շէնքին նորոգութեան եւ անոր ընծանքը ներկայ հանգստաւէտ պայմաններուն:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը իր շնորհակալութիւնը յայտնեց բոլոր նուիրատուներուն, շինարարութեան նարտարագետներուն, աշխատողներուն, Յանձնախումբի անդամներուն, պաշտօնական հիւրերուն, մաղթելով որ հոգեւորական

հայրերը միաբանութեան, իրենց իմացական եւ հոգեկան հետաքրքրութիւններով եւ ընկերային ժամանցներով ստեղծեն այն մթնոլորտը, որ ակնկալելի է վանական կեանք ապրող եղբայրակցութենէ մը, հանդիման ծառայելու համար իրենց կոչումին:

Արարողութեան աւարտին Գեր. Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան հակիրճ տեղեկութիւն մը տուաւ վերանորոգուած Պարտիզաթաղի շէնքի մասին ուր կարգաւորուած են տասնըինը բնակարաններ երկուֆական սենեակներով, քաղնիք-լուացարանով, դարմանատուն մը, լուացֆի սենեակ, ժամանցի սենեակ, նաշաւահ խոհանոցով, դերձակատուն, սպասման սենեակ եւ պահակատուն: Բոլոր հիւրերը Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հօր հետեւելով շրջեցան սենեակները, եւ մասնակցեցան Յանձնախումբին կողմէ պատրաստուած հիւրասիրութեան:

Նոյն երեկոյեան, Պատրիարքաբանի դահլիճին մէջ, Միաբանութիւնը եւ հոգեւորականները եւ հիւրերը պողտասեղանի հրաւիրուած էին Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր կողմէ:

Այս վերջին տասնօրեակին, Պատրիարք Սրբազան Հայրը առանձնաբար եւս տեսակցութիւններ ունեցաւ թեմակալ Առաջնորդ Սրբազաններու, Հոգեւոր Հովիւներու եւ ուխտաւոր հիւրերուն հետ:

Սեպտեմբեր 15, Զորեքշաբթի գիշեր ժամը 8ին, ժառանգաւորաց Վարժարանի նորոգուած Սրահին մէջ տեղի ունեցաւ նաշկերոյթ մը, Պարտիզաթաղի նորոգման լրումին առիթով: Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հայրը, միաբանութեան եւ հիւր հոգեւորականներու կողմէ առաջնորդուած մուտք գործեց, մինչ ժառ. Վարժարանի սաները կ'երգէին Վարժարանի Գայլերգը՝

"Սիրտ ի սիրտ եւ ձեռն ի ձեռն": Սեղանի օրհնութենէն յետոյ, Գեր. Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան բաժակ առաջարկեց Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հօր եւ Միաբանութեան կենացը, բարի վայելում մաղթելով նորոգեալ բնակարաններու մէջ: Յանձնախումբի Փոխ Ատենապետ Գեր. Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտատեան վարեց օրուան յայտագիրը, եւ յիշեց թէ ֆիզիքական վերանորոգումին հետ իմացական եւ հոգեկան վերանորոգումն ալ նպատակն է սկսուած ձեռնարկներուն: Շնորհակալութիւն յայտնելով ներկայացուց Յանձնախումբի անդամները. - Ատենապետ Գեր. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, Բարսեղ Վրդ. Գալէմտէրեան, Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան, Գէորգ Ալըմեան, Անահիտ Ասլանեան, Գառնիկ Պալըզեան, Հռիփ Պաթարսէյ, Ռաֆֆի Կարապետեան, Ճէֆի Յակոբեան, Արթըր Յակոբեան, Գէորգ Հինգլեան, Շանթ Գասպարեան, Նորա Նազգաշեան եւ Սարօ Նազգաշեան:

Խօսք առին Լուսարարապետ Գեր. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, Միացեալ Նահանգաց Արեւմտեան Թեմի Առաջնորդ Գեր. Տ. Վաչէ Արք. Յովսէփեան եւ Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Գեր. Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեան:

Գեր. Տ. Դաւիթ Արքեպիսկոպոս, մասնաւորաբար ի գիտութիւն այցելու ուխտաւորներուն, ներկայացուց Հայ Երուսաղէմի կարեւորութիւնը եւ Միաբանութեան եւ Երուսաղէմաբնակ ժողովուրդին ուսերուն դրուած լուրջ պատասխանատուութիւնը իրրեւ Ս. Տեղեաց մէջ ներկայացուցիչները ութը միլիոն հայութեան: Ակնարկելով օտար ժողովուրդներու ուխտաւորական խումբերուն, յիշեցուց թեմակալ Առաջնորդներէն եւ հովիւներէն ակնկալուած ջանքը հայ ուխտաւորներու խումբեր կազմակերպելու:

Գեր. Տ. Վաչէ Արքեպիսկոպոս անդրադարձաւ Սրբոց Յակոբեանց Միաբա-

նութեան անցեալին մէջ բերած մեծ նպաստին, Անթիլիասի դպրեմանքին եւ սփիւռքի թեմերուն հայթայթելով դաստիարակ հոգեւորականներ եւ հոգեւոր հովիւներ եւ թեմակալ Առաջնորդներ: Այսօր եւս, Անկախ Հայաստանի ներկայ կացութիւնը նկատի առած, Հայ ժողովուրդը եւ կազմակերպուած թեմերը նոյն ակնկալութեամբ կը մային Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան եւ ժառանգաւորաց Վարժարանին:

Գեր. Տ. Խաժակ Արքեպիսկոպոս, յիշեցուց որ Սրբոց Յակոբեանց Առաքելական Ս. Աթոռը եւ իրմով ապահովուած ժառանգութիւնը Հայ ժողովուրդի փառքն են: Հայ ժողովուրդը գուրգուրացեր է Հայ Երուսաղէմին վրայ, եւ նորէն պիտի գուրգուրայ: Հայ ուխտաւորներ նորէն պիտի գան ուխտի: Թեմերէն հայ երիտասարդներ հոգեւոր պատրաստութեան համար պիտի ղրկուին Երուսաղէմ կրթուելու եւ Հայ եկեղեցւոյ իմաստալից ծէսերը սորվելու, սուրբ տեղեաց պաշտամունքներէն ներշնչուելու: Ինչպէս անկախ Հայաստանը նոյնպէս Հայոց եկեղեցին նոր դարաշրջանի մը առջեւ կը դնէ մեր ազգը: Երուսաղէմը պէտք է Հոգեւոր Կեդրոնը դառնայ Գիրի, Գրչութեան, Հոգեւոր գրականութեան տարածման, պաշտամունքի:

Տիար Ասպետ Զաֆարեան, Ուստրէն, իրրեւ ներկայացուցիչը Միացեալ Նահանգաց Արեւելեան Թեմի Թեմական խորհուրդի, Թեմին երախտագիտութիւնը ներկայացուց Պատրիարք Սրբազանին եւ Միաբանութեան որովհետեւ Երուսաղէմի միաբաններ ծառայած են թեմերուն մէջ վերջին 50 տարիներուն, իրրեւ հոգեւոր հովիւներ, եւ անոնցմէ չորսը՝ իրրեւ Առաջնորդներ:

Յայտագրի գեղարուեստական բաժինին մասնակցեցան ժառանգաւորաց Վարժարանի դաստիարակներէն՝ Վարուժան

Մարգարեան դասախօս երաժշտութեան եւ ծայնամարզութեան, Վաչէ Շարաֆեան դաստիարակ Սօլֆէժի եւ դաշնամուրի, եւ Սամուէլ Մուրատեան դասախօս գրականութեան: Վարուժանին երգերուն՝ ընկերակցեցաւ Վաչէն, որ նաեւ մեծանուագեց, իսկ Յովհաննէս Թումանեանի եւ Եղիշէ Չարենցի քերթումներէն արտասանեց Սամուէլ Մուրատեան:

Ամեն Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհակալութիւն յայտնեց երկու օրերու ընթացքին կատարուած երկու կարեւոր իրադարձութեանց (Ընտրեալ-Պատրիարք Գեոր. Տ. Տիրան Արք. Ներսոյեանի աճիւններուն Նիւ Եօրթէն Երուսաղէմ փոխադրութեան, եւ Պարտիզաթաղի շէնքին նորոգութեան աւարտումին առիթով կազմակերպուած հանդիսութեանց) արժանավայել եւ պատշաճ կերպով կազմակերպողներուն, հոգատարներուն եւ աշխատողներուն, Հոգեւորական եւ աշխարհական ուխտաւորներուն: Մասնաւորեց չորս նուիրատուներ որոնց իւրաքանչիւրի մասին մարմարէ քարի վրայ արձանագրութիւն կայ զետեղուած Պարտիզաթաղի նորոգուած սենեակներու դրան վերեւ: Ասոնք են՝ Միացեալ Նահանգաց Արեւելեան Թեմը, Լոնտոնէն Ս. Սարգիս Եկեղեցւոյ Կիւլպէնկեան Աւանդապահ Խնամակալութիւնը, Նիւ Եօրթէն՝ նահատակ Գրիգոր Ջօիրապի եւ Գլարայի դուստրը՝ Տօյօրիս, եւ Ուստր քաղաքէն Տիկին Երանուհի Արքահամեան:

Արտայայտուած գնահատական խօսքերուն համար շնորհակալութիւն յայտնելով, Պատրիարք Սրբազան Հայրը Հայ Երուսաղէմի մտահոգութիւնները ամփոփեց չորս տեսակի գործունէութեանց շուրջ: Բնակարանային մտահոգութիւն թէ՛ միաբանութեան անդամներուն եւ թէ՛ մեր ժողովուրդին համար: Պարտիզաթաղը այս պատճառաւ անհրաժեշտ էր քննելի

դարձնել: Իսկ մեր ընտանիքներուն համար վանքապատկան հողերու վրայ բնակարաններու կառուցումը մաս կը կազմէ ընդհանուր ծրագրումին: Դաստիարակութիւնը միւս մտահոգութիւնն է: Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Սրբոց Թարգմանչաց դպրոցի միջոցաւ սերունդներու դաստիարակութիւնը ապահովելու մտահոգութիւնը ունինք, քայց նաեւ մեր ժողովուրդին ընդհանուր կրթութեան եւ մշակութային հետաքրքրութեան եւ մակարդակի մշակման անհրաժեշտութիւնը կայ:

Երրորդ մտահոգութիւնը համաքրիստոնէական եւ կրօնական է եւ կը վերաբերի Սուրբ Տեղերու մեր իրաւունքներուն եւ պաշտամունքներուն: Մեր Միաբանութեան թիւին նուագութիւնը մտահոգիչ է (տասը վարդապետներ, մի քանի դպիր աշխատաւորներ) արժանավայել կերպով ներկայացնելու համար Հայց. Եկեղեցւոյ պաշտամունքին վայելչութիւնը, պատմութիւնը եւ դաւանութիւնը: Տարեկան ամենագգի միլիոնաւոր ուխտաւորներ կ'այցելեն քրիստոնէական սրբավայրերը: Կարիք կայ քրիստոնէից, ընդ որս եւ հայոց ներկայութիւնը զգալի դարձնելու: Հայ ուխտաւորներուն համար հիւրանոց ունենալը այս պատճառաւ մաս կը կազմէ շինարարական ընդհանուր ծրագրին: Չորրորդ մտահոգութիւնը մեր հոգեւոր ժառանգութեան, մշակութային գանձերուն օգտագործումը, հրապարակումը եւ տարածումն է: Այս պատճառաւ այնքան խնամքի, կազմակերպման, արդիական միջոցառումներու կարօտ են մեր ձեռագիրներու անփոխարինելի հաւաքածոն, անոնց պահպանումը եւ գրադարան ձեռագրատունը, մեր Կիւլպէնկեան մատենադարանի շէնքը, Հէլէն եւ Եղուարդ Մարտիկեան թանգարանը, տպագրական մեքենաներէ գուրկ վաճառի տպարանը, եւ այլ ճարտարապետական կոթողներ եւ հրատարակութիւններ, որոնք մեր հայկական մշակոյթի

մասին հիացմունք է ծանոթութիւն կրնան սփռել:

Պատրիարք Սրբազանը ակնարկեց նաեւ նոր եւ յաւելեալ պարտականութեան մը, որ Իսրայէլի մէջ Հայաստանի Հանրապետութեան Հայ Դեսպանատուն ունենալու անհրաժեշտութենէն կը ծագի: Կ'ակնկալուի որ Հայոց վանքը եւ ժողովուրդը հոգայ ծախքերը դեսպանատան հաստատման եւ յառաջիկայ տարիներու պիտե՛նէին: Աշխատանք տարուած է: Յուսակից ենք որ կարելի պիտի դառնայ նպաստել այս նպատակին իրագործման:

Պատրիարք Սրբազանը ակնարկեց նաեւ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին ֆիզիքական առողջութեան, մաղթելով շուտափոյթ ապաքինում, եւ յայտնեց որ այսօր իսկ լուսադմին, Առաջնորդ Սրբազաններու հետ պիտի մեկնին դէպի Ս. Էջմիածին, խորհրդակցելու համար Հայաստանի մէջ ստեղծուած կրօնական եւ քաղաքական մտահոգիչ կացութեանց մասին:

"Պահպանիչ"ով եւ "Հայր Մեր"ի երգեցողութեամբ ժամը 10ին յայտագիրը աւարտեցաւ:

ԱՒՍՏՐԱԼԻՈՅ ԹԵՄԷՆ

Աւստրալիոյ եւ Նոր Զելանտայի Առաջնորդ, Գերշ. Տ. Աղան Արք. Պալիօգեան, Յունիս 13-25 այցելեց Ամերիկայի Արեւմտեան Թեմը եւ վերադարձի քննապարհին երկօրեայ այցելութիւն տուաւ Նոր Զելանտայի Օգլընտ քաղաք, ուր ուրքը հայ ընտանիքներ կան:

Սրբազան Հայրը Լոս Անճելոս ժամանեց Յունիս 13ի գիշերը. ու յաջորդ օրը այցելեց Առաջնորդարան, ուր Առաջնորդ Վաչէ Արք. Յովսէփեանի բացակայութեան - պաշտօնով Արժանքին կը գտնուէր - ընդունուեցաւ Սիփան Քիյ. Միսեսեանի եւ Առաջնորդարանի պաշտօնէութեան կողմէ:

Այնուհետեւ շաբաթուան ընթացքին այցելեց Հայկական թերթերու խմբագրութեանց կրթական օճախներ, ազգային հաստատութիւններ: Հանդիպումներ ունեցաւ շրջանի եկեղեցական հայրերու հետ Լոս Անճելոս եւ Ֆրէզնո: Խօսեցաւ Աւստրալահայ գաղութի, ինչպէս նաեւ Հեռաւոր Արեւելքի, Հնդկաստան, Պակիստան

տէշ, Պըրմա, Թայլէնտ, Հոնկ-Գոնկ ու Սինկաբուր ապրող փոքրաթիւ հայերու մասին:

Կիրակի 20 Յունիս 1993ին Սրբազան Հայրը պատարագեց ու քարոզեց Քոսթա Մեսայի Ս. Աստուածածին Հայց. Առաքելական եկեղեցւոյ մէջ, ու յաւարտ Ս. Պատարագի հանդիպում ունեցաւ Հովիւի ու ծխականներու հետ:

21-22 Յունիսին Սրբազան Հայրը հանդիպում ունեցաւ Արժանքինէն վերադարձած Վաչէ Արք. Յովսէփեանի հետ: Եւ 22ի գիշերը Լոս Անճելոսէն քամբայ ելաւ դէպի Նոր Զելանտայի Օգլընտ քաղաքը, ուր հասաւ 24ի առաւօտուն, ու դիմաւորուեցաւ տեղւոյն հայերու կողմէ:

Համաշխարհային երկրորդ պատերազմէն ետք, հայեր հաստատուած են Նոր Զելանտայի Օգլընտ, Քրայսթչըրչ, Ուէլինկթըն եւ այլ քաղաքներու մէջ, շուրջ 100 հայ կը հաշուէ Նոր Զելանտան: Սրբազան Հայրը Օգլընտ հասած

երեկոյին Անկլիփան Ս. Ստեփաննոս Մատուռին մէջ մատուցեց հայկական Ս. պատարագ ու քարոզեց ներկայ հաւատացելոց, թիւով 24 հոգի - 16 հայ, եւ 8 օտար - : Յաւարտ Ս. Պատարագի, գաղութի նահապետ Տոբ. Մինաս Իլահասի - Եղիայեան - քնակարանին մէջ տրուեցաւ պաշտօնական ընթրիք, ուր հայեր ու քարեկամներ ներկայ էին, եւ առիթը ունեցան աւելի մօտէն ծանօթանալու հայ եկեղեցւոյ ու հայրենիքի ներկայ իրավիճակի մասին:

Աւելի ուշ, բժշկի քնակարանը այցելեց Օգլընտի Անկլիփան եկեղեցւոյ Առաջնորդ, Գերշ. Տ. Պրուս Եպս. Կիլպըրտը, եւ երկու Սրբազան հայրերու միջեւ տեղի ունեցան քարի գալստեան խօսքեր եւ հետաքրքրական զրոյց՝ երկու եկեղեցիներու

փոխյարաբերութեան մասին, ու յատկապէս Անկլիփան եկեղեցւոյ Պետ Գերշ. Տ. Ճօրն Արք. Թերրիի Հայաստան այցելութեան մասին:

Առաջնորդ Սրբազան Հայրը Յունիս 24ին եւ 25ին կարեւորութիւնը ունեցաւ հեռաձայնային հաղորդակցութեան մէջ մտնելու Նոր Զեւանտայի այլ քաղաքներու մէջ գտնուող հայերու հետ, քարի մաղթանքներ փոխանցելու համար: Յունիսի 25ի երեկոյեան, գաղութի անդամներու ողջերթի մաղթանքով դրուեցաւ նոյն գիշեր ողջամբ ժամանեց Սիտնի, իր պաշտօնատեղին:

ԴԻԻԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԻՆ

ՊՐԱԶԻԼԻՈՅ ԹԵՄԷՆ

Ընթացիկ տարւոյս Յունուար 16ի թուակիր Սրբատառ Կոնդակով, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնէն, Վեհափառ Հայրապետ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, Արքութեան պատիւ շնորհեց Տ. Տաթեւ Եպս. Ղարիպեանին, իր քահանայական ձեռնադրութեան երեսունամեակին եւ ծննդեան յիսունհինգերորդ տարեդարձին առթիւ, նշելով "Մեզ քաջ յայտնի է, որ աւելի քան երեսուն տարի է ի վեր Դուք զինուորագրուած էք ծառայելու մեր Սուրբ եկեղեցիին: Մենք բարձր կը գնահատենք Ձեր երկարատեւ ծառայութիւնները նախ իբրեւ հոգեւոր հովիւ եւ ապա իբրեւ թեմակալ արժանաւոր Առաջնորդ Հարաւային Ամերիկայի մէջ, ինչպէս նաեւ

Ձեր նուիրեալ աշխատանքը Հայց. Առաք. մեր եկեղեցիի պայծառութեան եւ քարեզարդման համար":

Թեմի Կեդր. Վարչութիւնը կազմակերպեց պաշտօնական ճաշկերոյթ մը, Հայկական ակումբին մէջ, անցեալ Յունիսի 25, Ուրբաթ երեկոյեան: Իրենց ներկայութեամբ պատուեցին, Սուրբոյ վսեմաշուք հիւպատոսը Տօթ. Ապտուլ Ուստուտ Աթասին եւ իր կողակիցը, քոյր համայնագնորդ եւ եկեղեցիներու բարձրաստիճան եկեղեցականներ, Արժէնթինահայոց Առաջնորդ Գերշ. Տ. Գիսակ Եպս. Մուրատեան, քաղաքապետի ներկայացուցիչ Տօթ. Հաննա Ղարիպը, եւ գաղութիս քոյր կազմակերպութեանց ներկայացուցիչները: Նամակով, հեռագրով

եւ այլ միջոցներով իրենց գոհունակութիւնը եւ շնորհաւորութիւնները դրկած էին Նրուսադէմի Հայոց Պատրիարք Ամեն. Տ. Թորգոմ Արք. Մանուկեանը, շատ մը քեմակալ Առաջնորդներ, Սան Փաւլօ նահանգի Կարդինալը, օտար եկեղեցական, պետական եւ պաշտօնական անձնաւորութիւններ:

Յայտագրի պաշտօնական բաժինը սկսաւ Կոնդակի ընթերցումով, զոր կատարեց Արժ. Տ. Նզմիկ Բիւյ. Կիզէլեանը, շնորհաւորականները կարդաց Արժ. Տ. Պօղոս Բիւյ. Պարոնեանը, իրենց սրտի խօսքերը ըրին, Գիսակ Սրբազան, Թեմական Խորհուրդի Կեդր. Վարչութեան Ատենապետ Տիար Կարպիս Պօյաճեանը, Ազգ. ներկայացուցչական Մարմնի Ատենապետ Տօքթ. Հաննա Ղարիպը, բոլորն ալ վեր առնելով Յորեւեար Սրբազան Հօր անձին բարեմասնութիւնները, նուիրումի ոգին եւ արժանաւոր եկեղեցականի բարձր նկարագիրը:

Նկատի ունենալով, որ այս տարուայ Փետրուարին, Սրբազան Հայրը գոհ գացած էր գործութեան մը եւ կորսնցուցած ամէն ինչ, Թեմին Կեդր. Վարչութիւնը, յատկապէս Հալէպի մէջ պատրաստուած հովուական "Ասա" մը նուիրեց, Հայ Օգնութեան Միութեան Վարչութիւնը "Պանակէ" մը եւ Տիար Արթին Սանոսեանը "Լանջախաչ" մը եւ Տէր եւ Տիկին Ներսէս եւ Լեւա Վարդանեաններ եպիսկոպոսական գեղեցիկ "Մատանի" մը: Գիսակ Սրբազան եւս, մանկութեան օրերէն կապուած ըլլալով Տաթև Սրբազանին, նուիրեց փոքր Պանակէ մը եւ Լանջախաչ մը:

Յորեւեար Սրբազանը, փոքրուկաբերէն լեզուով ըրաւ իր սրտի խօսքը, նախ իր քահանայական ձեռնադրութեան երեսնամեակին առիթով, եւ ի մէջ այլոց նշեց. "Եկեղեցականի կեանքը, ամէն քանէ առաջ, Աստուծոյ կողմէ տրուած կոչումի մը պատասխանն է, որուն եթէ գիտակցու-

թեամբ մօտենայ ենթական, պիտի ունենայ միայն պարտականութիւններու անվերջանալի պատասխանատուութիւն մը": Ապա անդրադառնալով Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին իրեն շնորհած Արքութեան Պատիւին. "Այսօրուայ ինձի եղած այս պատիւը, պիտի չընդունիմ իմ անձիս տրուած Վարձատրութիւն մը այլ ուսերուս դրուած նոր պարտականութիւններու պատասխանատուութիւն մը: Այդ կատարելու համար պէտք ունիմ բարի կամեցողութեան տէր մարդոց օժանդակութեան եւ գործակցութեան":

Կտրուեցաւ տարեդարձի կարկանդակը, Մայր Եկեղեցւոյ Դպրաց Դասի անդամներու "Շնորհաւոր" երգով:

Յայտագրի երկրորդ եւ վերջին մասը ամբողջութեամբ կը բաղկանար Հայերէն Երգերու փունջէ մը, զոր ներկայացուց յատկապէս Պուէնոս Այրէսէն ժամանած Տիկին Մարալ Մարկեան Թորիկեան, որուն քանոնով կ'ընկերանար, նոյնպէս Պուէնոս Այրէսէն Տիկին Արմենուհի Թէֆէեան:

Կիրակի 27 Յունիսին, հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատոյց Սրբազան Հայրը, Ս. Գեորգ Մայր Եկեղեցիին մէջ:

Ի ժամ Ս. Պատարագի, "Հրաշափառ"ի երգեցողութեամբ եւ զանգահարութեամբ Եկեղեցւոյ բեմը բերուեցաւ եւ կարդացուեցաւ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսի Կոնդակը: Սրբազանը կը քարոզէ եւ կուտայ իր պատգամը: Յաւարտ Ս. Պատարագի ներկայ հաւատացեալները կը մօտենան Տաթև Արքեպիսկոպոսին, շնորհաւորելու եւ իր օրհնութիւնը ստանալու:

ԴԻԻԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԻ

(Վախճանման 75 ամեակին առիթով)

A.R.A.R.@

բովանդակալից կեանքը լրումն էր անսովոր տաղանդէ մը բխած կրթական, վարչական եւ մատենագիտական տոկուն գործունէութեանց, վաւերական գիտնականի, աստուածաբանի, պատմագետի, տմարագետի եւ կանոնագետի մը բացառիկ կարողութիւններով օժտուած մարդու մը, որուն մասին դժբախտաբար մենագրութիւն մը իսկ լոյս չէ տեսած, բացի Յակոբ Սիրունիի «Օրմանեան եւ իր ժամանակը» յօդուածաշարքէն որ ցարդ պէտք էր առանձին լոյս տեսնէր հատորով մը: Պատմաոր քերեւս այս պակասին այն է որ ինք Օրմանեան գրած է մանրապատում իր կենսագրականը իր Խոնք եւ Խօսքով, եւ մանրամասնութեամբ անդրադարձած իր գործունէութեանց Ազգապատումի ընդարձակ էջերուն մէջ որպէս օրուան մարդը, Կ. Պոլսոյ պատրիարքը, Արմաշի Դպրեվանքի հիմնադիրը եւ կրթանուէր մշակն ու պատմաբանը: Օրմանեան իր մահէն քիչ առաջ առիթը ունեցաւ սրտի գոհունակութեամբ դիմաւորելու Հայաստանի Հանրապետութեան հաստատման լուրը՝ մայիս 28ին, ինչպէս նաեւ տեսնելու գիւնդադարը եւ Թուրքիոյ ու Գերմանիոյ պարտութեան լուրերը: Այս բոլորը ի հարկէ հրմուսեցուցին ծերունի ազգասէր հայ հոգեւորականը ու ան իր հոգին աւանդեց նախատեսելով իր ազգին յարութիւնը: Օրմանեանի մասին քէ՛ ինք եւ քէ՛ մենք մանրամասնօրէն գրած ենք Ազգապատումի լայն էջերուն մէջ արժանի կերպով, ժլատ կերպով նշելիս, սկսելով իր հռոմէադաւանութենէն հայադաւանութեան դարձէն, էջմիածնի եւ Արմաշի իր կրթանուէր գործունէութենէն, քեմակալ առաջնորդի իր դիրքէն, մինչեւ իր Կ. Պոլսոյ տասներկու տարիներու պատրիարքական պաշտօնավարութիւնը, եւ կեանքի վերջին օրերը: Այսուհանդերձ, նշանաւոր եւ պատմական անձնուր կեանքը հնար չէ փակել առանց ընդհանուր տեսութեամբ մը անոնց շիրիմը կնքելու: 1841ին ծնած, 1851ին Հոռմի Ամտոնեանց վանքը աշակերտած, 1863ին քահանայ ձեռնադրուած, 1879ին Հայաստանեայց Մայր Եկեղեցւոյ ծոցը վերադարձած, ստանալէ ետք համալսարանական բացառիկ ուսում եւ համապատասխան գիտական աստիճաններ, Կարմոյ քեմին առաջնորդ ընտրուած, էջմիածնի ձեմարանին ուսուցիչ կարգուած, Արմաշի Դպրեվանքին հիմնադիրը եղած, ապա պատրիարքական փշոտ աթոռը բարձրացած 1896ին, հեղինակած մեծարժէք եւ ծաւալուն երկեր հայ Եկեղեցւոյ աստուածաբանութեան, պատմութեան, ծեսին ու ժամակարգութեան վերաբերեալ, այս բոլորը տալէ ետք, Օրմանեան անկասկած իր ետին կը թողուր ժիւ եւ ի դարերուն հայ Եկեղեցւոյ մէջ փայլած հեղինակուոր կրօնաւորի վաւերական տիպարը, որուն վրայ հիացան սերունդներ, որմէ անոնք սորվեցան ընդերկար, եւ որուն կը պարտին անոնք հայ Եկեղեցւոյ նկարագիրն ու վաւերականութեան դրոշմը կնքող արժանաւոր ներկայացուցիչը ըլլալու պատիւը յաջ օտարներուն եւ յաջս իր Եկեղեցւոյ հարազատներուն: Այս բոլորով մէկտեղ Օրմանեանի բաժին ինկան նաեւ շատ ցաւալի ու վրէժխնդիր օրեր եւ տարիներ, իր իսկ ժողովուրդի մէկ դասակարգէն, որոնք տգիտաբար, նախանձալից ոգով, հալածեցին, դատապարտեցին, սպաննել փորձեցին զինք, չտեսնելով իրական անձը, մեծհոգի, վարչագետ եւ հոգածու հեղինակաւոր հոգեւորականը որ իր համոզումներուն տէր կանգնած, հայ Եկեղեցւոյ անունն ու պատիւը նախադասած, իր պաշտօնին ու կոչումին բարձրօրէն գիտակից, լծուած էր իր պատասխանատու գործին, անվախ ու ինքնավստահ, Անպատասխանատու մարդիկ եղան միայն անոնք որոնք չկրցան կամ չուզեցին հասկնալ մեծութիւնը

Օրմանեանի մէջ, ու հալածեցին զինքը, տեսնելով միայն անոր կարմիր բերութիւնները ու անտեսելով անոր մնայուն օգտակարութիւնները: Պատմութեան կ'անցնի Օրմանեան Մաղաթիա պատրիարքի անունը ի շարս այն հոյ մը մեծանուն հայ հոգեւորականներուն որոնց շնորհիւ հայ եկեղեցին կայ կը մնայ աշխարհի երեսին որպէս հնադարեան ու այժմէական սուրբ հաստատութիւնը հայկազնեան տոհմին:

ԴՈՒՏ. ՀԱՅՐ ԶԱԻՆ ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ

"Ազգապատում"ի Դ. հատորին առաջին մասի (1910-1930) 250 յօդուածներէն մին է այս գրութիւնը: Ա. մասը լոյս կը տեսնէ շուտով:

Հ.Զ.Ա.

Dr. Roberto Gulbenkian
Calouste Gulbenkian Foundation
Avenida De Berna 45-A
1093 Lisbon Codex
PORTUGAL

We were shocked to hear of the passing away of Dr. Jose Azeredo Perdigao the President of the Calouste Gulbenkian Foundation. On behalf of the Brotherhood of Saint James and the Armenian Community we extend our heartfelt condolences and pray the Almighty to grant eternal rest in the Kingdom of heaven and bestow upon all the members of the foundation long life, health and prosperity.

Archbishop Torkom Manoogian
Armenian Patriarch of Jerusalem

His Beatitude
Archbishop Torkom Manoogian
Armenian Patriarch of Jerusalem

In the name of the Board of Administration of the Foundation and myself personally we thank Your Beatitude for the message of sympathy and condolences You kindly sent us on the occasion of the passing away of our president.

Yours Respectfully
Roberto Gulbenkian

ԸՆԹԵՐՑՈՂԷՆ ՆՈԹԵՐ

Սիոն Ամսագրի

Պատուարժան խմբագրութեան

Այսու կը փափաքիմ Ռուբեն Սեւակի "Յիսուսի Կեանքը" յօդուածի մասին յայտնել նկատողութիւններս: Յիշեալ ուսումնասիրութիւնը հրատարակած է "Սիոն" 4-5-6 թիւերում. 1993թ:

Ռ. Սեւակ բժիշկը՝ արժեքաւոր ներդրում կատարած է Հայ Դրականութեան Գանձարանին. արժանի տեղը ունի ան "Արուեստագէտ Սերունդի" հոյլին մէջ: Սակայն "իր Յիսուսը" շատ տարբեր է հայ եկեղեցւոյ հաւատարիմ ու հաւատաւորի Յիսուսէն:

Այս յօդուածը պիտի չը գրուէր, եթէ խմբագրութեան կողմէ լուսանցքի ծանօթութիւն մը աւելցուած ըլլար. որ ըսէր. "Արտայայտուած մտքերը լոկ Ռ. Սեւակի կը պատկանին. խմբագրութիւնը զանոնք չը բաժնէր":

Սեւակի "Ուսումնասիրութեան" էջերուն ետեւ էր նշուած Լ. Թոլսթոյ կեցած են: Այս երկու մեծ մտքերը իրենց "Յիսուսը" այնքան առիւնաւոր, գեղեցիկ, պաշտելի ըլլալու աստիճան հմայիչ ու ներշնչող կերպով նկարագրած են որ ընթերցողը չը կրնար չը սիրահարուիլ իրեն. Զինք պաշտելու աստիճան:

Բայց Ան մեր Յիսուսը չէ. աւետարաններու "Որդի Մարդուն" չէ:

Ահա թէ ինչո՞ւ այդպէս է: Ըստ իրենց Յս. Բեթղեհէմ ծնած չէ: Այլ. "Նազարէթ եղաւ իր ծննդավայրը. որ յետոյ իրմով նշանաւոր պիտի ըլլար":

Արդեօք սխալա՞ծ են կամ կը կեղծեն Մարգարէն եւ Մատթէոս Աւետարանիչ երբ կը պատգամեն:

"Եւ դու, Բեթղեհէմ. երկիր Յուդայի, զի քեզմէ պիտ ելլէ ինձ իշխան, որ իմ ժողովուրդս Իսրայէլի պիտի հովուէ". (Միքիէ Ե 2. Մտք. Բ 6):

Յիսուսի քառասուն օրեր անապա-

տում ճգնութեան եւ փորձուելու մասին: "Աշակերտները իրեն (Յիսուսի) եւ իր ճգնութեան շուրջ գեղեցիկ քաջագործական զրուագներ կը հիւսեն. սատանայէն երեք անգամ փորձուելուն եւ անկից պարտուելուն մասին":

Յիսուս սատանան լոնցուց, անոր յաղթեց Ս. Գրքէն Աստուծոյ խօսքերը իրրեւ երկսայրի սուր գործածելով:

Քրիստոնեաներս շատ մեծ կորուստ կ'ունենանք եթէ "հիւսուած են" Յիսուսի փորձութեան եւ հրաշքներու մասին աւետարանիչներու գրութիւնները: "Իր ամէն մէկ քայլափոխին կաղեր, կոյրեր, խուլներ, համբեր, հաշմանդամներ, դիւահարներ կը հետեւին Յիսուսի . . . ու իրենց իսկ հաւատքէն բժշկուած ետ կը դառնան ամէնքն ալ":

Յիսուսի հրաշագործ աստուածային գորութեան վարկ չեն տար. քայց կը զգոյշանան պատմել. յիշել 5000ի եւ 7000ի կերակրուիլը. ծովու վրայ քալելը:

Առիթն է որ ես յիշեմ ծիծաղելի մեկնաբանութիւնը "արդիական" կոչուած անարժեք աւետարանիչներու:

Օրինակ՝ Կանայի հարսնիքին. ջուրը գինիի փոխելու հրաշքի մասին մոտէրնիսդ-ներ կ'ըսեն: "Հարսնետոյնները այնքան շատ խմած էին որ . . . ջուրը ընտիր գինի կարծեցին": Ի մէջ այլոց յիշեմ նաեւ աշակերտի մը գլուխ գործոց շարադրութիւնը այդ մասին. -

"Ջուրը հարսանիքում իր Տէրը տեսաւ Ու ամչնալէն կարմրեցաւ":

Այս աշակերտն ալ իբր Գիշ (10+) տասը խաչ ստացաւ:

Հինգ հազարի կերակրուելուն մասին կ'ըսեն. "Յիսուս այնպէս մը ներշնչեց իր ունկնդիրները, որ իրենց անօթութիւնը մոռցան . . . ո՛չ՝ կարծեցին թէ ճաշեցին՝ յիշելով Յիսուսի խօսքը՝ "Ես եմ կեանքի հացը . . .":

Գրեթէ կ'ընդվզինք երբ երեք

(Բընան, Թոլսթոյ եւ մեր Սեւակը) կը գրեն.- "Խաչին վրայ մարդ մ'է որ կը մեռնի. Աստուած մ'է որ կը ծնի": Աւելորդ պիտի ըլլար հոս ջատագովութեան դիմել Արիոսական այս ամբարիշտ ուսուցումին դէմ:

Կարն ըլլալու համար. "Եթէ մարդն էր որ մեռաւ խաչին վրայ, վայ մեզի. փրկուած չեմք եւ ոչ ոք":

Մոլորեցնող, հաւատփն թմբեցուցիչ ներարկող տողեր են մեր սիրելի բժիշկին արտայայտութիւնը.

"Իր (Յիսուս) միամիտ կենսագիրներու կողմէ յօրինուած են (հրաշքները Յիսուսի) շահեկան հանգամանք մը տալու համար պատմութեան . . . հրաշքներ կան որոնց վրայ աւետարանիչները համաձայն չեն, ինչպէս Ղազարոսին յարութիւնը":

Ղազարու յարութիւնը միայն Յովհ. աւետարանիչ կու տայ (ԺԱ. Գլուխ): Այդ մասին աւետարանիչներու միջեւ անհամաձայնութեան հարց գոյութիւն չունի:

Հանելի է կարդալ Սեւակի յօդուածը, իբրեւ տարբեր մօտեցում մը "իր Յիսուսին", լոկ վայելք մը ունենալ ու ընթերցանութեան. այդքան միայն:

"Մեր Սեւակը կը սիրենք, բայց աւետարանի ճշմարիտ Յիսուսը աւելի կը սիրենք":

ԲԱՐԳԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՋԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ Տ. ԳԱԼՈՒՍՏ ՔՀՆՅ. ԴԱՐԲԻՆԵԱՆԻ

Ընդառաջելով Եգիպտոսի Թեմի Առաջնորդ Գեորգ. Տ. Զաւէն Արք. Զինչինեանի փափաքին, Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հայրը քահանայ ձեռնադրեց եւ օծեց, Ամմանաքնակ Աւետիք Դարբինեանը, ծառայելու համար Եգիպտոսի Թեմին մէջ:

Օգոստոս 13 եւ 14ին Աւետիք Դարբինեան Կիսասարկաւագ եւ Սարկաւագ ձեռնադրուեցաւ, ժառանգաւորաց Վարժարանի չորս աշակերտներու հետ, եւ քահանայի ձեռնադրութիւն եւ օծում ստացաւ Սեպտեմբեր 3 եւ 4ին, Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, ձեռամբ Ամեն. Տ. Թորգոմ Սրբազան Պատրիարքի, եւ խարտաւիլակութեամբ Լուսարարապետ Գեորգ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի, եւ Վերակոչուեցաւ Տ. Գալուստ Քահանայ: Քառասունքի առանձնացման շրջանը Տ. Գալուստ անցուց Ս. Փրկիչ վանքին մէջ

պահեցողութեամբ, ընթերցողութեամբ, եւ արարողութեանց եւ խորհուրդներու կատարման վարժութեամբ: Իր անդրանիկ Ս. Պատարագը մատոյց Հոկտեմբեր 8, Ուրբաթ առաւօտ, Սուրբ Գլխադրի մատուռին մէջ, ի ներկայութեւն Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան եւ Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հօր:

Նորընծայ Տ. Գալուստ Քահանայ իր ուխտի պատարագները մատոյց Բեթղեհէմի Ս. Քարայրին մէջ, Երուսաղէմի Ս. Յարութեան Տաճարի Քրիստոսի Ս. Գերեզմանի եւ Գեթսեմանի ձորին մէջ Ս. Աստուածածնայ Տաճարի Ս. Սեղանի վրայ: Եւ Հոկտեմբեր 14ին մեկնեցաւ Ամման այնտեղէն իր երէցկոնք հետ միասին փոխադրուելու համար Գահիրէ, ուր պիտի ծառայէ իբրեւ հոգեւոր հովիւ եւ դաստիարակ, հովանիին ներքեւ Առաջնորդ Գեորգ. Տ. Զաւէն Արք. Զինչինեանի:

An Invitation to Rev Giragos Chopourian

Dear Brother in Christ,

Reading your article, "The Armenian Church and the Masses" (*The Armenian Reporter Int'l.*, May 29, p.2) has left an aftertaste, and I must confess it is not too pleasant. It surely reads like another salvo fired at the Mother Church in this undeclared "open season". A while ago we had to endure a similar attempt by the Armenian Catholics who, among others, consider Armenia an open field for proselytization. Between the Catholic purgatory and the Evangelical promise of salvation there may still be some hope for the Armenian Apostolic Church! So, Dr. Chopourian, please keep praying.

I do mean it seriously, Dr. Chopourian, even if there is a trace of sarcasm in the request, for which I beg God's forgiveness. But as you pray, please do not forget to add "Thy will be done." His will, not according to your agenda; not Catholic, not Protestant, but only Divine guidance is needed.

Admittedly, there is no priest or hierarchy in the Armenian Church who is not painfully aware that the Church is going through one of the most challenging and painful periods in her history. That we shall come through, having met the challenge head on, and reclaim our people for Christ in the bosom of the Holy Mother Church, there is no question or doubt. That, along the way, we need and we can use all the help we can get, there is no question either. However, what the Armenian Church does not need is patronizing sermons and not too subtle nibblings that impugn her integrity and character, and attempts to undermine her mission. Yes, Dr. Chopourian, we need help, not preaching laced with put-downs and condescending would-be advice.

I am a parish priest, Dr. Chopourian, and I have worked hard to create and maintain good, brotherly relationships with our compatriots of different persuasions, religious or even political. When I first came to Washington DC, one of the first things I attempted to do, and I won't hesitate to claim credit for it, was to gather the local Armenian Evangelicals and

urge them to reorganize the Evangelical fellowship. I made both the church facilities and myself available for their worship-meetings. At the time they did not feel strong enough financially to call upon guest preachers from the New York, New Jersey and Pennsylvania, Armenian Evangelical/Presbyterian churches. They still don't feel strong enough, or maybe they have developed too strong a loyalty to local non-Armenian Protestant churches; hence, there is still no Armenian Evangelical Church here. But to their credit, or rather to the credit of a few dedicated leaders, they continue to organize and hold periodic worship-meetings here at St. Mary's hall or in the sanctuary, wherever they feel comfortable. I might add, too, that they have graciously invited me on a few occasions to deliver the sermon or share the pulpit with a guest preacher, by delivering the message in Armenian.

No, Dr. Chopourian, I did not relate to them my "personal experience of salvation" and yes, I did not call on them "to commit their lives to Christ" in the format that you are accustomed to or expect us, the Apostolic clergy to perform our duties. To add one more note to this story, I should say that there are quite a few of the Evangelical fellowship of Washington, DC who are active participants in the parish life of St. Mary's. On the other hand, there are more than a few from St. Mary's who attend and participate in the scheduled worship-meetings of the Fellowship, including myself, with or without personal invitation.

We have come a long way, Dr. Chopourian, and articles like yours, maybe unwittingly, drive a wedge into much that is accomplished on the way to hoped-for rapprochement.

Over the past decades there has been a lot of new, precious ground broken on the way to such a rapprochement. We owe these achievements to people such as Rev. A.A. Bedikian (Evangelical) and Archbishop Tiran Nersoyan, both of blessed memory. We should build on their legacies instead of retreating into byzantine fingerprinting.

I sat in on a few of those "dialogues" in the Seventies, and if no concrete results were registered by those meetings, there was

however, no less precious a spirit of goodwill that was cultivated and nurtured. An interesting observation was made, during one of those meetings, by one of the participating Badvelees. He said to us, "Don't feel bad that we think or give the impression that we consider you 'not saved'. Take comfort that our brothers on our right, the more conservative Armenian Church of Brethren (Yeghpairagtzootiun) consider us just as 'unsaved'." So, where do we go from here? Whose yardstick shall we use? Or should we use any yardstick at all?

Dr. Chopourian, you say you were "baptized in the Armenian Apostolic Church... but the challenge to commitment to Christ came from another church source." My response is... there, but for the grace of God, go I. I could easily have been in your place if my parents, instead of sending me to the Seminary of Antelias, had somehow managed to enroll me at one of the Armenian Protestant or American Mission-sponsored high schools in the Middle East. The fate and the future course of the lives of many of my generation and the generations before and after mine were decided depending upon where one received his/her education. And economics was the deciding factor, not our or our parents' choice.

I am not aware of the particulars, but it is reasonable to assume that yours was decided by the same "roll of the dice" (pardon this use of an unchristian term) by attending one of those "free" American Mission sponsored educational institutions. The point is Dr. Chopourian, as the Executive Director of the AMAA you were too eager to parade the statistics that such a great percentage of the students enrolled in the Protestant institutions were from the Armenian Apostolic Church families. You knew, as we did, with or without direct proselytization, a percentage of those unsuspecting students eventually would find "the Armenian Evangelical approach" as you claim it for yourself. While we are at it, let us also acknowledge that, without the enrollment of a large number of Armenian Apostolic students, it would have been difficult to sustain a credible operation. The "sponsors" here in the U.S. needed numbers and the Apostolic Church members provided just that.

As recently as the early Seventies this same "numbers game" was played at one of the National Council of Churches' Middle East Mission Annual Meetings. We were, at that meeting, listening to a glowing report from the "Mission Field" in Turkey: "This many Turks enrolled, this many Turks received Christ, this many Turks...." I could barely wait for the lady to take a pause to catch her breath, when I interjected, "The Turks that you refer to, are they the Muslim Turks, or, by chance are they also known by their ethnic identification, such as Greeks, Assyrians, Armenians, who happen to come from centuries-old Christian traditions?" I don't remember who jumped in to save the situation for the poor soul, but I still remember the colors on her face changing rapidly in the space of a minute.

Dr. Chopourian, let us close these sad chapters. We are now facing a monumental task of rebuilding our nation and yes, also reclaiming our Christian heritage for the people in Armenia and elsewhere. In the spirit of ecumenism, the Armenian Church in Armenia is given a chance to start her own "Bible Society." The head of the Church of England makes a pilgrimage to Holy Etchmiadzin to express solidarity with the Armenian Church, to strengthen her spirit, to carry on her mission. The European church communities of different persuasion extend their help in these times of trials and tribulations. We realize that there is no free lunch, there will eventually be those who will "discover" these different "approaches" and be "saved" away from the bosom of the Mother Church. But, dear Lord, can't we be spared from our own, who barge in into this "open field" called Armenia?

The challenge, Dr. Chopourian, is not to save the souls away from the Armenian Apostolic Church which you and other well-meaning Evangelicals still call the "Mother Church", but to save them within the Church of Armenia. Patriarch Ormanian led a group of highly educated former Catholic clergy back to the bosom of the Mother Church. Thank God they did. And here is an invitation for you: do the same.

Prayerfully yours,
Rev. Vertanes Kalayjian

An Open Letter to Rev. Giragos Chopourian, Ph.D.

Dear Rev. Chopourian,

I read with interest your article, "The Armenian Church and the Masses," in the May 29, 1993, issue of *The Armenian Reporter*. You praise David Sanosian for forsaking the Armenian Church and seeking a Protestant denomination. You state that you also, who had been baptized and brought up in the Armenian Church, found that "the challenge to commitment to Christ came from another church source". You further claim that you have personally heard many similar testimonies.

If your article were my only source of information on the Armenian Church, I would be inclined to believe that "prominent members" of the Armenian community seek change and reform and that they have recently made "numerous calls", while the hierarchy of the Church remained impervious to their demands. You insinuate that the Armenian Church is one of the churches that has not changed and reformed itself, and consequently it is an "archaic and ineffective" institution. By citing the testimony of H.F.B. Lynch, the renowned British geographer, and calling it "a sad commentary" you seem to favor deflecting (Lynch's word) the Armenians "from their own opinion" and precluding (Lynch's word) "them from working out their own salvation in their own way."

You are obviously very disenchanted with the national hierarchical and cultural characteristics of the Armenian Church and instead propose that the Church reform "her approach, train church leaders with personal experience of salvation, call weekly on the members of her congregation to commit their lives to Christ." What makes you so certain that the present-day leaders of the Armenian Church are without personal experience of salvation? Do you have the ability to read the hearts of men? Only God can do that.

As someone who has served in the Armenian Church in his youth, you should be aware that the offices of common prayer of the Armenian Church as well as the liturgy and the pulpit serve

only one purpose, namely to call the faithful daily to commit their lives to Christ. Your claim that the Church does not call on the faithful to commit themselves to Christ is unwarranted. Today the majority of our bishops and a large number of our priests are well-prepared to carry out their mission, having furthered their education in non-Armenian seminaries and institutions of higher learning. They are as skilled in the art of preaching the Gospel as the ministers in your own denomination.

You say that you cannot understand why the Armenian Church "insulates herself so tightly". What is your evidence for such a statement? The Armenian Church is a member of the World Council of Churches, the National Council of Churches, and maintains close ties with the Orthodox, Roman Catholic and Anglican churches, while being in full communion with the Oriental Orthodox Churches. Only a few weeks ago, the Archbishop of Canterbury visited Holy Etchmiadzin and prayed with His Holiness Vazken I in the ancient cathedral, before the Table of Descent of the Only Begotten.

Like you, I was also baptized and raised in the Armenian Church, but unlike you, I felt no need to seek Christ outside of my ancestral tradition. This does not make me feel that I am better than you. The difference between you and me is that I do not doubt your sincerity when you say that you found Christ in the Armenian Evangelical approach. I, however, am not certain if you believe me when I say that I have found Christ in the Armenian tradition of Shnorhali and Narekatsi. This tradition which you insinuate to be archaic and ineffective is still the most effective vehicle through which I as an individual can reach God at all times.

Why? Why do you want to change the nature of the only channel which unites me with my Lord and replace it with a foreign tradition which will have no effect on me and thousands of others like me? I have no objection if you and certain others find your satisfaction in a different approach; but please, don't impose it on me nor on the majority of Armenians. Both you and I are sinners before God, and no matter what approach we take, we must resort to God's mercy and unite with Christ in order to be saved.

I agree with you that the sole purpose of the Church is to change people and save souls. Christianity, however, is not the kind of religion that encourages salvation through solitary existence. Even the desert fathers and the medieval monks lived in communities. The Armenian Church is Christ's Armenian fold, which has over the past nineteen centuries

successfully carried out her mission. Thanks to the efforts of the Church, the Armenian people is recognized as a Christian nation. The Church you criticize has given our nation her Christian identity. She has forged our culture. Had it been otherwise, your *Lousavorchagan* parents would not have named you Giragos (belonging to the Lord) nor would mine have given me a Christian name.

Despite your criticism, our Church's approach cannot be considered off course, since we are still a Christian nation and after seventy years of atheistic propaganda and persecution, our people in Armenia have once again embraced their ancestral faith. When our first President, Levon Der Petrossian, laid his hand on the oldest Armenian Bible in existence and received the paternal blessings of His Holiness Catholicos Vazken I of All Armenians, no one in or outside of Armenia raised any objection. These acts, Dr. Chopourian, were not formalities but humble outbursts of piety inspired by the Christian essence of our nationhood.

Just what is it that you wish to see changed in the Armenian Church? Should the Church abandon her sacraments and liturgy to please your denomination? We believe that these traditions in our church go back to Christ, to His Apostles and to the ancient Syriac and Capadocian fathers who are universally respected throughout Christendom. Our age has begun to see the value of liturgical practices and in this respect the Eastern Churches have a great deal to contribute to present-day Christianity. Do you want us to eliminate the hierarchy of the church? Christ Himself established the hierarchy in His Church by laying His hands on the Apostles. There is a hierarchy even in your denomination's tradition and you yourself seem to abide by it, as you use the title Reverend before your name. You also seem to endorse other kinds of hierarchy by indicating your academic title. Do you find the national character of our church un-Christian? The history I read in our sources from the fifth and ensuing centuries indicates that Christianity forged the national identity of our people. Instead of changing that

character, we should emphasize the fact that being an Armenian puts on one's shoulders the responsibility of becoming a member of Christ's community. Is this an un-Christian thing to do?

Please do not make any effort to change us from our way of seeking Christ. The West, including your denomination, has just discovered ecumenism, which was championed by our Holy Father St. Nerses Shnorhali in the twelfth century. Let us both follow his course. Respect my beliefs and allow me to respect yours.

Over the centuries the Armenian Church has changed and rejuvenated herself, not under pressure from outsiders but from within. The hierarchy of the Armenian Church has never isolated itself from the people. This aspect in church practice, which the Armenian Church shares with other Eastern Churches, was greatly admired by Martin Luther back in the sixteenth century. Our Catholicos and bishops will not be indifferent to the opinions of laymen who play an important role in the administration of the Church. If you are sincere in your desire to see the Armenian Church change, the place to do is from within the fold. The doors of our church are open before all.

In conclusion to these heart-felt remarks, let me bring to your attention a statement by Dr. Smpad Kaprielian, a great Armenian intellectual, who said in his work *The Past and the Future of Armenian Protestantism*, New York, 1899, p.49:

"If we thought that the Armenian (*Lousavorchagan*) Church needed reform, why didn't we reform her, since we claimed to be enlightened by the light of the missionaries? Why did we completely reject our old mother Church and adhered to a foreign denomination? The total rejection of the old national Church and the adoption of a foreign denomination does not mean reform.

"Is the attempt to throw an elderly mother into the water the best effort to cure her?"

Dr. Kaprielian was one of your own, a prominent member of the Armenian Protestant community in Turkey and later in the United States. As for myself, I shall stay in the strengthening and lifegiving fold of my ancestral Church, and remain, whether you approve of it or not,

Yours in Christ,
H. Mekhitarian

CHIC BOLSHEVIK PUNDITS, NAIVE DUPES, USEFUL IDIOTS AND ARA BALIOZIAN

"About sixty years ago, one of our eminent bishops wrote a book in which he proved (by quoting appropriate passages from the Scriptures and the works of Stalin) that Communism and Christianity might as well be synonymous. What is even more astonishing is that he was believed by a substantial segment of the Armenian-American community and the Diaspora in general.

Was this bishop a naive dupe (or, as Lenin would say, a "useful idiot") of Kremlin propagandists or a cunning Machiavellian eager to advance his own career in the hierarchy of our Church?

Does it really matter?

The result was that the Armenian-American community was effectively divided and stands divided to this day".

Notes & Comments By Ara Baliozian
The Armenian Reporter Int'l, April 3 1993

Leslie Dewart, one can assume, is neither a "naive dupe" nor a "useful idiot" attached to Kremlin propaganda. In his book The Future of Belief: Theism in a World Come of Age (Herder and Herder, Inc., New York, N.Y., 1968) he mentions an old proverb that "a good man deserves an enemy to tell him his faults" and goes on to state that "a hostile critic is an invaluable aid also in the cultivation of one's truth".

He does not go out in search of an enemy or a hostile critic. They have been with us as far back as Western man has attempted to integrate Christian theism with his contemporary experience. The least that we have to concede is that such attempts predate both being "cunning Machiavellians" or "chic Bolshevik pundits".

Leslie Dewart maintains it to be a historical fact that "our atheism is indigenous....modern atheism is the atheism of the Christian world." And he asks, "Does not the very existence of atheism in the midst of a culture which is historically theistic, a culture which despite its apostasy remains culturally and anthropologically describable in no other terms than Western Christendom, tell us something

about the nature of Christian theism?" He goes on to set a task for himself and for us "to suppose, therefore, that if a Christian should wish to understand, appreciate and develop the truth of his own theistic belief (we) might usefully approach the subject through a consideration of atheism."

In one form or another, relating the faith to the existential imperatives comes to us from the Apostolic Age. More often than not the conflict, or the attempt at reconciliation, was not primarily between the Christian world and the world out there. Admittedly, there were enough such hostile clashes, but the real conflict was from within, between the preachers of the Gospel and the theologian/philosophers.

An earlier dispute among the Apostles (Paul vs. Peter) was settled (Acts, 15) with relative ease. Later Arius came along and attempted to conform to the requirements of logic. As Dr. Hagop Nersoyan puts it, his problem was, being well trained in logic, he wanted to place within the framework of the human mind the mystery of the Holy Trinity. This is the same offence that the successive heretics or un-orthodox tinkers were accused of and were dismissed or anathematized for. The Enlightenment's French Encyclopedist attempted the same, applying the rule of reason to actual life. Rationality was to raise mankind to the height of an intellectual civilization, they maintained, and stumbled upon such concepts as "natural morality". The verdict of history? As many movements decline, the Enlightenment went down from an overemphasis on its own principle.

Reformation too, almost on a parallel course, was an unfortunate abortive issue, namely an attempt to integrate Christian belief with the post-medieval stage of human development.

Let us hasten to say that we are not talking about the beneficial by-products of these movements in the national-political-economic spheres of nations and their histories. What we are focusing on is the attempt for "Christianity to integrate its belief with a human experience which is no longer remotely like that of the world in which that faith was born, or that of the world which that faith fashioned for itself when the world in which it was born collapsed and

disappeared." (L.D.)

Now, who would undertake a task like this? For sure, not a full-time polemicist like Ara Baliozian; certainly not I, an occasional preacher of the Gospel conditioned by pastoral considerations. The challenge has to be taken up by the thinker, theologian/philosopher who would work in the intellectual trenches, as it were, wage spiritual warfare, pushing the frontiers of faith into the enemy's territory.

There is a tale of a legendary saint who encountered an angel walking down the road with a torch in one hand and a pail of water in the other. When asked what they were for, the angel replied: The torch is to burn down the castles of heaven and the water is to put out the flames of hell and then we shall see who really loves God.

We had such an "angel" who dwelt among us, who with the courage of a prophet did not consider it unthinkable to delve in to "A Christian Approach to Communism", to point out to us that Dialectical Materialism and Christian philosophy, while occupying opposite ends of the spectrum, do come from the same source, namely Western Christendom.

That prophet, Mr. Baliozian, was none other than Archbishop Tiran Nersoyan of blessed memory. He knew well the "old testament" of modern atheism. He wrote "The theoretical content of Marxian criticism dished up as polemics against Christianity is the stale fare first presented by French Encyclopedist and later reshaped by Feurbach in his 'Essence of Christianity'."

As Leslie Dewart acknowledges in 1968, Abp. Nersoyan pointed out as far back as 1942, that the Marxian position was more of an anti-theist or anti-cleric nature "to free the proletariat from the influence of priests and reactionaries in order to secure their complete allegiance to themselves." "It is also probable" says Abp. Nersoyan "that Atheism may have had the additional attraction for them of being the most drastic way of eliminating the causes of disunion among the peoples of different religions and sects from which their ranks have been recruited". Abp. Nersoyan saw "the necessity of engaging Communism at its doctrinal fountain-head, Dialectical Materialism, the Dogmatics of Communism, of which Atheism is an integral part. It is a vast and consummate system and should be dealt with accordingly," he concluded.

His fear was, as it was during the Age of Enlightenment, that "religion will simply be ignored on account of its having been practically eliminated as a factor in the life of the people, and will be allowed to die its own natural death". The transition from Militant Atheist to simply atheist society, he said, "will obviously be deadlier for the Church". The challenge, he continues, "if allowed to stand and be combined with other destructive ideas, forebodes the relegation of the Church, lock, stock and barrel, into the museum of history, as an interesting antiquity, or to the obscure corners of eccentric gatherings".

Abp. Nersoyan, however, believed firmly "that even if the worst happens in the U.S.S.R., or for that matter anywhere else, a New Church will eventually begin to arise on the roots of the old one".

He went on to say "The Communist contention that religion itself is but a by-product of the economic forces, that it is simply a tool in the hands of ruling classes and that it will vanish with the establishment of the Classless Society, is to be disproved by history - the best valid disproof for a Communist".

As it can be seen, he sets the stage, or the battleground if you wish, wherein this "engagement" will have to take place and he does not have any illusion that we are entering into a sphere of sophomoric debate.

Abp. Nersoyan was not the type to sit back and watch the grass grow. He knew the enormity of the challenge. He said "Christianity does not admit Fatalism. And the Church must make the active effort to make history produce this disproof. Otherwise much labour spent and much value gained by the Church in the past to build up Her Tradition will have been lost in vain." He also knew what it takes to do all that. The Church, he said, "must . abandon conformism, and plunge into the deep Christian adventure" with a torch and a pail of water, if you will.

But that's not the way he suggested. "What is to be done?.... if anything, how is it to be done?" he asked and his answer was "it is obviously tempting to shove the burden on to the shoulders of the Almighty, and wait for the Holy Spirit to shower His graces right and left". Not that he did not believe in God's mysterious ways, but he also believed that "the Church will have to harness Herself with a united effort for the hard

angelic struggle which lies ahead". He identified "two methods of advance for the conquest of modern unbelief. The first, he said, is that of an open attack on a wide front, by way of contrast and sharp opposition, white against black. He did not find this particular approach to have "any lasting usefulness". The second method, he maintained "is one of a bold understanding and sympathy, a sincere appreciation of what is good in the opponent's camp and the working out of a policy with a view of eventual reconciliation. This is essentially a Christian strategy" he concluded and hence probably is the title of the book, A Christian Approach to Communism: Ideological Similarities Between Dialectical Materialism and Christian Philosophy. The book was published by Frederick Muller Ltd. in Sept. 1942, W. & J. Mackay & CO., Ltd.

Such attempts at "integration" and "reconciliation" did not start, as we know, nor did they stop with Abp. Nersoyan. In more recent times theologians such as Tillich (Protestant), Teilhard de Chardin (Catholic) broke new grounds by taking what Kierkegaard called an existential "leap". The pendulum swung between rational investigation with aristocratic homage to philosophy, and admission of the impossibility of attaining complete rationality, with occasional surrender to the odd conviction that mystery and irrationality are marks of the divine.

These people theologians/philosophers tinkerers, one and all have placed milestones on the road to the ultimate reconciliation. They have been argued against, they have been negated, but they have not been dismissed with peripheral accusations and unwarranted indictments. These people, one and all, had the courage to say as Robert Kennedy did.... "why not?" or "what if?"

I do not know exactly where and when the advocates of "Liberation Theology" advanced their "social gospel". It is a fact that Latin America has never been the same since a number of mostly Catholic priests took the wind out of the Marxist claim for championing social and political and economic justice. The Church, not necessarily the hierarchy, the rank and file priests and laymen pushed the frontiers of the faith, coupled with social, political and economic agendas, right into the enemy's camp and, to all intents and purposes, they won.

This is where Abp. Nersoyan wanted the church to be, in the trenches. Yes, he can be

argued against, he can be negated in his arguments and assumptions. But he cannot be faulted in pushing spiritual warfare right into the enemy's camp. One would expect that even with a complete victory one would come out of such a life and death engagement wounded or at least soiled.

He did not know (no one did) the full magnitude of what was happening behind the "Iron Curtain". Even after knowing what we now do, one cannot argue against the cold "logic" of such a statement: "It is a Christian and universal principle that one man should die for many. Christ's death was the supreme example of this principle. Though on the one hand, Christ died of His own free will, on the other, He died in obedience to the will of the Father. His freedom consisted in His obedience. On the lower level, he continued, a man dies in obedience to the will of society, as expressed in the decision of the highest organ of that society, i.e., the State. Hence military conscription, and the patriotic duty of the soldier to be ready to die, irrespective of his opinion whether a war is to his individual liking or not." And here is the slammer: "it is also obvious that a man should not be left free to the detriment of society" concludes Abp. Nersoyan (the emphasis is mine). But not to be left with the impression that he was leaving all that authority in the hands of unscrupulous politicals, he adds "What is supremely important is that death (the individual's sacrifice for the whole) should be suffered only for salvation in the best sense of the word. That is the test of the whole cycle. Yet this test can only be made in the last resort by Divine Authority, or by Absolute Truth transcending society."

Regardless of who interprets this "universal principle" the chilling conclusion is inescapable. We do know that power corrupts and absolute power corrupts absolutely. Abp. Nersoyan maintains that "Only men believing in a true God can remedy the situation". Sorry, Srpazan, I find that difficult to accept as an assurance.

It is generally acknowledged that Marxist-Leninists raised their anti-theism to a sphere of quasi religion, and Abp. Nersoyan remarked that "its materialistic religion will not survive its achievements. It will then require a supra-temporal or spiritual realm of aspirations, which it will only be able to find by stepping gradually into a sphere lying beyond the limits of

Materialism. The Church must see that this future religion of Communism will be none other than Christianity itself.* Prophetic words? Wishful thinking? No matter. It should be recalled, however, that Gorbachev made a lame attempt as to put a humane face, nay, a Christian face to his brand of Communism with his pilgrimage to Rome. We may question his sincerity of motives but the fact is the attempt was there. As I said, this is almost irrelevant.

The issue is that as Abp. Nersoyan was waging his war on an intellectual level with a frontal attack on the assumptions of Dialectical Materialism, the church in the U.S.S.R., the underground army of the faithful in the trenches, were doing their own thing. Even the hierarchy, from the ranks of persecuted and tortured humble village priests to the ranks of vilified and maligned princes of the church, with their own blood were nurturing the seeds of the "New Church (which) will eventually begin to arise on the roots of the old one" as he prophesized. Yes, we did have our share of scoundrels who would be placed in the appropriate niches of history and hell. But who will start paying appropriate and deeply respectful homage and write the modern day martyrology for the heroes and saints who dwelt among us?

Thank God, that "New Church" is on the rise again. Surely the going is tough and painful but the Church, The Armenian Church will reclaim the national soul to its proper identity in and allegiance to Christ regardless of the social, political system that may eventually prevail.

After the spectacular collapse of the Soviet Union, for obvious reasons it is not easy, nor is it popular to say anything good about Communism. But to write it off completely as a factor in social-political affairs as well as, I dare say, in the economic development of the nations of the world, would at least be premature. We cannot do that now, and Abp. Nersoyan could not do it then. He wrote "The average Christian will readily concede that practical Communism, if carried out with honesty and common sense, is not opposed to, but in fact agrees with the social implication of the Christian religion. The fact that the main-springs of the two are apparently very different from each other, does not alter the value of that concession." As the "Liberation Theologians" demonstrated decades after Abp. Nersoyan, "There is no denying the fact that the social gospel of Christianity and that of

Communism present striking resemblances at many points." And he went on to say "it is not to the credit of the Christian Church that She should recognize facts and forces and values only when they overwhelmingly impose themselves upon her, with an alarming impact....Hence the necessity of taking Communism very seriously." Are these words of a man who, as Mr. Baliozian claims, like the "French, English and American intellectuals" behaved like "useful idiots"?

Let us state the obvious so Mr. Baliozian will rest assured that we are not discussing, and the issue at hand is not the evil that the Leninist-Stalinist regime has inflicted on the nations within the Soviet Union. There has been and there will be more revelations of the atrocities committed in the name of doctrinal purity. There will also be claims and contentions that those aberrations must not be attributed to the principles of social and economic equality. Just as Abp. Nersoyan observes "The Christian Church makes a similar defense against Her accusers. She rightly maintains that Her failures in the past and in the present to achieve its ideals must not be attributed to the principles of Christianity as such, and Her immense successes must not be obscured by Her relative failures."

I admit very humbly that I cannot continue to cover the entire scope of Abp. Nersoyan's book. In a most erudite fashion, in places with controversial assumptions, frequently with brilliant summations, he comes back again and again to the central challenge "In what way can the Church take up this task and fulfill it to the best advantage of Her mission?" That task was and still is "the return to the old Christianity with a new dress...the new philosophy, which could be called Dialectical Spiritualism, as against Idealism and as a further step away from Materialism, should be offered to Communists and to the world, to those who think in systems and processes, who are open-minded and fearlessly logical for better or for worse." So far as I know, that challenge still remains a challenge. As my son, at the age of only five, after contemplating in his innocent mind the continuing existence of the Devil, said "I think God is giving the Devil a second chance." Yes, Mr. Baliozian, even the Communists deserve a second chance and that's "A Christian Approach."

A Postscript: Mr. Ara Baliozian in his "Notes and Comments" (*Armenian Reporter Int'l.*, April 3, 1993, p.3) makes cavalier and off-the-wall remarks.

-No Mr. Baliozian, Abp. Nersoyan's book was never in the hands of "a substantial segment of the Armenian-American community and the Diaspora in general" as you state. I venture to say, not even a handful of people, clergy included, have seen, let alone read, the book to be influenced by it.

-No, Mr. Baliozian, it does matter to know that the publication of the book predates the division in the Armenian-American community by close to a decade. The Community was divided by the assassination of the then Primate Abp. Ghevont Tourian right in the church, right at the beginning of Holy Badarak. On another occasion, if my memory serves me right, you maligned his blessed memory too.

-No, Mr. Baliozian, you should not go unrepentant accusing the good Abp. Nersoyan for "identifying Christ with Stalin". He did no such thing. By the way, have you read the book yourself? I suggest you should! I will be very happy to mail you a copy.

-Yes, Mr. Baliozian, I agree with those who advise you (to whom you make occasional reference) that you should concentrate more on your literary activities than resort to a hit-and-run style, "Notes and Comments" with nuggets of half-truths and frequent provocations.

-Yes, Mr. Baliozian, I do value your translations and original works and I have actively promoted the distribution and the sale of these books. If I, too, sound patronizing, so be it!

Prayerfully yours,

Rev. Vertanes Kalayjian

CYRIL'S EXPOSITION

b. Cyril's Exposition.

Cyril, Ep. iv (Heurtley, *De Fide et Symbolo*, 182 sqq.).

[This 'Dogmatic Letter' (the 'Second letter to Nestorius'), Feb. 430, was read and approved at Ephesus and later at Chalcedon. The later letter with the anathemas (above) was not formally sanctioned at Chalcedon.]

... We do not [in saying that the Word 'was incarnate,' etc.] assert that there was any change in the nature of the Word when it became flesh, or that it was transformed into an entire man, consisting of soul and body; but we say that the Word, in a manner indescribable and inconceivable, united personally [*καὶ ὑποστάσις*] to himself flesh animated with a reasonable soul, and thus became man and was called the Son of man. And this was not by a mere act of will or favour, nor simply adopting a rôle [*εἰσέμμενος*, or taking to himself a person]. The natures which were brought together to form a true unity were different; but out of both is one Christ and one Son. We do not mean that the difference of the natures is annihilated by reason of this union; but rather that the Deity and Manhood, by their inexpressible and inexplicable concurrence into unity, have produced for us the one Lord and Son Jesus Christ. It is in this sense that he is said to have been born also after a woman's flesh, though he existed and was begotten from the Father before all ages. ... It was not that an ordinary man was first born of the holy Virgin, and that afterwards the Word descended upon him. He was united with the flesh in the womb itself, and thus is said to have undergone a birth after the flesh, inasmuch as he made his own the birth of his own flesh.

In the same way we say that he 'suffered and rose again.' We do not mean that God the Word suffered in his Deity ... for the Deity is impassible because it is incorporeal. But the body which had become his own body suffered these things, and therefore he himself is said to have suffered them for us. The impassible was in the body which suffered.

DIVINITY AND HUMANITY IN CHRIST

In the same way do we speak of his death. ...

Thus it is one Christ and Lord that we acknowledge, and as one and the same we worship him, not as a man with the addition of the Word ... because the body of the Lord is not alien from the Lord; and it is with this body that he sits at the Father's right hand. ...

We must not then separate the one Lord Christ into two Sons. Some who do this make a show of acknowledging a union of persons; but this does not avail to restore their doctrine to soundness. For Scripture does not say 'the Word united to himself the person of a man,' but 'the Word was made flesh.' And that means precisely this, that he became partaker of flesh and blood, just as we do, and made our body his own. He was born of a woman; but he did not cast aside his being God and his having been begotten of God the Father. He assumed our flesh; but he continued to be what he was. ...

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ-ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Ուր. 2 Յուլիս.- Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Շր. 3 Յուլիս.- Գիւտ Նշխարաց Ս. Հօրն Մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատրան մէջ, ուր թաղուած է ըստ աւանդութեան մասունքը Ս. Լուսաւորչի: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

Կիր. 4 Յուլիս.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Երուսաղէմի հրեական բաժնին մէջ գտնուող Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ մէջ: Պատարագեց եւ քարոզեց Հոգշ. Տ. Շնորհի Ծ. Վրդ. Գասպարեան (Միացեալ Նահանգներէն):

Դշ. 7 Յուլիս.- Նախատեսակին ի Սուրբ Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան:

Եշ. 8 Յուլիս.- Ս. Թարգմանչաց Վարդապետացն մերոց (Տօն Ազգային եւ Եկեղեցական): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան:

Շր. 10 Յուլիս.- Նախատեսակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ: Նախագահութեամբ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

Կիր. 11 Յուլիս.- Գիւտ Տփոյ Ս. Աստուածածնին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Սուրբ Գերեզմանին վրայ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պողոսեան:

Ուր. 16 Յուլիս.- Նախատեսակին ի Սուրբ Յակոբ նախագահեց լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան:

Շր. 17 Յուլիս.- Երկոտասան Առաքելոցն Քրիստոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Պողոսի վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Աւետիս Արք. Իփրանեան:

Կիր. 18 Յուլիս.- Բարեկենդան Վարդավառի Պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Սուրբ Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ. հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբրիէան: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Անուշահան Ծ. Վրդ. Ջոջանեան:

Ուր. 23 Յուլիս.- Նախատեսակը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Էջմիածին մատրան մէջ. հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. լուսարարապետ Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան:

Շր. 24 Յուլիս.- Յիշատակ Տապանակին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Էջմիածին:

Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

- Կէսօրէ ետք, Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայրը "Հրաշափառ" ով մուտք գործեց Մայր Տաճար, ուր Այլակերպութեան մեծահանդէս նախատեսակին եւ անոր յաջորդող Տեառնեղոօր գահակալութեան տարեդարձի հանդիսութեան նախագահելէ ետք, թափօրով եւ Ս. Աթոռոյ մաղթերգ "Օրհնեցէ՛ք զՏէր" ի Երզնգոյնութեամբ քարձրացաւ Պատրիարքարան:

Իրիկեանդէմին, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած "Եկեցէ՛ք" ի եւ հսկման կարգերուն նախագահեց լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան:

Կիր. 25 Յուլիս.- Վարդավառ: (Տօն Այլակերպութեան Տեառն): Առաւօտեան ժամերգութեան աւարտին կատարուեցաւ "Անդաստան", հանդիսապետն էր լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան: Օրում հանդիսաւոր Ս. Պատարագը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցեց եւ քարոզեց Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայրը:

Բշ. 26 Յուլիս.- Յիշատակ Մեռելոց: Մայր Տաճարի Ս. Գլխադրին մատրան մէջ պատարագեց Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան. Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբրիէան նախագահեց հոգեհանգստեան պաշտամունքին:

Ուր. 30 Յուլիս.- Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Շր. 31 Յուլիս.- Ս. Թաղէնսի Առաքելոյն եւ Սանդիստոյ Կուսին: Սուրբ Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

Կիր. 1 Օգոստ. Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբրիէան: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պողոսեան:

Շր. 7 Օգոստ.- Ս. Որդւոց եւ Թոռանց Ս. Գրիգորի Լուսաւորչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Աւետիս Արք. Իփրանեան:

Կիր. 8 Օգոստ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ. Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Անուշահան Ծ. Վրդ. Ջոջանեան:

Ուր. եւ Շր. 13-14 Օգոստ.- Ուրբաք Երեկոյեան ժամերգութեան աւարտին, Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայրը, խորտաւիակութեամբ լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի,

կիսասարկաւագ ձեռնադրեց Ընծայարան Գ. դասարանի ուսանողներէն Սարգիս Գասպարեան, Գեորգ Պապախանեան, Նորայր Զաքարեան, եւ Ամմանէն ճոր ժամանած Աւետիք Դարբինեանը, որ Եգիպտոսի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Զաւէն Արք. Զինչինեանի փափաքին համաձայն պիտի պատրաստուի ամուսնացեալ քահանայ ձեռնադրուելու եւ ծառայելու Եգիպտոսի թեմին մէջ:

Շաբաթ առաւօտ Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցուած Ս. Պատարագի ընթացքին ճոյն կիսասարկաւագներուն տրուեցաւ սարկաւագութեան աստիճան: Պատարագիչն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան, եւ ճորոգ ձեռնադրեալ սարկաւագները սպասարկութիւն կատարեցին Աւետարանի ընթերցումով եւ սկիհին վերաբերումով: Խարտաւիլակ Լուսարարապետ Սրբազանին հետ աղընթերակայ կը մասնակցէին ձեռնադրութեան Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան եւ Հոգշ. Տ. Բագրատ Արք. Պուրեմեան:

Կիր. 15 Օգոստ. - Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերամատարան մէջ. հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան. ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան: Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. նախագահեց "Խաղողորհնէմ"ի արարողութեան:

Բշ. 16 Օգոստ. - Այսօր սկսան Ս. Աստուածածնայ Վերափոխման տօնը կանխող կէս - հանդիսաւոր պատարագները՝ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ:

Շբ. 21 Օգոստ. - Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն (431): Հանդիսապետն էր լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Աստուածածին. ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Բագրատ Արք. Պուրեմեան:

Կիր. 22 Օգոստ. - Բարեկենդան Ս. Աստուածածնի Պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Աստուածածին. ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Վրդ. Ալեանեան:

Եշ. 26 Օգոստ. - Գիշերուան ժամը 3.30ին Միաբան հայրեր եւ Ժողովուրդ իջան Գեթսեմանիի ճորը, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ պատարագեց Հոգշ. Տ. Բագրատ Արք. Պուրեմեան. քարոզեց Հոգշ. Տ. Անուշաւան Մ. Վրդ. Զոյանեան:

Ուր. 27 Օգոստ. - Նախատօնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էջմիածին մատարան մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Շբ. 28 Օգոստ. - Տօն Շողակաթի Ս. Էջմիածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Էջմիածնի մատարան մէջ: ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան

Վրդ. Ալեանեան:

- Կէսօրէ ետք Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը ինքնաշարժերով մեկնեցաւ Գեթսեմանիի ճորը ու "Հրաշափառ"ով մուտք գործեց Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Նորին Ամենապատուութիւնը նախագահեց Վերափոխման մեծահանդէս նախատօնակին:

- Գիշերակիցքին ճոյն Տաճարին մէջ պաշտուած "Եկեցէ"ի եւ Հսկման եւ Առաւօտեան ժամերգութեան կարգերուն նախագահեց Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Կիր. 29 Օգոստոս. - Վերափոխումն Ս. Աստուածածնի: Առաւօտեան, դարձեալ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը ինքնաշարժերով մեկնեցաւ Գեթսեմանիի ճորը ու "Հրաշափառ"ով մուտք գործեց Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցեց քարոզեց Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան: Պատարագիչ Սրբազանը նախագահեց "Անդաստան"ին:

- Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած նախատօնակին նախագահեց լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան:

Բշ. 30 Օգոստ. - Յիշատակ Մեռելոց: Մայր Տաճարի Ս. Գլխաղրի Մատարան մէջ պատարագեց Հոգշ. Տ. Բագրատ Արք. Պուրեմեան. հոգեհանգստեան կարգին նախագահեց Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Ուր. 3 Սեպտ. - Նախատօնակէն ետք Էջմիածնի Տաճարին մէջ Աւետիք Սրկ. Դարբինեան ստացաւ քահանայական կոչում Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր կողմէն: Խարտաւիլակներ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան, աղընթեր ունենալով Հոգշ. Տ. Գուսան Վրդ. Ալեանեան եւ Հոգշ. Տ. Բագրատ Արք. Պուրեմեան:

Շբ. 4 Սեպտ. - Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Էջմիածին: ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Վրդ. Ալեանեան: Սուրբ Պատարագի ընթացքին Աւետիք Սրկ. Դարբինեան ստացաւ քահանայական աստիճան Ամեն. Պատրիարք Հօր ձեռամբ:

Խարտաւիլակն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան աղընթեր ունենալով Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէրեան եւ Հոգշ. Տ. Բագրատ Արք. Պուրեմեան:

Կիր. 5 Սեպտ. - Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Սուրբ Յարութիւն Երաշխաւոր Ս. Աստուածածին մատարան մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Կիրիկ Եպս. Գաբրիէան: ժամարարն էր ըստ սովորութեան Տաճարին Տեսուչը՝ Գերշ. Տ. Վաղարշ Եպս. Խաչատուրեան:

Բշ. 6 Սեպտ. - Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ

նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան:

Գշ. 7 Սեպտ.- Ս. Յովակիմյան և Աննայի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գերսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ. Հայր Յովսէփի գերեզմանին վրայ: Հանդիսապետն էր Հոգշ. Տ. Անուշահան Մ. Վրդ. Ջոզանեան: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Շր. 11 Սեպտ.- Ս. Թովմայի Առաքելոյն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան: Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Կիր. 12 Սեպտ.- Գիւտ Գօտույ Ս. Աստուածածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գերսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ: Հանդիսապետը եւ օրումն Պատարագիչն էր Գերշ. Տ. Յուսիկ Նպս. Պաղտատեան: Կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն՝ երեք օրեր առաջ Տաճարի մարտիրոսեան մասնակցողներու (Տիկիմներ եւ Օրիորդներ) հանգուցեալ հարազատներու հոգիներուն համար:

Գշ. 14 Սեպտ.- Տիրան Արք. Ներսիսեանի անիմներու փոխադրութեան Նիւ Եօրթէն դէպի Երուսաղէմ: Առաւօտ ժամը 10ին հանգստեան կարգ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ: Անիմներու փոխադրութիւն Ս. Փրկիչ եւ կնքումն դամբարանի, նախագահութեամբ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

Կէսօրին հոգեհաշ Միաբանական հաշարանին մէջ մասնակցութեամբ Ներսիսեան ընտանիքի անդամներուն եւ ուխտաւորներուն:

Յետ միջօրէի ժամը 4ին Տնօրենէք Պարտիզաբաղի բնակարաններու, մասնակցութեամբ ուխտաւորներու, Հայ եւ օտար հրաւիրեալներու: Ապա՝ հիւրասիրութիւն:

Շր. 18 Սեպտ.- Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն (325): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շերպէրեան:

Կիր. 19 Սեպտ.- Բարեկենդան Ս. Խաչի Պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատարան մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Սեւան Նպս. Դարիպեան: Պատարագեց եւ քարոզեց Հոգշ. Տ. Մանուէլ Վրդ. Երկաթեան:

Գշ. 21 Սեպտ.- Մնունդ Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն Գերշ. Տ. Գիսակ Նպս. Մուրատեանի հանդիսապետութեամբ, Միաբան հայրեր իմբնաշարժերով մեկնեցան Գերսեմանիի ձորը ու "Հրաշափառ"ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրումն հանդիսաւոր պատարագը մատուց Գերշ. հանդիսապետ Սրբազանը:

Շր. 25 Սեպտ.- Տօն եկեղեցւոյ ի նաւակառիւս Ս. Խաչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Մանուէլ Վրդ. Երկաթեան:

- Խաչվերացի մեծահանդէս նախատեսակը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան որ ապա Կենաց Փայտի մասունքը թափօրով փոխադրեց Աւագ Սեղան:

- Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան նախագահեց իրիկնադէմին, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած "Եկեղեց"ի եւ Հսկման կարգերուն:

Կիր. 26 Սեպտ.- Տօն Վերացման Ս. Խաչին (629): Օրումն հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան: Գերշ. Տ. Յուսիկ Նպս. նախագահեց Կարապետ եւ Գրիգոր Մելգոնեան բարեբար եղբարց հոգիներուն համար կատարուած տարեկան հոգեհանգստեան պաշտամունքին:

- Կէսօրէ ետք Գերշ. Լուսարարապետ Սրբազանը նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ կատարուած Խաչվերացի մեծ "Անդաստան"ին:

Բշ. 27 Սեպտ.- Յիշատակ Մեռելոց: Մայր Տաճարի Ս. Գլխադիր մատարան մէջ պատարագեց Հոգշ. Տ. Գրուսան Վրդ. Ալեանեան:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

Կիր. 4 Յուլիս.- Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց անկախութեան 217րդ ամեակին տօնակատարութեան առիթով, Ամերիկեան դեսպանի հրաւերով ներկայ գտնուեցաւ Ամեն. Պատրիարք Սրբազանը, ընկերակցութեամբ Գերշ. Տ. Սեւան Նպս. Դարիպեանի, Տ. Շնորհի Մ. Վրդ. Գասպարեանի (Միացեալ Նահանգներէն), Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեանի:

Գշ. 7 Յուլիս.- Իսրայէլի Բանգարանի "աթրիում"ին մէջ, Երուսաղէմի քաղաքապետ Թէտի Բօլլէք, հաշվերոյքով պատուեց Նիւ Եօրթի քաղաքապետ Տէյվիտ Տիմինսը: Ներկայ էր Պատրիարք Սրբազան Հայրը, որ Նիւ Եօրթէն ժամօք էր քաղաքապետին, եւ վերջիշեց իրենց տեսակցութիւնները Ս. Վարդան Մայր Տաճարին հետ կապուած: Հիւրերուն մէջ կային նաեւ Մ. Ն. հետ կապուած: Հիւրերուն մէջ կային նաեւ Մ. Ն. Երուսաղէմի Ընդհ. Հիւպատոսը, որ ակնարկեց Ամերիկեան Դեսպան Պր. Պրատունը, որ ակնարկեց թէ շուտով այդ պաշտօնին պիտի նշանակուի հայագի Պր. Նոյարոյ ձերեմեանը:

Շր. 10 Յուլիս.- Միաբանութեան անդամներ եւ սարկաւազներ, թիւով բաներկու հոգի, քաղաքին

մէջ ցուցադրուող "Օրացոյց" շարժանկարը դիտելու գացին: Հայկական բնաշխարհի տեսարաններով, վանքերով, երաժշտութեամբ, խօսակցութեամբ համադրուած շարժանկարին հայ հեղինակն է Ատամ Ակոյեան:

Բշ. 12 Յուլիս.- Երուսաղէմի մէջ Մօրմօններու կրթական կեդրոնի նոր նշանակուած Տնօրէնը Քէնթ Պրաուն իր տիկնոջ հետ Պատրիարք Սրբազան Հօր այցելութեան եկան:

Դշ. 14 Յուլիս.- Ֆրանսական Անկախութեան տօնին առիթով, ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանին եւ Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեանի:

Եշ. 15 Յուլիս.- Սուրբ Գրական Ասկաղոն քաղաքի պեղումներու պատասխանատու վարիչը, հրաւիրեց Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայրը մաս առնելու Միացեալ Նահանգաց Փռլայիք Պրօքսպօքինկ Սիսթէմ հեռուստատեսիլի կազմակերպած յայտագրին: Հրաւիրուած էին Ամերիկեան հինգ կարեւոր համալսարաններէն (Պոսթընէն, Բրաւտնսն, Նիւ Եօրէն, Շիֆոլտն, եւ Երայական համալսարանէն) կրօնի, հնագիտութեան եւ պատմութեան դասախօսներ, պեղումներու վայրին մէջ գտնուած քիւզանդական եկեղեցիի մը փլատակներուն մէջ նստած խօսակցելու հնագիտութեան ազդեցութիւնը կրօնի վրայ նկատելի շուրջ: Ասկաղոնի դաշտին մէջ կառուցուած այս եկեղեցիին անունն է "Կանաչութեան Ս. Աստուածածին եկեղեցի": Բացի շրջապատին մշտադաւար կանաչ դաշտավայրին ակնարկութենէն, կը կարծուի թէ հռովմէական ձիակառքներու արշաւներ տեղի կ'ունենային այստեղ, եւ մրցողներ իրենց յաղթանակին համար աղօթելու կու գային Աստուածամօր: Ասկաղոնի ակնարկներուն մէջ գտնուած են անելի քան հազար շուններու դիակները իրենց համար յատուկ պատրաստուած եւ կանոնաւոր գերեզմաններու մէջ թաղուած, որոնք կը կարծուին բուժիչ կարողութիւն ունեցող "յարալէզ շուններ" եղած ըլլալ: Հետազոտութիւն յայտագրին մէջ ակնարկութիւն եղաւ նաեւ Արա Գեղեցիկի եւ Շամիրամի պատմութեան եւ "Յարալէզներու" դիցաբանական պաշտամունքին:

Կիր. 18 Յուլիս.- Յունաց Մետրոպօլիտ Իմինոսի վախճանման առթիւ Յունաց Մայրավանքի Ս. Կոստանդին եկեղեցւոյ մէջ յուղարկաւորութեան ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան:

Դշ. 21 Յուլիս.- Պելնիֆայի անկախութեան տօնին առթիւ Երուսաղէմի Պելնիֆական հիւպատոսարանի ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Ամեն.

Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի եւ Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեանի: Իսկ յաջորդ օրը, նոյն առիթով, Արեւելեան Երուսաղէմի մէջ եղած ընդունելութեան Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, Հոգշ. Տ. Բագրատ Արդ. Պուրնէֆեան եւ Գեղարք Հինդեան:

Ուր. 23 Յուլիս.- Պիր Զէյթ Արաբական Համալսարանի շրջանաւարտից ամսվերջի հանդէսին ներկայ գտնուեցաւ Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հայրը, ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան:

Եշ. 5 Օգոստ.- Գալիֆորնիոյ Ֆրէզնօ քաղաքի նահանգային Գոլէնի մէջ հայկական ուսմանց բաժնի վարիչներէն Պարլօ Տէր Մկրտիչեան որ տասնըհինգ օրուան համար Երուսաղէմ եկած էր Կիւլպէնկեան Մատենադարանէն օգտուելով պրպտումներ կատարելու, հրապարակային դասախօսութիւն մը տուաւ, սահիկներով լուսանկարներ ցուցադրելով Հայ հարտաբաշտական կրթողներու, Հայաստան իր նամբողութեանց ընթացքին լուսանկարուած:

Եր. 7 Օգոստ.- Հայաստանի Հանրապետութեան Նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանի խորհրդական տեղակալներէն Բարիգարեակ Տիար Փաթրիք Տօնապետեան, որ գործողութեան իրաւունք Կառավարութեան հիւրն էր, իր տիկնոջ հետ միասին այցելեցին Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր, եւ պատեհութիւն ունեցան ծանօթանալու վանքի բաժանմունքներուն:

Դշ. 24 Օգոստ.- Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայրը ընդունեց այցելութիւնը Գանատայէն Թօրօնքոյի շրջանի Անկլիֆան եկեղեցւոյ Առաջնորդ Եպիսկոպոսը, Գերշ. Թէրէնս Ֆինլէյ, որ իր քահանայութենէն Հէրլոյ Նահապետեանի ջանքերով եւ գործակցութեամբ Հայց. եկեղեցւոյ Թեմակալ Առաջնորդ Գերշ. Տ. Յովնան Արք. Տէրտեանի, մօտէն հետաքրքրուած է Հայաստանի ներկայ կացութեամբ եւ զգացակց է հայ ժողովուրդի կրած բազմապիսի նեղութեանց եւ տագնապանքներուն:

Դշ. 31 Օգոստ.- Ամառնային արձակուրդներու աւարտին, Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայրը, միաբանութեան հոգեւորական անդամներուն ընկերակցութեամբ այցելեց Սրբոց Թարգմանչաց եւ Ժառանգաւորաց Վարժարանները, դպրոցական նոր շրջանի պաշտօնական բացումը օրհնելու եւ աշակերտները քաջալերելու: Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի բացումը կատարուեցաւ Օգոստոս 31-ին, Երեւնաքի, իսկ Ժառանգաւորաց Վարժարանին՝ Սեպտեմբեր 6, Երկուշաբթի, առաւօտեան:

Ժամը Ցին:

Կիր. 12 Սեպտ.- վարչապետ Պր. Իսահակ Ռապիճի եւ Պաղեստինի Ազատագրման բանակի նախագահ Եսսէր Արաֆաթի միջեւ Ուաշինկթոնի մէջ հաշտութեան դաշինքի ստորագրութեան համար կազմակերպուած ողջերթին Պէն-Կուրիոն օդակայանի

մէջ կատարուած հանդիսութեանց ներկայ գտնուեցաւ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Բշ. 13 Սեպտ.- Պ. Ա. Կ.ի կազմակերպած հանդիսութեան Արեւելեան Երուսաղէմի մէջ ներկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Գերշ. Տ. Գիսակ Եպս. Մուրատեան (Պուէնոս Այրէսէն):

ԱՄԱՌՆԱՅԻՆ ՈՒՍՈՒՄ ԵՒ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի Հայց. Եկեղեցւոյ Երիտասարդաց կազմակերպութեան անդամներէն հինգ տղաքներ, Նիւ Եօքէն, Ֆիլատելֆիայէն եւ Թեքսասէն Երուսաղէմ եկան, հինգ շաբաթ մնացին եւ քնակեցան Ս. Փրկիչ վանքին մէջ: Իրենց ժամանակացոյցին համաձայն, ուսանեցան, այցելեցին սրբատեղիներ, ժառանգաւորաց վարժարանի ուսանողներուն հետ հինգ օրուայ շրջապտոյտ կատարեցին Տիբերիոյ լիճի եւ Հայֆայի եւ Նազարէթ քաղաքի շրջակայքը գտնուող Աստուածաշնչական վայրեր այցելելով, Ս. Փրկիչ վանքի եւ Ազգային

գերեզմանատան մէջ մաքրութեան գործ կատարելով, եւ մանաւանդ ժառանգաւոր աշակերտները պատէթայօլի խաղի մրցումին պատրաստելով: Այդ մրցումը ժառանգաւորաց խաղավայրին վրայ տեղի ունեցաւ իրենց մեկնումին նախորդ օրը, Զորեքշաբթի, 7 Յուլիս, նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր եւ հանդիսատես ժողովուրդի ներկայութեան: Նախ ժառանգաւորներու երկու խումբեր իրարու դէմ, ապա ժառանգաւորաց խումբ մը Երուսաղէմի Հայ Երիտասարդաց Միութեան խումբին դէմ մրցումի ելան: ՀԵՄ շահեցաւ քաժակը:

Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ ԿԻԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ Է ՀԵՏԵԻԵԱԼ ԳԻՐՔԵՐԸ

1. ՂԱՐԱԲԱՂԵԱՆ ՀԱՐՑ
Վ. Ա. Աթաջանեան, Յ. Բ. Ներսիսեան, Եւ Վ. Հ. Թովմասեան: Երեւան, ՄԱՇՏՈՑ
Ք. Ստեփանակերտ, 1991 էջ 174:
2. ԽԱԻԱՐԻ ՄԷՋ
Աւետիս Ահարոնեան: Գիրք Ա.: Երեւան, ԼՈՅՍ, 1991 էջ 494:
3. ԽԱԻԱՐԻ ՄԷՋ
Աւետիս Ահարոնեան: Գիրք Բ. Երեւան, ԼՈՅՍ, 1991 էջ 512:
4. ՀԱՅԵՐԷՆ-ԱՆԳԼԵՐԷՆ ԶՐՈՒՑԱՐԱՆ
Ա. Ծ. Աղայան: Գործարար Մարդկանց համար: Երեւան, ԼԻԼԻԹ, 1991 էջ 192:
5. ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ՎԻՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
Նելլի Վ. Անանեան: Երեւան, Հայկական ԳԱ Հրտրկչքն. 1992 էջ 339:
6. ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՀՐԱՀԱՆԳՆԵՐ
Անդրանիկ: Առաջարկներ, Նկատողութիւններ Եւ Խորհուրդներ: Երեւան,
Երեւանի Համալսարանի Հրտրկչքն. 1992 էջ 87:
7. ԳՐՈՒ
Արթուր Անդրանիկեան: Կազմեց խմբագրեց: Կենսագրական - Յուշեր -
Վկայութիւններ: Երեւան, ԱԶԱՏ ԽՕՍՔ, 1991 էջ 411:
8. ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴԻ ԵՒ ՎԵՐԱԴԱՐՁ
Անդրանիկ Անդրեասեան: Գ. Հատոր: Վեպ' 1896էն 1915ի Շրջանէն: Պոստոն,
Մես., Տպարան ՊԱՅՔԱՐԻ 1993 էջ 282:
9. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ
Ասողիկ: Պոեմ: Երեւան, ԱՐԵՎԻԿ, 1991 էջ 79:
10. ԱՆԴՐՈՊՈՎԻ ԳԱՂՏՆԻ ՄՈՒՏՔԸ ԿՐԵՄԼ
Ռ. Աւագեան: Թարգմանիչ: Սուլովցով Վլադիմիր Եւ Կլեկիպովա Ելենա:
Գորբաչովի Աթոռակալիւ: Երեւան, ՀԱՅԱՍՏԱՆ, 1991 էջ 47:
11. ԱՐՑԱԽԻ, ԻՆՉՈՒ ԶԻ ԱՍՎՈՒՄ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ
Ս. Գ. Աւագեան: Երեւան Համալսարանի Հրտրկչքն. 1991 էջ 93:
12. ԱՐԱՄԸ
Արամը: Հրատարակութիւն Հ. Յ. Դաշնակցութեան Երեւան, ՄԻԱՔԱՅԷԼ
ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ Հրատարակչութիւն: 1991 էջ 549:
13. ՍԱՐԴԱՐԱՊԱՏԻ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ
Սերժ Աֆանասյան: Հայաստան, Մայիս 1918: Թարգմանութիւնը Եւ Վերջաբանը
Ռուբէն Սահակեանի: Երեւան, Իրաւաբանական Գրականութեան Հրտրկչքն. 1991 էջ
110:
14. ԵԶԵՐՔԻ ԿԱՐՕՏ
Յաշո Բաբայեան: Պատմութիւններ: Ակնարկներ: Երեւան, ՀԱՅԱՍՏԱՆ, 1991 էջ
146:
15. ԲԱՌԱՐԱՆ ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ
Բառարան Սուրբ Գրոց: Հանդերձ Պատկերոք, աշխարհացուցոք Եւ Տախտակոք:
Կ. Պոլիս, Տպագրութիւն Ա. Յակոբ Պոյանեան 1881: Երեւան, ԱՊՈԼՈՆ Հրատարակչութիւն,
1992 էջ 639:

(Շարունակելի)

ՍՏՀԱԿ ԳԱԼԱՅՃԵԱՆ

Քարտուղար Լիւիս Կլեկեան Մատենադարանի

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

- Տեսիլքին Փորձառութիւնը

Թ.Ա.Մ.

285-287

ԿՐԾՆԱԿԱՆ

- Յիսուսի Կերպարը
- Դէմքերը Դէպի Լոյս
- Աստուածամայր
- Հայր Բարեխնամող
- Խաչի Տօներ

Բաբգէն Եպս. Վարժապետեան 288-289
 Թորգոմ Արք. Մանուկեան 290-292
 Սեւան Եպս. Ղարիպեան 292-293
 Կարէն Քահանայ 294-295
 Գր. Ոսկանեան 296-298

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

- Նարեկացու Գնահատութիւնը (Բ)
- Նուիրապետութիւն Եկեղեցւոյ
- Յայտնութեան Գիրքի Առանձնաշատկութիւնները

Ա. Ղազինեան 299-309
 1902 օրացոյց Նրուսադէմ
 Տ. Թորոս Տ. Ի. Զուղայեցի 310-312
 Զենոբ Քինյ. Նալպանտեան 313-319

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

- Պայրըն "Հարուտի Որդւոյն Պանդխտութիւնը"
- Գերութիւն
- Lift Me
- Բարձրացուր Զիս

Թրգմ. Մ. Մանուկեան 320
 Աննի 321
 Anonymous 322
 Թրգմ. Շէն-Մահ 323

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

- Հայ Միջնադարեան Մշակոյթի Աստուածաբանական Հիմունքները

Յակոբ Քեռսեան 324-332

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

- Ոնը Հրապարակաստութեան մէջ
- Արտասանութիւն եւ Շարժումներ
- Խորհրդարանական Թուարանութիւն

Շահան Ռ. Պէրպէրեան 333-334
 Շահան Ռ. Պէրպէրեան 334-336
 Սարգիս Սարիքէկեան 336-343

ԳՐԱԿԱՆ

- Մօնթը
- Նրգիծականը եւ Ողբերգականը
- "Ընկեր Փանջունի" վէպում
- "Վերելք"ին Վայելք

Ա. Խաչատուրեան 344-351
 Սամուէլ Մուրատեան 351-356
 Արտեմ Սարգիսեան 357-360

ԼՈՒՐԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԷՆ

- Պատրիարք Սրբազան Հօր Այցը Էծմիածին
- Թորգոմ Պատրիարքի Քարոզը Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարին մէջ

Ժիրայր Մ. Վրդ. Թաշնեան 361-363
 364-367

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

- Տիրան Արք. Ներսիսյանի Անիւններու Փոխադրութիւն		368-370
- Նորոգեալ Պարտիզաբաղի Տնօրինէք		371-374
- Աւստրալիոյ Թեմէն		374-375
- Պրագիլիոյ Թեմէն		375-376
- Մաղափա Արք. Օրմանեան	Դոկտ. Հ. Զ. Արզումանեան	377-379
- Հեռագիրներ Գալուստ Կիւլպենկեան Հիմնարկութեան Նախագահ Բերտիկասի մահուան առթիւ		379
- Ընթերցողէն Նօթեր	Բարգէն Եպիսկոպոս	380-381
- Տ. Գալուստ Քինյ. Դարբինեանի Զեռնադրութիւն		381
- An Invitation to Rev. G. Chopourian	Rev. Vertanes Kalayjian	382-383
- An open letter to Rev. G. Chopourian	H. Mekhitarian	384-385
- Chic Bolshevik Pundits . . . and A. Baliozian	Rev. Vertanes Kalayjian	386-390
- Ս. Յակոբի Ներսէն		391-395
- Ամառնային Ուսում եւ Աշխատանք		395
- Ցանկ՝ Կիւլպենկեան Մատենադարանի կողմէ ստացուած գրքերու	Սահակ Գալայեան	396

- 20 Սեպտեմբեր 1993 Ս. Էջմիածին խմբակար

Ա. Շարֆ Զախեն Աջ.- Ս. Զաւէն Արք. Զինկինեան, Ս. Տիրայր Արք. Մարտիկեան, Նրուսահմի
Պատրիարք Ս. Թորգոմ Արք. Մանուկեան, Վեհ. Հայրապետ Ս. Վազգէն Ա., Կ. Պոլսոյ Պատրիարք Ս.
Փարեգին Արք. Փազմանեան, Ս. Յոսիկ Արք. Սամբուրեան, Ս. Վաչէ Արք. Յովսէփեան

Բ. Շարֆ Զախեն Աջ.- Ս. Տիրան Արք. Կիրեղեան, Ս. Արսէն Նպս. Պրալէրեան, Ս. Խաժակ Արք.
Պարսամեան, Ս. Գրիգորիս Արք. Բունիաթեան, Ս. Ներսէս Արք. Պօգոսպօլեան, Ս. Գիւտ Արք.
Նազգաշեան, Ս. Գեորգ Նպս. Մեղայտաբեան, Ս. Փարեգին Արք. Ներսէսեան, Տիար Յակոբ Փափագեան,

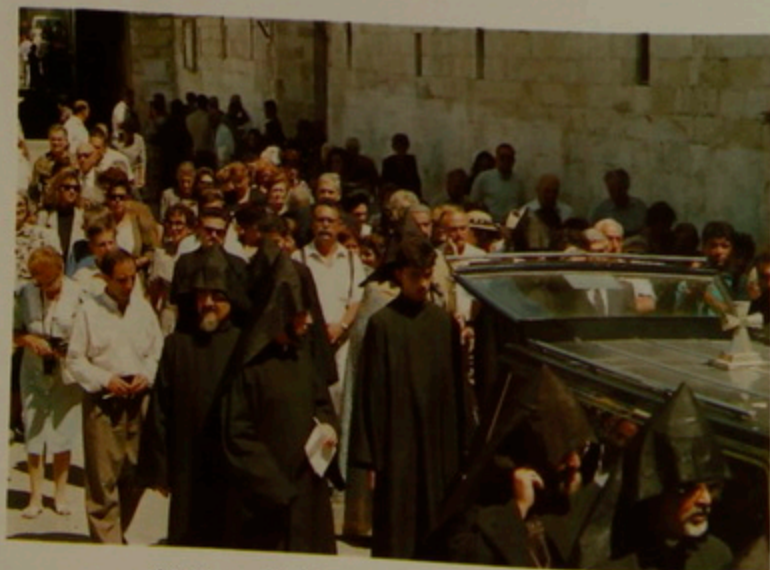
Ս. Ոսկան Նպս. Փալիաշեան, Ս. Յովնան Արք. Տէրտէրեան
Փ. Շարֆ Զախեն Աջ.- Ս. Պարգեւ Նպս. Մարտիրոսեան, Տիար Պարգեւ Նախագեան, Տիար Գրիգոր
Խանգեան, Տիար Պիոն Յակոբեան, Տիար Ռաֆայէլ Պապեան

- 14 Սեպտ. 1993, Ներսիսյան Սրբազանի փոխադրեալ դագաղը
Ս. Բակոբյան Տաճարի Ատենանին մէջ

- 14 Սեպտ. 1993, Ներսիսյան Սրբազանի դագաղը Ս. Բակոբի Գաւիթը

- 14 Սեպտ. 1993, Ներսիսյան Սրբազանի դագաղը
մեծնականութի մէջ Վանքի դռանը

- 14 Սեպտ. 1993, Ներսիսյան Սրբազանի թաղմանական թափօրը
դէպի Ս. Փրկիչ Գերեզմանատուն

- 14 Սեպտ. 1993 Ներսիսյան Սրբազանի գերեզմանին վերև շուրջադը տարածուած,
"Փրկիչ Գերեզման" երգուած ժամանակ
digitised by A.R.A.R.@

- 14 Սեպտ. 1993 Ներսիսյան Սրբազանի գերեզմանի հողի օրհնութիւնը

- 14 Սեպտ. 1993, Ներսիսյան Սրբազանի Հոգեհաշը Վանքի Սեդանատան մէջ

- 14 Սեպտ. 1993 Տնօրհնէ՛ք նորոգեալ Պարտիզաբաղի

- 14 Սեպտ. 1993 Տնօրհնէ՛ք Պարտիզաբաղի - Եկեղեցականք եւ ժողովուրդ

- 14 Սեպտ. 1993 Տնօրինիչ Պարտիզաբաղի - խմբանկար հիւրերով

- 14 Սեպտ. 1993 Տնօրինիչ Պարտիզաբաղի -
 Տ. Խաժակ Արք. Պարսամբան, Տ. Վաչէ Արք. Յովսէփեան, Տ. Թորգոմ Պատրիարք, Տ. Դաւիթ Արք.
 Սահակեան, Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան, Տ. Սեւան Եպս. Երեմիան

- 14 Սեպտ. 1993, Տնօրենի՝ Պարտիզաբաղի - Հիւրասիրութիւն

- 14 Սեպտ. 1993 Տնօրենի՝ Պարտիզաբաղի -
 Հայկական Խաչքար, յատակին արձանագրուած՝
 "Հայադրոշմ Դրօշեալ Խաչքարս կանգնեցաւ ի մօրեզեալ
 Պարտիզաբաղս Ս. Յակովբայ վանուցս Նրուսադէմի
 ի Պատրիարքութեան Տեառն Թորգոմայ ի Յիշատակ համայն Միաբանից
 Ս. Աբրողոյս ի քուին Հայոց ՌՆՆԲ 1993"

- 14 Սեպտ. 1993 Տնօրինի՛ք Պարտիզաբաղի - Ծաղիկներ եւ Խաչքար

- 14 Սեպտ. 1993, Տնօրինի՛ք Պարտիզաբաղի թանգարանի Տեսարան

ՆՈՐՈԳԵՅԱՆ ԵՒ ԿԱՀԱՒՈՐԵՅԱՆ
ՊԱՐՏԻԶԱԹԱՂ ԿՈՉԵՅԵԱԼ ՔԱՆ-
ԿԱՐԱՆՔԵ ՄԻԱԲԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵ-
ՏԱՅՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ ԾԱԽ-
ԻԻՔ Ս. ԱԹՈՒՈՒՅՍ ԵՒ ՆՈՒԻՐԱ-
ՆՕՔ ԶԱՒԱԿԱՅ ԱԶԳԻՍ ՀԱՅՈՑ
Ի ՊԱՏՐԻԱՐԹՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՆ
ԹՈՐԳՈՄԱՅ ԱՐՔ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ
ԱԻԱՐՏԵԱԼ Ի ԹՎԻՆ ՀԱՅՈՑ
ՌԵՆԻԲ ԵՒ ՏԵԱՌՆԱԿԱՆ 1993

- Պարտիզաբաղի մուտքին Արձանագրութիւնը.

"Նորոգեցան եւ Կահաւորեցան Պարտիզաբաղ կոչեցեալ բնակարանքն Միաբան Վարդապետացն Սրբոց Յակոբեանց Ծախիւք Ս. Աթոռոյս եւ մուրաւոք գաւակաց Ազգիս Հայոց ի Պատրիարքութեան Տեառն Թորգոմայ Արք. Մանուկեանի աւարտեալ ի թվին Հայոց Ռենիբ եւ Տեառնական 1993"

Սենեակն այս ի Պարտիզաբաղ նորոգեցաւ մուրաւոք
Հայց. Եկեղեցւոյ Հիւսիսային Ամերիկայի
Արեւելեան Թեմին - 1993

2. Տօլօրիս Զօհրապի ի յիշատակ մահատակ
Հօրն Գրիգոր Զօհրապի եւ Մօրն Գլարայի - 1993

3. Ս. Սարգիս Հայց. Եկեղեցւոյ Կիւլպենկեան
կտակի ի Լոմտոմ, ի յիշատակ
Գալուստ եւ Նուարդ Կիւլպենկեանի - 1993

4. Երանուի Արքեանմեանի Ուստր Քաղաքի
ի յիշատակ Գալուստ եւ Վարդգես Կապուսեանի - 1993

- 15 Սեպտ. 1993 Պարտիզաբաղի ճաշկերույթ - Ժառ. Սանեիր կ'երգեն "Սիրտ ի Սիրտ եւ ձեռն ի ձեռն" ֆայլերգը

- 15 Սեպտ. 1993 Պարտիզաբաղի ճաշկերույթ, ընդհանուր տեսք

- 15 Սեպտ. 1993 Ճաշկերոյքին խօսողներ
1. Տ. Յուսիկ Նպս. Պաղտասեան (Հանդիսավար)

2. Տ. Սեւան Նպս. Ղարիպեան
(յանուն Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան)

3. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան
(Ատենապետ Յանձնախումբի)

4. Տ. Վաչէ Արք. Յովսէփեան
(Առաջնորդ Հեպ. Ամերիկայի Արեւմտեան Թեմին)

5. Խաժակ Արք. Պարսամբան
 (Երևանի Լուսինյան Արեւելեան Թեմին)

6. Տիար Ասպետ Զաքարեան
 (Կանոն Թեմական Խորհուրդի Արեւելեան Թեմին)

7. Տիար Պատրիարք Մանուկեան

- 14 Օգոստոս 1993, Սարկազի Ձեռնադրություն.- Չախեն Աջ--

Տ. Թորգոմ Պատրիարք, Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան (Պատարագիչ), Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան (խորտավիպակ), Կիսասարկազներ՝ Աւետիք Դարբինեան, Սարգիս Գասապեան, Գեորգ Պապախանեան, Նորայր Չափարեան

- Չախեն Աջ-- Նորայր Սրկ., Գեորգ Սրկ., Տ. Բագրատ Արդ. Պուրմեքեան, Տ. Թորգոմ Պատրիարք, Աւետիք Սրկ., Սարգիս Սրկ.

հունվար 1993, Ս. Էջմիածին Մատուռին մէջ,
 Ս. Գալուստ Բիւրճեան, Դարբինեան,
 Ս. Զամբարձում Վրդ. Բէշիշեան, Ս. Թորգոմ Պատրիարք,
 Ս. Արք. Սահակեան (Խարտավիլակ), Ս. Գուսան Վրդ.
 (Պատարագիչ), Ս. Բագրատ Արք. Պուրնեան
 (Երանայ) եւ Աւետիք Սրկ. Դարբինեան

- Օծումն Քահանայութեան Ս. Գալուստ Բիւրճեան,
 Ս. Էջմիածին Մատուռին մէջ, 4 Սեպտեմբեր 1993

- Ալէն Զախ.- Ս. Գալուստ Բիւրճեան, Դարբինեան,
 Անդրանիկ Պատարագ, 8 Հոկտ. 1993,
 Ս. Թորգոմ Պատրիարք, Ս. Բագրատ Արք. Պուրնեան

